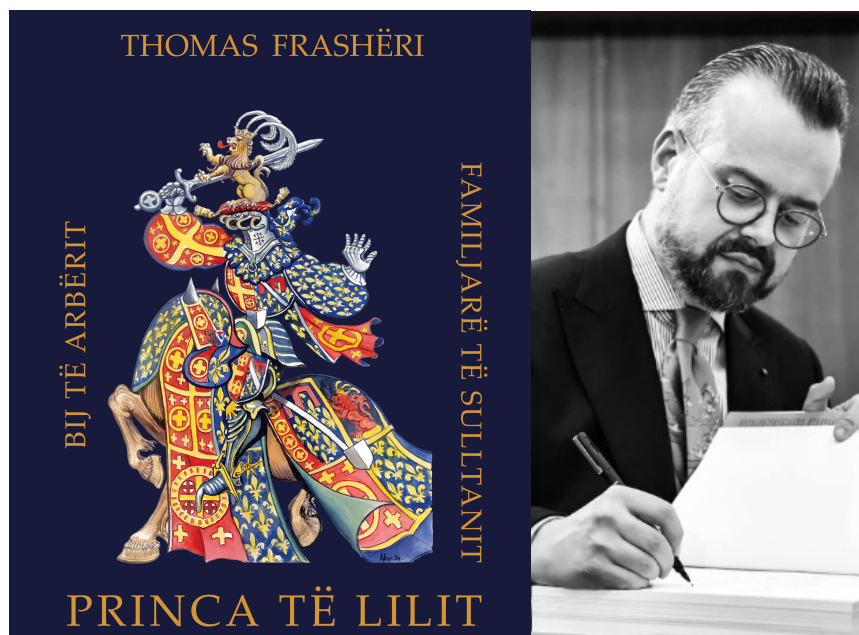

“Në “varrezën e aristokracisë”, siç e quajti z. Pareto historinë, ndërhyt tani Thomas Frashëri për të nxjerrë nga hijet e shekujve prej varrezës së aristokracisë arbërore monumentin ndoshta më kërkshor të saj, sa për nga titujt, aq dhe për nga adaptueshmëria gati darwiniane: dinastinë Thopia/Topia. Duke vendosur dy disiplina ndihmëse të historisë, heraldikën dhe gjenealogjinë, në një status hierarkie të pasprovuar më parë në historiografinë shqiptare, ia del ta ringrejë në këmbë dinastinë emërmadhe për të hedhur dritë thujse të plotë mbi të. Punim pa dyshim befasues për lexues të ushqyer me burokraci tekstesh historike, por edhe për ata të mësuar me “histori arbërore” pa Europë.”

Aurel Plasari

Princa të Lilit, bij të arbërit, familjarë të sultanit

Nga Thomas Frashëri

SHËNIME PËR LIBRAT

Mbi romanin “Pilisama selfie” të Zija Çelës

KOMEDIA E PËRQESHJES DHE QORTIMIT METAFORIK

Nga Mira Zaho Mëhilli (fq. 5)

Vehbi Miftari, *Etnoletra shqipe*, “Toena” ETNOLETRA SHQIPE – NJË MODEL I LEXIMIT INTERDISIPLINAR

Nga Xhavit Beqiri (fq. 6)

Revista franceze *Le correspondant* mbi vëllimin me tregime “Parullat me gurë” të Ylljet Aliçkës

NUK KA SLOGANE TË LUMTURA

Nga Jeff Martin (fq. 7)

Libri “Populli i pandalur” i prof. Agim Vincës, “AgoraPrint”

“POPULLI I PANDAL- UR” – NJË DOKUMENT I NDËRGJEGJES SË GJALLË KOMBËTARE

Nga Emin Azemi (fq. 8)

Mbi një poezi të Odise Kotes

SELINO - PORTA E GJALLË DREJT KUJTIMIT

Nga Timo Mërkuri (fq. 10)

GJEOGRAFIA E PIKTURËS SIME

Nga Pashk Përvathi (fq. 15)

Nga Ali Xhiku

Mbas disa veprave ndryshe si autor i Historisë së letërsisë shqipe, Ali Xhiku vjen me “Faqeve të historiografisë letrare”, një studim diakronik i botimeve historiko-letrare.

Harku kohor prej gati një shekulli i historiografisë letrare shqiptare, qysh nga 1896 me “Manualin e letërsisë shqiptare” në italisht prej Stratikoit e deri më 1997 me “Historinë e letërsisë shqiptare” në gjuhën angleze të R. Elsit (1997), analizohen me ndërgjegjen kritike të një studiuesi që i njeh në thelb vlerat dhe mesazhet që përcjellin veprat e letërsisë shqipe dhe që arrin të përvijojë, mënyrat se si lëmitë e historiografisë i kanë lexuar ato. (fq. 9)

“Çfarë po kërkon, e gjen në bibliotekë” i Michiko Ayoama, një roman mbi rëndësinë e bibliotekave, leximit dhe sugjerimeve të librave që mund të të ndryshojnë jetën

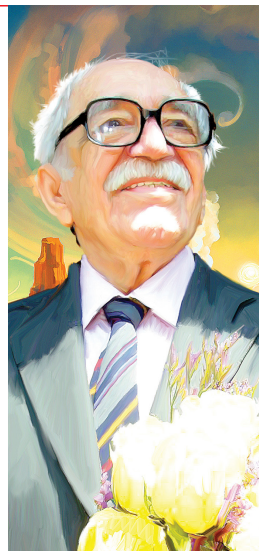
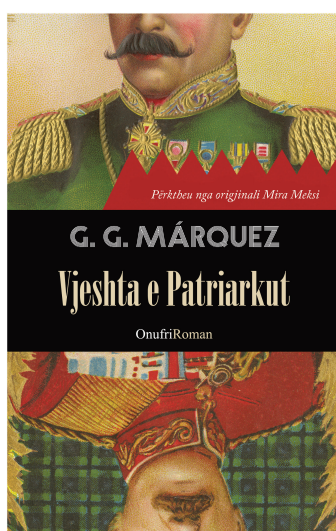
Të rekomanduarit e librave me një urti të pazakonshme dhe përkujdes tejet të ndjeshëm

Nga Robin Sloan/NYT (fq. 23)

Shënime për romanin “Vjeshta e Patriarkut” të Markezit, përkthim nga Mira Meksi

“Vjeshta e Patriarkut”, murtaja shkatërruese e dashurisë për pushtetin

Nga Agim Baçi (fq. 16)

BIBLIOTEKË

Vlora Konushevc (fq. 14)

Kometa

Ernest Marku (fq. 11)

Ândrrimtari i squet

Me analizë kritiko-letrare nga Meritan Spahia

Uran Krasniqi (fq. 13)

Të dashurës së tjetrit

Ray Bradbury (fq. 17)

E gjithë vera në një ditë

Përkthim: Andja Krasniqi

Sara Teasdale (fq. 20)

Klithmë

Përkthim: Roland Gjoza

Arben Meksi (fq. 24)

Karikatura e së shtunës

AGRON POLOVINA MES IREALES IKONOGRAFIKE DHE REALES NATYRË (fq. 12)

Nga Suzana Varvarica Kuka

Donja Maria e poetit kuban NICOLÁS GUILLEN dhe Shqipëria në anën tjetër

Nga Visar Zhiti (fq. 18)

PRINCA TË LILIT, BIJ TË ARBËRIT, FAMILJARË TË SULLTANIT

Nga Thomas Frashëri

PARAFJALË

Topiajt e shekujve XIII-XV janë imponuar, së bashku me kontekstin e tyre historik, jo vetëm si kanavaca, por edhe si thelbi i këtij studimi. Në krye të herës fokusi studimor nuk ishin drejtpërsëdrejti ata. Do të ishte, për pasojë, jo fort e saktë të konsiderohej ky punim si një monografi e plotë mbi një klan familjar që i dha tonin dhe, mund të thuhet, edhe “ngjyrat” Mesjetës shqiptare. Ky punim përkufizohet dhe merret ashtu si duhet në shqyrtim nëse shihet me lentet e procesit që e ngjizi dhe përmes të cilit u formësua: hetimit historik. Si i tillë, ai ka synuar të jetë gjithëpërfshirës për aq sa instrumentet hetimore, të bollshme, por rrallë herë të drejtpërdrejta, e kanë mundësuar. Për t’i dhënë hetimit dorë të hidhte hapa të sigurt dhe të lidhte fashikujt e indicieve që çojnë drejt bindjes së arsyeshme dhe të arsyetueshme rreth fakteve historike të parashtruara, dilema nuk ka qenë zgjedhja e asaj ose e kësaj metodologjie, përqafimi i parimeve udhëheqëse të njëjës shkollë historiografike a të një tjetre. Tekefundit, prej formimit si jurist, gama e larmishme e procesit hulumtues dhe përpunues të lëndës që ofron inxhinieria e shkencës juridike i lejonte autorit njëfarë lirie kundrejt kanoneve të caktuara historiografike, jo pa i shfrytëzuar dhe pa përfutur mirë prej tyre. Dilema ka qenë përcaktimi i qerthullit përmbajtësor të këtij punimi, integrimi dhe dora-dorazi ndërthurja mes tyre e komponentëve faktualë, historiografikë, por edhe vizualë në gjithë masën e tyre për të siguruar në mënyrën më të frytshme “tranzicionin nga përshkrimi i strukturave të përshkrimi i ngjarjeve, nga analiza sinkronike të diakronia historike”¹. Kontributi në dhënien e trajtave sa më koherente të subjektit në kapsulën e kohës së tij, duke shmangur sa më shumë konfuzionin dhe thjeshtimet e sforcuara, ka qenë qëllimi parësor i punimit. Që ky qëllim të shfaqej premtues dhe që dilema të mos mbante pafundësisht peng fillimin e një pune, e cila nuk e gjeti diku një model pararendës, u desh që ajo të merrte zgjidhje falë atij bashkëpunimi pluridisiplinor që sipas Beldiceanu-ve të vënuarshëm mbetet e vetmja rrugë për të dalë në rezultate të vlefshme: *on ne peut arriver à des résultats valables que grâce à une collaboration pluridisciplinaire*².

Premisat prosopografike dhe heuristike të zanafillave të këtij punimi e bënin një procedim të tillë të domosdoshëm. Jo vetëm për arsye se në krye të herës fokusi ishte i përqendruar në saktësimin prosopografik të dy personazheve arbërore të shekullit

XV, por edhe sepse dy personazhet në fjalë kishin për tipar kryesor përfshirjen në një nga proceset më vështirësisht të vërejtshëm nga pikëpamja e standardeve shkencore: kapërcimin e ylberit fetar përmes islamizimit dhe tejkalimin identitar nëpërmjet shndërrimit nga aristokratë arbërorë në agjentë veprues të elitës osmane. Kur autori zuri të shkruante për ta, sidomos për njërin sish, Karloğlu Ali beun, me bindjen se për prejardhjen e tyre nuk do t’i duheshin veçse pak rreshta, ai synonte një studim të përmbledhur thukët, më shumë për të ilustruar një artefakt historik. Ishte ky artefakt, shkëndija e këtij punimi, që ai dëshironte të tejçonte me anë të studimit, jo e kundërta. Një ndërhyrje e furishme dhe fatlume e prof. Aurel Plasarit, që mori mundimin të shfletonte dorën e parë, e solli përpjekjen në përmasat e saj të vërteta, ato të një qasjeje relativisht “të kotë”, duke esulluar kështu kalimthi edhe autorin mbi rezultatet e pritshme nëse vijohej me lehtësinë që karakterizon rëndom trajtimet joshëse të dukurive të ndërlikuara. Sinjali i vërtetë për këtë punim u dha atëherë kur prof. Plasari i sugjeroi autorit të pajiste punimin paraprak, relativisht “të kotë”, me një hyrje po aq relativisht të dobishme. Ishte një ftesë e sinqertë për t’ia nisur nga e para pa rrënuar themelet. Intuuta mbi objektivat

e parë dukej me perspektivë, por perspektiva rrezikonte të rezultonte dritëshkurtër nëse në emër të vetëmjaftueshmërisë intelektuale nuk ndërrohej kurs, çfarë të kujton shprehjen frënge: “*il n’y a que les imbéciles qui ne changent pas d’avis*”. Ndërojtjes së autorit se do t’i futej një terreni të minuar duke pasur parasysh, nga njëra anë, se hetimi i personazheve diktonte trajtimin e hollësishëm të mikrokozmosit të Topiajve dhe historisë politike të shekujve XIV-XV dhe, nga ana tjetër, se këtij klani princëror donte t’i kushtonte një studim specifik me qasje disi ndryshe nga e zakonshmja, prof. Plasari i dha një të shkundur me një frazë: “*Gjërat e thëna dy herë, nuk bëjnë keq*”.

Këdo që do të shfletonte këtë libër, autori do ta privonte nga qasja e duhur për t’u njohur me prurjet e tij nëse do të jepte që tani dhe sado përmbledhtazi një panoramë të rezultateve të hetimit. Sikundër i dha vetes të drejtën të përshkonte personazhet dhe kontekstin historik falë kureshtjes investigative, njashtu edhe lexuesit i duhet dhënë e drejta ta përshkojë këtë punim me kureshtjen që do t’i ngjallë gjithë duke i mundësuar që të krijojë si mbi tërësoren, si mbi detajin, një opinion ose një gjykim të vetin. Risitë e këtij studimi, që autori i konsideron rezultate të hulumtimit të thelluar dhe jo “zbulime personale”, duhet

të jenë të mjaftueshme për të përligjur këtë qasje që i propozohet lexuesit.

Duke i dhënë lexuesit këtë mundësi nuk mund të mos i jepet edhe Cezarit ajo që i takon. Është e rëndësishme të thuhet disa fjalë në lidhje me dosjen materiale mbi të cilën është bazuar ky hetim historik, si edhe për elementet e metodës hulumtuese që kanë rezultuar më të frytshme në identifikimin, renditjen dhe analizën e fakteve historike si edhe në sintezën e interpretimit të tyre.

Me dosje materiale ose “dosje hetimore” nënkuptohet masa burimore e shfrytëzuar. Ashtu siç pasqyrohet në bibliografi dhe siç detajohet në tërësinë e këtij punimi, është përshkruar pjesa dërrmuese e burimeve të dorës së parë të botuara shekujt e fundit në lidhje me temat e trajtuara. Aty ku është parë e nevojshme, citime me interes janë dhënë në shënime plotësisht ose pjesërisht edhe në gjuhën origjinale të burimit. Shpeshësia e citimeve në gjuhën origjinale, kryesisht në gjuhën latine, nuk duhet keqkuptuar si rënie në tundimin e një erudicioni të tepruar. Konsiderohet e domosdoshme, nga njëra anë, që studiuesit të specializuar, përfshirë edhe atij jo shqipfolës, t’i jepet mundësia e përbaljes së menjëhershme me gjenezën e një fakti dhe me argumentimin rreth tij. Nga ana tjetër, si çdo hetim, edhe ky i krijon autorit detyrimin që të rendisë aty-për-aty “provat” materiale dhe indiciet domethënëse, ashtu siç janë, pa u akuzuar se mund t’i “tradhtojë” ato, sadopak e pa kokëçarje, përmes përkthimit. Kjo sepse, në fund të fundit, nga historishkruesi pritret një verdikt që, siç e thotë Javier Cercas, mund të apelohej, të rigjykohej ose të refuzohet, por që në sytë e opinionit mbetet gjithsesi një verdikt³. Që studiuesit t’i qortohet përkthimi ose interpretimi i caktuar i një dokumenti të cituar, kjo është më se e natyrshme, por do të ishte diçka e hidhur të thuhej se, përpos kësaj, citimin ai e ka mbajtur “të fshehur” ose të paverifikueshëm menjëherë në formulimin origjinal. Në këtë aspekt punimi nuk inovon: shembulli sesi renditen citimet e kalesave në gjuhën origjinale, sidomos brenda në tekst, është huazuar nga punimet kryesore mbi Mesjetën të prof. Pëllumb Xhufit, por larg përsosmërisë dhe artit të tij të shkruarit, siç edhe nuk do të jetë e vështirë të vihet re.

Dorë për të identifikuar një pjesë të madhe të këtyre burimeve kanë dhënë jo vetëm literatura e huaj, por edhe studimet historiografike shqiptare. Është fjala për ato seriozet, që dallohen për nga rigoroziteti dhe mendimi i hollë akademik. Mes tyre nuk mund të mos përmenden veprat e pajisura me aparat të shëndoshë shkencor dhe përmbledhjet e çmuara dokumentare mbi

Mesjetën të profesorëve Injac Zamputti, Selami Pulaha, Kristo Frashëri, Koço Bozhori, Pëllumb Xhufi, Aurel Plasari, Ferit Duka etj. Për të mos u harruar gjithashtu janë edhe studimet me shumë vlerë të Gjon Berishës dhe të Etleva Lalës. Lehtësia me të cilën mund t’u qasesh sot shumicës së burimeve të dorës së parë, përfshirë edhe ato arkivore, falë digjitimit, të bën të përkulesh me respekt përpara punës shumëvjeçare të profesorëve të sipërpërmendur, e cila, përveçse e shenjuar nga kushte të vështira politike dhe shoqërore, mbart brengat e pamundësive të shumta praktike që ndër vite hulumtimin e mirëfilltë e patën kthyer shpesh në një aventurë rraskapitëse dhe jo fort inkurajuese. Me të njëjtën përlësi autori është përpjekur që, duke iu shmangur gjykimeve të nxituara dhe duke përfutur nga puna e vyer e historianëve shqiptarë, të debatojë me ta duke rrahur mendimet dhe konkluzionet e kundërta. Një proces i tillë nuk ka aspak për synim të zhvlerësojë prurjet e mëparshme. Vetëm një rishtar mendjelehtë do të mund të pandehte se mund të ndërtohet pa to e se mund të anashkalohen ato me qesëndi, duke lënë mënjatë probabilitetin e lartë të gabimeve që sjell ngutja ose entuziazmi i kotë përpara “zbulimeve” ose të ashtuquajturave “rishkrime” të historisë⁴. Si të parat, si të dytat, janë në fakt vetëm produkte të ridimensionimit të fakteve, këtu duke shtuar një element burimor që nuk ka qenë e mundur të mblidhej në dosjen e një studimi të mëparshëm, aty duke sjellë një dritë të re falë kombinimit të prurjeve pluri-, inter- ose ndërdisiplinare dhe metodave inovatore të interpretimit, gjithnjë në varësi jo të bindjeve personale, por të zgjerimit të diapazonit të njohjes, diturisë dhe një qasjeje ndaj dukurive historike që duhet të jetë vendosmërisht e çliruar nga pasionet dhe postulatet⁵.

Për ta marrë përsipër sfidën e hetimit me këto premisa është dashur që kuti i hulumtimit dhe i përpunimit të informacionit bazë të shtrihet, për sa ka qenë e mundur, në gjithë zhvillimin shoqëror, njerëzor, shpirtëror, estetik, ekonomik dhe juridik të kohës në të cilën jetuan dhe vepruan personazhet që hetimi ka nxjerrë në sipërfaqe dhe ndodhën ato ngjarje, dinamikat e të cilave u plazmuan atyre profilin tok me gjurmët që lanë në histori. Për këtë arsye bibliografia përmban po aq burime historike dhe literaturë historiografike të mirëfilltë sa ç’përmban burime specifike që kanë të bëjnë me të drejtën, fenë, kulturën, ekonominë, me një fjalë qytetërimin mesjetar, duke përfillur këtu informacion dhe analizë gjithëpërfshirëse mbështetur në shkencat ndihmëse të historisë, mjerisht pak të përdorura në vendin tonë, siç janë antropologjia historike, prosopografia, gjenealogjia dhe heraldika. Në suazën e pluridisiplinaritetit dhe me mjetet që disponohen sot, përpjekja për t’u futur “në lëkurën” e kohës, pra për të depërtuar në mentalitetin⁶ e personazheve të hulumtuara, jetike kjo për t’iu qasur sa më nga afër botëkuptimeve dhe dinamikave që u jepnin ritëm përditshmërisë së tyre, është e domosdoshme për shfrytëzimin adekuat dhe kritikën e burimeve. Kritika e burimeve mbetet i vetmi instrument, në rastin e një shkence të pasigurt siç është historia, për të izoluar fenomenet dhe praktikuar vërejtjen dhe interpretimin e tyre sa më korrekt, ndonëse asnjëherë të pagabueshëm.

Si proces hulumtues në thelb, edhe hetimi historik funksionon sipas parimit disi kundërtthënës se pa paragjykuar asgjësend duhet dyshuar dhe sprovuar gjithçka. Kjo kërkon të hysh në brendinë e “gjësë së hetuar” pa rënë në grackën e “gjësë së gjykuar”, çfarë nuk është as punë hetuesi dhe as mirëfilli punë historiani. Për këtë, përtej burimeve dhe informacioneve

të mbledhura nga të tjerë, që përfundojnë si përplotësues të dosjes, nevojitet një kontakt i drejtpërdrejtë me lëndën burimore, gjegjësisht me atë origjinale, duke e lënë veten të udhëhiqet nga rrugëtimi heuristik, pra nga itinerari që përcakton “gjahu dokumentar”, ai më i rralli, ende i pashfrytëzuari, i anashkaluari ose i trajtuari përciptazi. Është e vetmja mënyrë që e tashmja të mos imponojë dhunshëm atë çfarë historianit i duhet të kërkojë, pra e tashmja t’i hapë rrugë të kaluarës të vendosë se çfarë i duhet historianit të zbulojë⁷. Në këtë aspekt, për vetë nevojat e studimit, ka qenë e nevojshme dalja nga shtigjet e rrahura, madje edhe shkëputja nga disa bindje kokëforta, të cilat vijnë të shfaqen rëndom edhe sot.

Një e tillë sish ka të bëjë me njëfarë paragjykimi negativ mbi trashëgiminë anzhuine në Arbërinë e shekujve XIII-XV. Si dhe në çmasë kanë ndikuar Anzhuinët në sendërtimin e botëkuptimeve dhe proceseve konsoliduese në Arbërinë mesjetare, kjo është një pyetje që ka marrë përgjigje shabllon e jo rrallëherë shpërfillëse. Ftesa për t’iu qasur ndryshe çështjes është formuluar herët nga Faik Konica. Ai sillte në kujtesë profilin madhështor të nëntë kullave mesjetare të Durrësit të ndërtuara nga mbreti i Sicilisë, duke theksuar se Karli I Anzhu, “i cili më 1273 u zgjodh mbret i Shqipërisë (...) mund të quhet themelues i kombit të ri shqiptar, meqë ai i dha vendit një vetëdije uniteti, të cilën nuk e kishte pasur më parë”⁸.

Aurel Plasari ka propozuar një qasje holistike ndaj çështjes duke dëftuar se e tillë ftesë nuk bën të lihet pa përgjigje:

“Nuk mund të mohohet që, pavarësisht elementeve flagrante të dhunës për vendosjen e sundimit anzhuin në Arbëri, si dhe pavarësisht realitetit shpesh virtual që “Mbretëria e Arbërisë” mbulonte, konstituimi i saj

më 1272 ka rëndësinë e vet kryesisht nga pikëpamja e së drejtës historike, veçan për kapërcimin konceptual nga Arbni krahinor në Arbërinë tanimë të mirëfilltë (...) Ndryshimin e mirëfilltë historik, që në këtë mes intereson, e përbën fakti që me shpalljen e “Mbretërisë së Arbërisë” vetë Arbëria si realitet gjeografiko-etnografik e shkapërcente konceptin e ngushtë të Arbnit dhe imponohej si koncept më i gjerë dhe gjithsesi më i qartë, tanimë edhe politik, në rrafsh ndërkombëtar”⁹.

Me këto e me ndonjë përjashtim tjetër historiografia e ka perceptuar në përgjithësi si të pajustificuar hulumtimin e thelluar mbi atë që përfaqësuan Anzhuinët duke sfumuar detyrimisht vëmendjen nga informacione dokumentare të një vlere të paçmuar, që hedhin dritë mbi ngjarje dhe dinamika me rëndësi për historinë tonë mesjetare. Për të dhënë vetëm një shembull, historishkrimi për gjysmën e dytë të shekullit XIV ka mbetur i fosilizuar në një kontekst të mbyllur marrëdhëniesh mes aristokratëve arbërorë dhe Venedikut. T’u kushtosh vëmendje të shtuar këtyre marrëdhënieve është e kuptueshme dhe më se e përligjur edhe për arsye të masës burimore fort të konsiderueshme që u ofrojnë historianëve arkivat venedikase. Por ndërkohë i ka shpëtuar vëmendjes së historianëve fakti që periudha në fjalë përkon edhe me bashkëveprime të rigjallëruara, të dendura e të dokumentuara mes arbërorëve dhe princave të Lilit, të cilët vijonin të sundonin në atë kohë një pjesë të madhe të Mesdheut dhe të Europës perëndimore, qendrore dhe lindore.

Siç e ka vërejtur një tjetër autor, *damnatio memoriae* që pllakosi Anzhuinët ka qenë karakteristike edhe në vende të tjera ku ata patën sunduar, dukuri për të ardhur keq nëse u referohesh përfundimeve të tij:

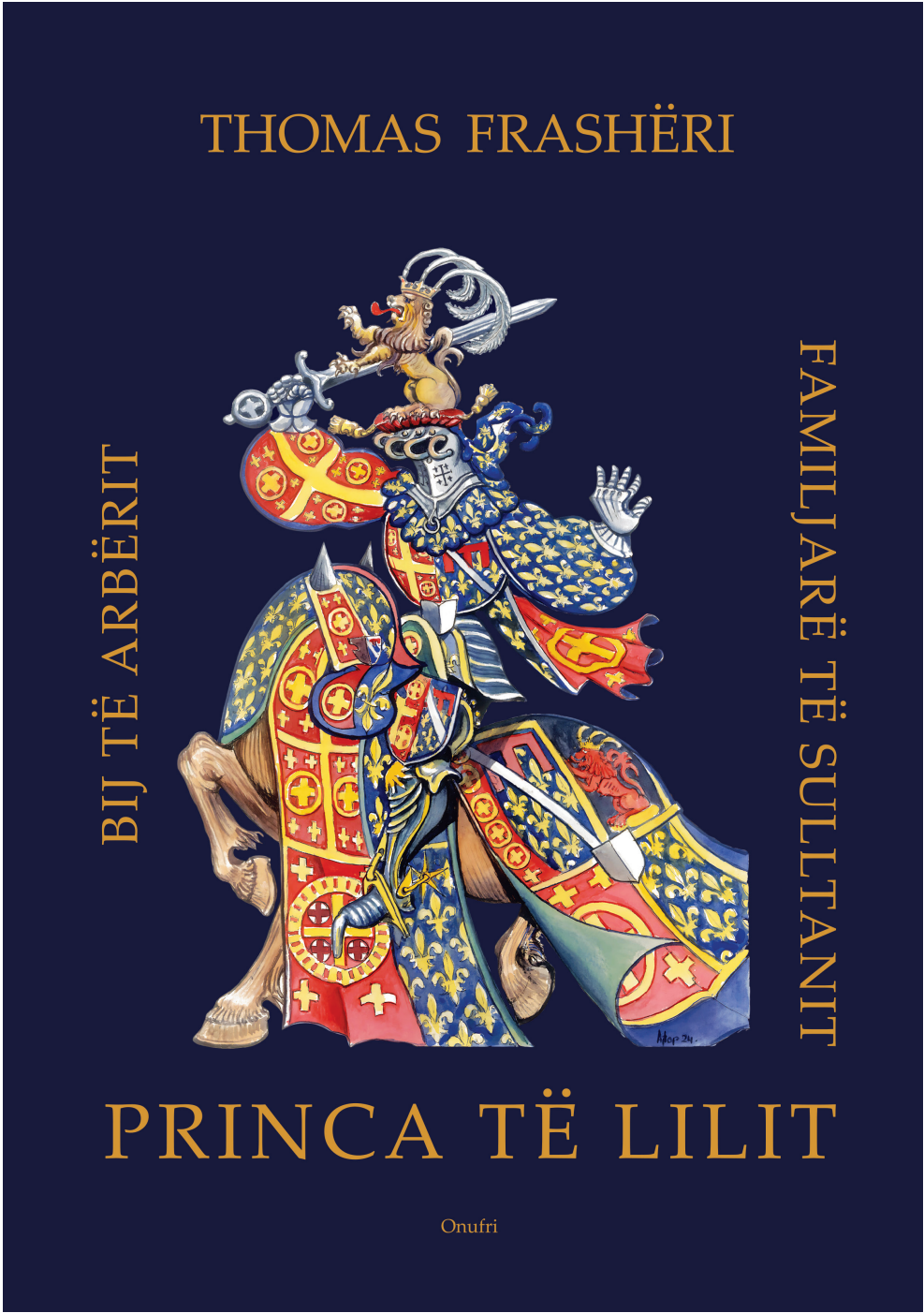
“Ajo që magjeps më shumë tek Anzhuinët është kudondodhja e tyre: çdo zhvillim i rëndësishëm gjatë Mesjetës, çdo personalitet me peshë dhe praktikisht çdo mbretëri lidhen me ta në njëfarë mënyre. Ndonëse nuk ia dolën që të bëheshin “zotër të pjesës më të madhe të botës”, ashtu siç është thënë për Karlin Anzhu, të njihesh me Anzhuinët mund të shërbejë si çelës për të depërtuar në tërësinë e botëve të Mesjetës”¹⁰.

Në këtë linjë, enët e pandërprera komunikuese mes “princave të Lilit” të këtej dhe andej Adriatikut, ashtu siç shfaqen në burime të pashfrytëzuara, hedhin dritë të posaçme dhe japin dorë për një lexim të ri e më të pasur të disa ndodhive dhe ndërveprimeve globale çelës për kohën: kështu për origjinat dhe shfaqjen në histori të Karl Topisë, për marrëdhëniet e tij “anormale” me Durrësin, për formimin e vetëdijes shtetformuese në Arbëri falë “diplomacisë së dinastisë”, për pushtimin e Durrësit më 1385 nga Balsha II dhe mësymjet turke të së njëjtës epokë, për efektet e Skizmës së Madhe të Perëndimit në arealin arbëror, për rrjetin familjar të Topiajve dhe aklimatimet dhe akulturimet e tyre shoqërore dhe fetare të njëpasnjëshme dhe kështu me radhë. Sjellin për këtë dëshmi arkivat e papëve në Avinjon, arkivat napolitanë, si dhe disa kronika të shekujve XIV-XV, të gjitha të shfrytëzuara në këtë studim për herë të parë.

Për t’u hedhur pastaj nga burimet e botuara të anashkaluara që pasqyrojnë dukuritë e mësipërme tek ato të pabotuara ose të pashfaqura, situata paraqitet edhe më komplekse. Një shembull që e ilustron këtë më së miri është një letër që Papa Grigor XI i dërgon në lidhje me Karl Topinë perandorit latin të Kostandinopojës dhe princ i Tarentit, të cilën përveç studiueses Etleva Lala asnjë nga historianët shqiptarë nuk e ka kaluar në duar. Pa ua njohur kumtet në vetë të parë, informacionet që përcillen aty janë trajtuar nga studime në studime vetëm “me të dëgjuar” duke ua tjetërsuar përmbajtjen dhe kuptimin. Ç’është më e keqja, nuk është shfrytëzuar kjo letër në tërësinë e saj dhe në kontekst për të përfituar plotësisht nga të dhënat e rëndësishme që tejçon për Karl Topinë dhe Arbërinë e kohës. Kjo letër sillet në këtë studim jo vetëm e transkriptuar, e përkthyer dhe e analizuar, por për herë të parë edhe në faksimilen e regjistrit përkatës në Arkivin Apostolik të Vatikanit.

Riprodhimit vizual të gjurmëve burimore mbi historinë e Shqipërisë autori i ka kushtuar gjithnjë vëmendje parësore. As ky studim nuk i shpëton rregullit. Kontakti vizual i lexuesit shqiptar me të tilla gjurmë është çelës për t’u familjarizuar në mënyrë të natyrshme dhe gjenuine me historinë duke u përfshirë në të përmes shqisave, pa iu druajtur sforcimit intelektual që ajo implikon ose frikës nga ideologjia së cilës në të kaluarën i është bërë vektor. Fjala nuk është për të ndërgjegjësuar qytetarin ndaj ruajtjes së trashëgimisë historike, punë me vlerë padyshim, por për ta bërë të vetëdijshëm se thesari që përfaqësojnë burimet mesjetare qëndron sa te paraqitja e tyre fizike dhe estetike, po aq edhe te kumtet dhe kodet që shpesh, në mos gjithnjë, fshihen pas tyre. Janë ato që tejçojnë realitetet e një kohe të shkuar e cila, e qëmtuar hollë-hollë e shkencërisht, ndihmon të depërtohen falë centralitetit të semiotikës, statusit të subjektit dhe përkimeve mes linguistikës dhe sociales, origjinat e shumë realiteteve aktuale që jo rrallë pësohen nga pamundësia për t’ua zënë fillin sesa kuptohen dhe përjetohen në mënyrë të kthjellët¹¹.

Hetimi historik i ndërmarrë kësisoj nxori

në pah, mes të tjerash, edhe potencialin heuristik të njërit prej burimeve krejt të rralla vendase mbi Mesjetën shqiptare. Është fjala për ansamblin araldo-shkrimor të quajtur të Karl Topisë që gjendej dikur në paretet e katolikunit të manastirit të Shën Gjon Vladimirit në Shijon të Elbasanit. Prej vitit 1981 pjesët e tij përbërëse, tre mbishkrime dhe një stemë, janë zhvendosur në pavijonin e Mesjetës në Muzeun Historik Kombëtar deri sa më 2024-n janë ambalazhuar në kuti për një afat të pacaktuar kohor për shkak të punimeve dhe konceptit të ri muzeal që parashikohet të implementohet. Në njëfarë mënyre, ky libër, me ikonografinë e tij të pasur të së kaluarës dhe të së tashmes të këtij ansambli, do t'i shërbejë kundrimin në distancë të artefaktit unikal për sa kohë ai do të jetë i paqasshëm për publikun. Le të urojmë që ky punim të kontribuojë në interesin e shtuar që ansambli meriton si i vetmi burim vendas për Mesjetën arbërore. Është burim që shpërfaq prej përmbajtjes një sërë nënshtresash të cilat nxjerrin nga errësira dhe shpjegojnë skuta të mugëta dhe ngjarje të mëdha në një vijë historike dy-shekullore, pa harruar korrigjimet dhe plotësimet që u sjellin gjenealogjive. Këtij punimi i bashkëngjiten jo më pak se gjashtë tabela gjenealogjike në format të madh të punuara mjeshtërisht në aspektin grafik nga Ajten Toptani. Po me aq mjeshtëri Ajten Toptani ka punuar grafikat dhe ilustrimet që i japin edhe më shumë përmbajtje kuptimit të këtij artefakti dhe mjedisit të tij historik dhe kulturor. Sesa themelor është pra ansambli në fjalë dhe dekodimi i tij nga pikëpamja shkrimore dhe heraldike, lexuesi do të mund ta gjykojë vetë duke shfletuar kapitujt përkatës dhe duke bërë një përpjekje për t'u kushtuar vëmendjen e duhur komponentëve të mësipërm.

Rast të ngjashëm përfaqëson një tjetër dëshmi vizuale me rëndësi unikale që shpërfaqet në paretin e sarkofagut të dukës së parë anzhuin të Durrësit, skalitur në atelienë e një skulptori të famshëm mesjetar sienez në vitet 1336-1337, sot e gjithë ditën i panjohur ndër ne dhe vështirësisht i kapshëm nga syri i publikut. Përveç informacionit historik me vlerë për të kuptuar “filozofinë e sundimit” të princave të Lilit në Arbëri, paretin në fjalë ka ruajtur të paprekur të parën dhe ndoshta të vetmen shëmbëlltynë fizike të fisnikërisë arbërore gdhendur në gur gjatë Mesjetës.

Fisnikëria arbërore dhe princat e Lilit, ose princat e gjakut të Francës, mes të cilëve numërohen edhe Anzhuinët, nuk qenë për një kohë të gjatë vetëm interlokutorë dhe palë në procese të caktuara ku arbërorët e gjenin veten të përfshirë. Me arbërorët ata u ndërthurën, të pleksur edhe gjenetikisht, në rrethana të veçanta që plazmuan vetitë e aklimatimit dhe të akulturimit të kësaj fisnikërie në momente përmbyshesh epokale. Më shumë se princat e Lilit të importuar në mënyrë episodike në Arbëri janë princat vendas të Lilit ata që hetimi ka marrë në shqyrtim: pikërisht ata që u ngjizën nga një ndërthurje atipike me pasoja vendimtare në ankorimin sado pjesor të arbërorëve në universin romano-katolik, shkurt, european. Të flasësh në këtë kontekst për princa të Lilit më shumë se sa të Zambakut¹², kjo nuk i detyrohet vetëm kujdesit që duhet me pas për leksikun e vjetër të shqipes, por edhe një dëshmie më shumë sesi termi floreal, që përkufizon më mirë vetëdijen e ajkës së kësaj fisnikërie si arketip heraldik dhe udhërrëfyes politik, shpërfaqet njëkohësisht si urë lidhëse përmes së njëjtës rrënjë, e pothuajse të njëjtës formë shkrimore, mes saj dhe Perëndimit.

Si epigonë të Lilit në Arbëri, Topiajt dhe të ngjashmit e tyre hetimi historik i nxjerr në dritë gjatë gjithë botëpërmbysjeve dhe shndërrimeve identitare, qoftë prej zgjedhjes dhe qoftë prej përdhunës, si qëndrestarë dhe lojtarë jo për hir të ndonjë ideje të madhe, por për nevojë të mbijetesës si kastë, si bashkësi klanore, si individë me tipologji sa autonome aq edhe të ndërvatur. Më shumë sesa “tradhëtarë” të një *statu quo*-je imagjinare, ata duhen parë si “kampionë të mbijetesës” (*champions de la survie*)¹³ në një optikë vazhdimësie. Fisnikëria arbërore, pa qenë asnjëherë strukturalisht përbashkuere, u shfaq paradoksalisht dhe organikisht gjithëpërfshirëse, duke e kthyer me kohë në shtresën më fleksibël, më të përthyeshme dhe më përcjellëse të shndërrimeve epokale në shekujt XIV-XV. Nuk është pra për t'u çuditur që, më shumë se t'i bëhej barrierë afatgjatë rendit osman, ishte ajo e para që reflektoi osmozën me të duke i lënë trashëgim historiografisë ligjësi evolucioni social dhe përshtatjeje mendore, por edhe raste individuale shumë shprehëse për të kuptuar sesa të vështirë, në mos të pamundur, e kishte suksesin “politika e luftës” e Skënderbeut siç e ka përkufizuar Plasari, përballë alternativës së “diplomacisë së dinastisë” që përqafuan elitat vendase. Ishte edhe kjo një mënyrë, në sytë e tyre, për të mbetur elitë, e njëherësh bij të Arbërit.

Çështja e shndërrimeve tipologjike të shtresës së lartë arbërore mesjetare, që në një pjesë të madhe erdhi dhe u shkri në një elitë timariote në suazën e sundimit osman, ka qenë dhe vijon të jetë e studiuar imtësisht nga historianë autoritativë, si brenda dhe jashtë Shqipërisë. I shtrënguar

nga vetë metoda e hetimit, autori këtu i është qasur çështjes në një mënyrë disi më të pazakontë, nisur nga prurjet e vëzhgimit joparagjykses të elementeve përbërëse të fisnikërisë mesjetare vendase dhe universit osman që atij i janë shfaqur udhës së hulumtimit, si edhe nga gjetjet e grumbulluara nga heuristika e copëzave prosopografike që ka mundur të mbledhë. Le të sillet në kujtesë rëndësia e heuristikës në historishkrim, sidomos kur i vjen në mbështetje prosopografisë, ashtu siç e parashtron një traktat klasik i shkencës historike:

“Të gjurmosh, të grumbullosh dokumentet është një nga detyrat, logjikisht parësorja dhe një nga më kryesoret e mjeshtërisë së historianit. Në Gjermani i është dhënë emri Heuristikë, komod sepse është i shkurtër. A është e nevojshme të demonstrohet rëndësia çelës e heuristikës? Afërmendsh jo. S’ka nevojë të thuhet se nëse nuk praktikohet mirë, pra nëse përpara se t’i shtrohesh një punimi historik nuk ke ditur të mbledhësh të gjithë informacionin e disponueshëm, të rritet rreziku (gjithnjë i pranishëm, sidoqoftë) i një veprë të cunguar: sa vepra erudicioni ose historie, të hartuara në përputhje me rregullat e metodave më të paqortueshme janë cenuar, zhvlerësuar ose janë hedhur tërësisht poshtë për shkak të kësaj rrethane materiale: që autori nuk i njihte dokumentet përmes të cilave burimet që dispononte dhe me të cilat është mjaftuar do të ishin zbardhur, kompletuar ose skajuar. Sado të barabartë mes tyre, epërsia e eruditëve dhe historianëve të shekujve të fundit luhet mes mundësisë ose pamundësisë për të qenë të mirinformuar. Në fakt sot heuristika është më e lehtë se dikur”¹⁴.

Është e vërtetë se sot heuristikës mund t'i qasesh më lehtë se më parë. Shfrytëzimi i duhur i potencialeve të saj të jep dorë ta shtrish vështirimin deri në skajet më të papritura të lëndës burimore, ashtu siç është bërë tashmë e qartë:

“Që historia bëhet me dokumente të shkruara, kur të tilla ka, kjo afërmendsh që nuk vihet në dyshim. Por ajo mund të bëhet edhe me gjithë sa mendja e mprehtë e historianit t’ia lejojë të përdorë, sikurse mësoi teoricieni i historisë Henri-Irénée Marrou, për të cilin historia mund të bëhet sa me fjalë, aq edhe me shenja, deri dhe me peizazhe dhe me tjegulla, me pajime kuajsh, me ekspertiza gurësh prej gjeologësh dhe analiza shpatash metali prej kimistësh”¹⁵.

Rrjedhimisht nuk ka asgjë për t'u habitur që shenja, peizazhe, tjegulla dhe pajime kalorësiake të zënë në këtë punim vend të posaçëm. Në harkun kohor të qindvjetëshit të fundit të Mesjetës, gjatë të cilit Arbëria ishte në syrin e ciklonit të botëpërmbysjeve dhe krehjes së identiteteve të shumëfishta, janë këto elemente që përbëjnë një bazë burimore vendase ende të pashfrytëzuar sa do të duhej. Që të ndiqen dhe të kuptohen dinamikat dramatike të shndërrimeve tipologjike të shtresës sunduese, dokumentet e kancelarive të huaja nuk mjaftojnë. Shumë shpesh madje, nën rëndomësinë e ndërveprimeve të kohës, ato fshehin realitete të fundme vendase, rajonale dhe ndërkombëtare të një kompleksiteti gati hermetik. Të tilla, ato nuk mund të zbërthehen dhe të ndriçojnë historishkrimin pa gjetur pikat e tyre fundore në terrenin lokal. Nisur nga këto “rrethana materiale”, shpresohet të shihet në këtë punim sesa e domosdoshme është paranteza që përbën dekriptimi i shenjave heraldike me ubikacion tërësisht vendas të një princi shqiptar të “Lilit të Francës” për të zbardhur identitetin dhe për të rindërtuar prospografinë e një familjeje që Motin e Madh e nderoi me bij të denjë gjithë duke mishëruar pa shumë komplekse kapërcimin e madh nga “oborrësia” mesjetare arbërore në “oxhakësinë” shqiptaro-osmane. Me fotografi të këtyre shenjave e mbyll veprën e tij imponuese mbi Mesjetën shqiptare, botuar më 1981, Alain Ducellier-ja: jo më kot, po t'i referohesh funksionit grishës të imazheve për hulumtime të artefakteve të shëmbëllyera në to. Këtë hulumtim vetë Ducellier-ja e shmangu, përtej pak rreshtave të dedikuara në librin e tij, por nuk ka dyshim se do të kishte shpresuar të ndërmerrej një ditë.

Shpresohet të shihet gjithashtu se kur të dhënat burimore janë autentike, sado të ndryshme e të papritura të jenë mediumet që i tejçojnë, kumtet e tyre konvergojnë duke u dhënë koherencë e qartësi ndodhive historike, kurdoherë që këto të dhëna renditen dhe shfrytëzohen me metodë, përlulësi dhe paanshmëri.

Potenciali heuristik që i ka dhënë shtysën punimit në vijim është, në krye të herës, gjurmuar dhe shfrytëzuar falë vëzhgimit të një portreti. Imazhi që ai përcjell është vetë produkt i një rrugëtimi shndërrimesh identitetesh mbarsur me rrëfime. Hermeneutikës së tyre i ka ardhur koha të zbërthehet dhe të përshkohet nga interpretimi historik nëpërmjet një hetimi të përkushtuar historiografik. Ky artefakt është propozuar si pretekst e si pikënisje, me synimin që të trajtohet në kompleks seria e çështjeve të radhitura në 24 kapituj përmes një sere “kapjesh ekrani” të historisë së shekujve XIII-XV.

Shënime

¹ GUREVICH, A.: Historical Anthropology, 45.

² BELDICEANU-STEINHERR, I.; ESTANGÜI-GÓMEZ, R.: Autour du document de 1386, 160.

³ CERCAS, J.: El impostor, 278.

⁴ GUREVICH, A.: Historical Anthropology, 9-10: “*In writing the cultural dossier of past ages, we inevitably also write our own, supplying material by which we can be judged. Are we indifferent to the judgements passed on our intellectual probity and depth of scientific penetration? The work of the historian is always an important source by which to assess the culture which has produced him. We are too ready to sit in judgement on historians of past and present times whose scientific and philosophical approaches differ from our own. But these judgements and our own historical constructs constitute the essence of our cultural sources. When reading them, later historians will judge our ability to know the past and will in turn pass judgement on the spiritual, intellectual and moral equipment we have brought to the study of history. What will they say of the inclination of some of our colleagues to rewrite history time and again, not on the basis of new knowledge but for opportunistic reasons, in the spirit of Orwell’s ‘Ministry of Truth’? I am afraid that historians now successful have already provided coming generations with considerable evidence for onerous future suits against us*”.

⁵ GUREVICH, A.: Historical Anthropology, 6: “*The sources of the past are inexhaustible; to each new generation of historians capable of asking new questions they will reveal new facets of the realities which produced them and marked them. By enriching their own culture with intellectual riches of other cultures, historians also reveal new content in the culture studied, a content of which it was itself unaware and which was not understood by historians at earlier stages in the development of historical thought. In changing ourselves, we simultaneously change the past*”; DUBY, G.; LARDREAU, G.: Dialogues, 40: “*On s’aperçoit que chaque génération d’historiens opère un choix, néglige certaines traces, au contraire en exhume d’autres, auxquelles personne depuis un certain temps, ou depuis toujours, ne prêtait attention. Par conséquent, déjà, le regard que l’on porte sur ces détritues est subjectif; il dépend d’une certaine problématique, c’est-à-dire, en fin de compte, du profond de soi-même*”.

⁶ Shih për kategorinë e *histoire des mentalités* si qasje pluridisiplinare te GUREVICH, A.: Historical Anthropology, 19-49.

⁷ Shih GÓMEZ DÁVILA, N.: Les horreurs de la démocratie, nr. 195: “*Le présent détermine ce que cherche l’historien, mais seul le grand historien laisse le passé déterminer ce qu’il trouve*”.

⁸ KONICA, F.: Shqipëria: Kopshti shkëmbor i Europës juglindore, 394.

⁹ PLASARI, A.: Arbni, 206-223, më specifikisht 221-222.

¹⁰ ANDERSON, J.: The Angevin Dynasties, 339.

¹¹ BLOCH, H. R.: Etymologies and Genealogies, 17-18.

¹² Nga turq. *zambak* dhe arab. *zanbak*.

¹³ SCHMITT, O. J.: Traîtres ou champions de la survie?, 273-275.

¹⁴ LANGLOIS, C.-V.; SEIGNOBOS, C.: Le sens de l’Histoire, 29-30.

¹⁵ PLASARI, A.: Disa fjalë, XX.

Ka një tërheqje që në titull romani “Pilisama selfie” (Onufri, 2023), titull që të nxit kureshtjen e të fton ta lexosh pa humbur kohë këtë vepër letrare. Së pari pyet, ç’është Pilisama, emër njeriu? Dhe pastaj ndalesh te gjymtyra e dytë e togfjalëshit, fjala selfie, kuptimi i së cilës e shton intrigimin.

Por që në faqet e para gjithçka qartësohet. Pilisama është një qytet i ditëve tona, vendbanim hemoragjik prej braktisjes (siç e cilëson autori) dhe ku, siç ndodh në vende të tilla, ngjarje të çuditshme frymojnë kolektivisht. Sa më tepër shtjellohet subjekti, aq më sociale dhe filozofike bëhet narrativa.

Baza e ngjarjeve është premtimi i dhënë (me grantin e BE-së por edhe me kushte gjithashtu) për të sjellë në Pilisamë hekurudhën, “trenin magjik” në sytë e pilisamëve të ngazëllyer, si pjesë e një rrjeti hekurudhor rajonal për disa qytete njëkohësisht. Njëri ndër kushtet është ndërlidhja e pandërprerë mes tyre. E prej këndej gjithçka rrjedh magjishëm në Pilisamën e pilisamëve: absurditet, fantazi e iluzione kolektive nën efektet e imagjinatës, kriza personaliteti të disa personazheve, angazhime në punë të stërmundimshme, shpesh pa bereqet, korruptive a hileqare, për të mbërritur në fund te zhgënjimi i madh. Në udhëtimin përrues, treni shkon në qytetet fqinje, që kanë punuar për projektin duke përbushur kushtet e kontratës me ndërkombëtarët. Por megjithëse pilisamët kanë dalë për ta pritur dhe po festohet gjithë entuziazëm në stacion, treni nuk hyn në Pilisamë. Një ëndërr e mundshme për t’u bërë realitet, një realitetet i shpërdoruar prej egoizmit të verbër provincial. Pilisamët kanë punuar për hekurudhën që i lidh me qytetin më të madh të atij rrjeti (thua se do ta përdorin si urban!), por nuk kanë kryer detyrimin (gjysmën e hekurudhës) ndaj qytetit më të vogël që kanë pas shpine.

Ecën ndër faqet e librit dhe ndesh ngjarje, emra vendesh e personazhesh, që të bëjnë të mendosh se nuk janë trille rastësore të autorit, por një letërsi e ngjeshur me bashkohësi, me jetë reale dhe vizione që e kapërcejnë hapësirën ku zhvillohen ngjarjet. E kështu ndihesh brenda atyre ngjarjeve, duke i ndjekur jo rrallë me një buzëqeshje të trishtë prej përjetimit analogjik me realitetin.

Ja çfarë shkruan prozatori i mirënjohur Mehmet Kraja për këtë vepër: “Në romanin “Pilisama selfie” shkrimtari Zija Çela ndërton një qytet gjysmë provincial, të mbushur deri në grykë me vanitete njerëzore autentike, të cilat marrin jetë nga përballja me marrëzitë dhe lajthitjet kolektive, ku gjedhja letrare parodiakë plekset me prirjen tashmë të sprovuar të autorit për të përqeshur pa mbarim bashkëkohësit e vet. Me një lehtësi të jashtëzakonshme, autori ndërton një galeri personazhesh metaforikë, të cilët barten nëpër situata të ndryshme, gjithnjë duke manifestuar cilësi dhe karakter njerëzish pa vlerë, të përfshirë në prirjen kolektive të kotësisë dhe shpresave të rreme. Një hekurudhë që duhet të kalojë nëpër qytet bëhet sinonim i zhgënjimit, i ëndrrave të përealizuara, mbi të gjitha sinonim i pamundësisë për të arritur hapin e prosperitetit dhe civilizimit. Duke qenë kuptim universal i shpresës dhe dështimit, ajo bëhet edhe garë stigmatizuese për pushtet dhe prestigj, për rang shoqëror, madje edhe për të arritur kuptimet e

Mbi romanin “Pilisama selfie” të Zija Çelës

KOMEDIA E PËRQESHJES DHE QORTIMIT METAFORIK

Nga Mira Zaho Mëhilli

pamundura të universit.“

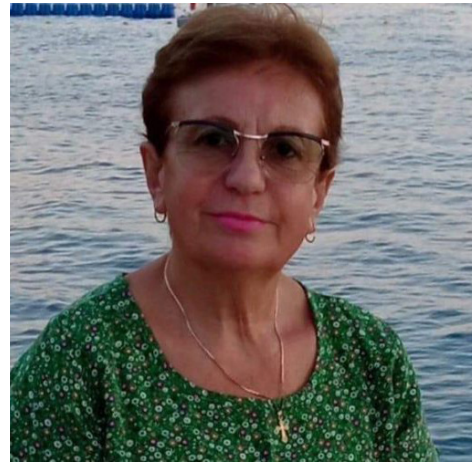
Episode sa të gjalla, aq edhe ndjellëse për të parë fundin e tyre pasojnë njëri-tjetrit. Autori i gërsheton ngjarjet jo në kapituj të mirëfilltë, por duke e ndarë kompozicionin në disa pjesë, secila me nëntitullin e saj, ndërsa të përbashkët si fqinjërim alfabetik kanë fjalën libër. Njëra nga pjesët, “Libri i Pranisë”, përveç absurditetit, përshfaq paralel edhe ironizimin e veprimeve pështjelluese, që çojnë drejt kurrëkundit. Prej egoizmit të pamatë dhe pandjeshmërisë, luhet me të drejtat e njeriut, deri në shkelje të tyre. E kjo, si për t’u përforsuar, pasohet më tej nga “Libri i Shortit”, duke kulmuar me përfshirjen e turmës në shorteun e betonieres dhe kalimin e ironisë në sarkazëm.

Romani ka narracion e narrative dinamike, ngjarje të zakonta e të pazakonta ku karakteret e personazheve shkojnë sa përshtat njëri-tjetrit, aq edhe kundërshtarë në interesat e tyre të

ndërsjella. Rrëfimi vjen natyrshëm, duke rrjedhur përmes botës së brendshme të personazheve dhe thellimit në psikologjinë e tyre. Veç të tjerave, realja ndeshet në miqësitë e ndërtuara mbi raporte interesash, në lakminë groteske, në mungesën e sinqeritetit, në ndikimin e marrëdhënieve bashkëshortore për kryerjen e detyrës shtetërore, në lëndimet prej bullizimeve, në debatet televizive me përpjekje të ngjalljes së besimit për një të ardhme më të mirë, etj.

Situata e qëndrime karakteresh që të befasojnë edhe përmes përdorimit mjeshtëror të alegorisë, çka të fton të depërtosh në domethënie të tyre. Përqasje me “Komedinë Hyjnore” do të shprehet një personazh për “Komedinë e Pilisamës”.

Në ndërtimin e karaktereve dallohet qartë fshikullimi ndaj sjelljeve dhe veseve të shoqërisë, si përlësia servile ndaj përfaqësuesve të organizmave ndërkombëtare, papërgjegjshmëria e tyre, durimi dhe padurimi, njeriu kontravers,

personat tinëzarë që shtyjnë, tërheqin, vënë në lojë a llastojnë njëri-tjetrit.

Rrjedhës së ngjarjeve ndesh edhe personazhe të dyzuar, që ringrihen përmes padrejtësive, personazhe “të suksesshëm” që konturohen prej fatkeqësisë së tjetrit, lakmitarë të luksit të shfrenuar.

Përdorur mjeshtërisht, në përputhje të situatave dhe portretizimeve të personazheve, vjen ironia e hollë e përvojës dhe urtësisë popullore përmes shprehjeve frazeologjike si: “Kush është gjithkund nuk është askund; kështu ndodh kur morrat bëhen përbindsha; mjalta s’mund të rrijë ku është balta”, etj.

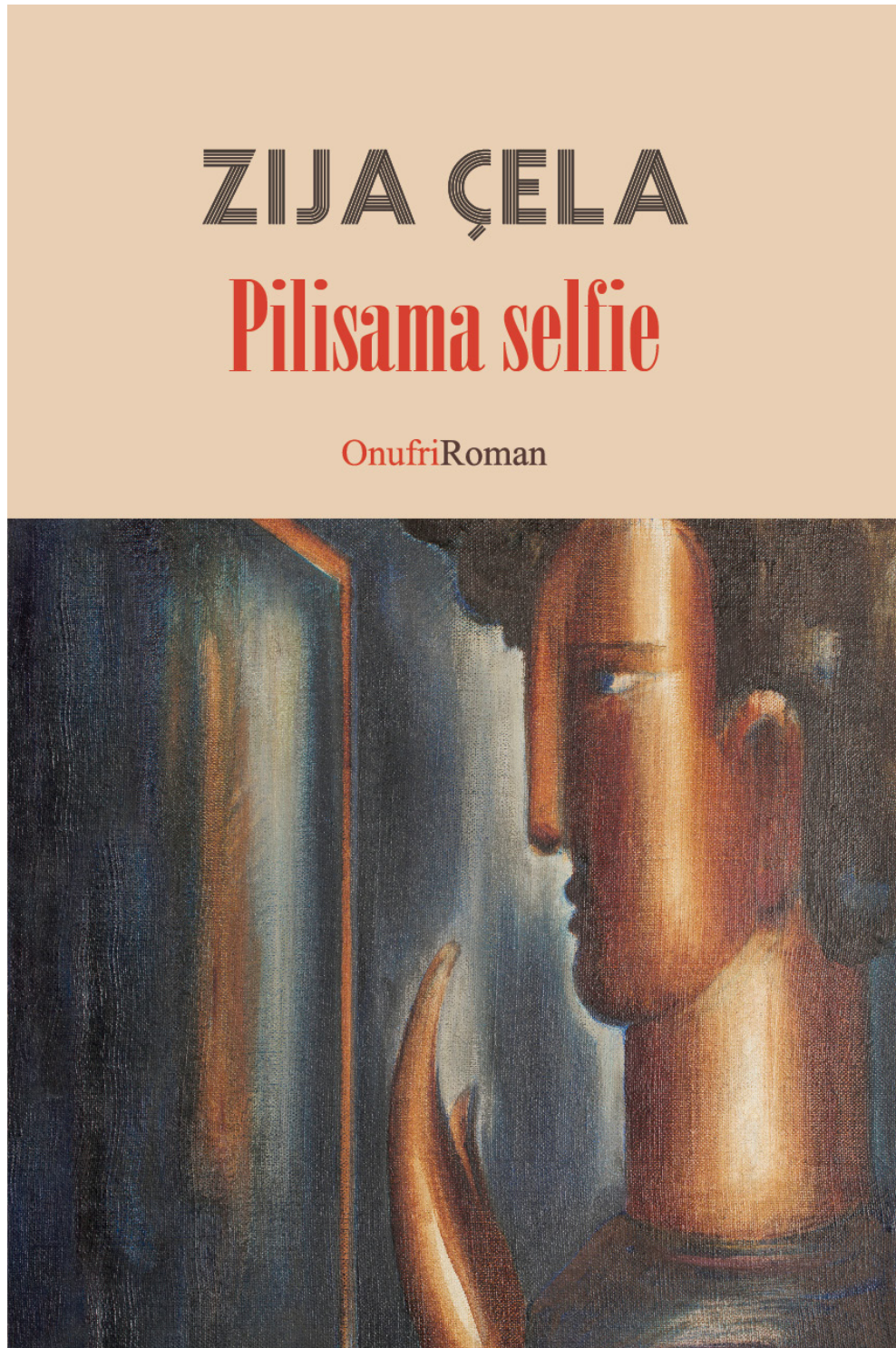
Finesë e hollë shprehëse ndihet edhe në portretizime personazhesh e përshkrime mjedisesh: “fytyrë e sorrme; psherëtimë e mëndafshhtë miratimi; ndjesi e mjegullt; re të ulura përtokë nga pesha e tyre”, etj.

E goditur vjen ndërthurja e ironisë me antitezat: “Më pëlqen mungesa e zhurmave industriale, kjo qetësi plot amulli, qetësi ku mund të marrësh vesh gjithçka dhe asgjë njëkohësisht. Edhe te Hamleti ngrihet nga varri mbreti, se hyn në mes pushteti.”

Në situata të sikletshme, si pasqyrë e të vërtetave të pathëna, figuracioni i gjuhës së përdorur qartëson përjetimet emocionale. Si për shembull: “Mbi buzë i qe shtuar ajthi i djersitjes, damarët po i mbufateshin në qafë dhe, ndërsa qerpikët i rrihnin si prej ndonjë djegurine të syve, nga kuqëlimi i lehtë fytyra po i merrte përskuqje më të pjekur.” Ose: “Përgjigjja e pyetjes se përse treni nuk erdhi në Pilisamë, po ecte ngadalë e çuditërisht butë, dukej sikur kundërshtive u hidhej vaj për lubrifikim.”

Duhet ta lexosh “Pilisama selfie” për të prekur e kuptuar se sa mbreslënëse është gjithashtu ndërthurja aq harmonike e modernes me klasiken, stili plot ngjyra, pasuria gjuhësore dhe forca e thirrjes qortuese, e cila buron nga metafora e përgjithshme e veprës. Është për t’u theksuar kjo veçori, përqeshja, qortimi dhe thirrja asnjëherë nuk janë të drejtëpërdrejta, përkundrazi. Si mjeshtëri i krijimit të skenave dhe i narracionit, autori ruan gjithnjë distancën e objektivitetit autorial, teksa nënteksti e mbiteksti ironizojnë veprimet, mentalitetin dhe vanitetin.

Vlera të tilla, siç është pohuar vazhdimisht në studime dhe artikuj kritikë, karakterizojnë gjithë krijimtarinë e Zija Çelës. Por për vlerësimet ndaj tij, po kujtoj vetëm një pasazh prej një personaliteti të shquar të letrave tona, siç është Rexhep Qosja. Akademiku Qosja shkruan: “Zija Çela është një shkrimtar shumë i çmuar i letërsisë shqipe, me dhunti të madhe krijuese dhe me vepra që do të jenë të gjithmonshme në historinë e kësaj letërsie. Zija Çela adhurohet prej lexuesve dhe çmohet shumë prej kritikëve e historianëve të letërsisë.”

Idetë e mendimtarëve paraprijës shpeshherë nuk (mirë)kuptohen nga bashkëkohësit, sidomos nga katedrat e mjediset “e ngurta” akademike, të cilat, në princip, janë të mbyllura kundrejt çfarëdo *pamjeje* tjetër, që nuk është e kornizuar përbrenda “*syllabuseve*” zyrtare. Mbase, nga perspektiva e specialistëve konformistë, ky refuzim edhe mund të jenë i drejtë, madje krejt logjik, sepse e njohura e pranuar botërisht përherë mundëson njëfarë *rehatie akademike*, sado e ngushtë qoftë ajo.

Studiuesi Vehbi Miftari, me librin e tij *Etnoletra shqipe / Raporti i letërsisë me etnokulturën e kombformimin*, na jep një shembull *par excellance* se si shikimi përtej perdes së standardizuar nga “etërit” e kritikës e të studimeve letrare mund të krijojë një pamje tjetër, një pamje shumë më të plotë e më hijerëndë, të po atij peizazhi që ne, në komoditetin tonë akademik e shoqëror, kemi kujtuar se e njohim në tërësi.

Formimi teorik, njohja e ligjësive të krijimit dhe dija e konsoliduar për objektin e hulumtimit të tij, si dhe njohuritë për *shkollat e pararendësve*, i kanë mundësuar studiuesit Miftari që ta ketë vullnetin dhe urtësinë për të shikuar e për të vënuar përtej shablloneve të kanonizuara studimore-kritike të katedrave filologjike, veçmas të atyre albanologjike. Kësisoj, ai është hedhur me vetëdije në hullitë e gjera të kërkimit interdisiplinar, duke na dhënë një shembull vërtet të admirueshëm se si një varg, një poezi, një këngë, një vepër, madje një etnokulturë a një etno-histori mund të shihet e të përjetohet *ma e bukur, ma e naltësue*, nëse shihet në tërë dimensionet e saj dhe nga të gjitha pikat e mundshme të shikimit.

Miftari pohon me të drejtë se “mungesa e ndërveprimit me fushat e tjera i kishte kufizuar dijet mbi letërsinë e kulturën, ngaqë i trajtonte ato si krijimtari artistike, por linte anash ndikimin e saj si mjet shprehjeje të pikëpamjeve sociale, kulturore e filozofike dhe për forcimin e pikëpamjeve të kombit mbi vetveten”. Kisha vënë re, pohon ai, se studimi i letërsisë (sidomos i letërsisë së hershme shqipe) lidhej vetëm ndonjëherë me shtresa kulturore. Mirëpo, edhe kur bëhej kjo, “anashkalohej thelbi i tyre: ndikimi i një kulture të hershme (popullore) në bartjen e formave të letërsisë, nga ajo gojore në atë të shkruar. Kësisoj, pamundësohej njohja e shpirtit popullor, ndjenja e tij, kujtesa e besimi (përfshirë mitet) në studimin e letërsisë së hershme shqipe”.

Si rezultat, projekti i tij vetjak: “Ofrimi i një qasjeje të re, e cila krijimtarinë letrare do ta trajtonte në raport me dijet historike, filozofike e humane jo vetëm mundësonte që letërsia të merrte peshë brenda trashëgimisë historike dhe kulturore të shqiptarëve, por do të ndihmonte edhe në sqarimin e raporteve që ajo ka me pikëpamjet kulturore, letrare e historike të tyre”. fq. 7.

Kënga si kujtesë e arkistrukturë që përfaqson

Përkushtimi hulumtues, gjerësia teorike, njohja dhe zotërimi i koncepteve dhe çështjes së trajtuar, kanë bërë që Vehbi Miftari ta zotërojë në plotni edhe organizimin e (mega) tekstit të *Etnoletrës shqipe...*, duke treguar krahas pjekurisë teorike, edhe shkathtësi bindëse aplikative.

Sa i përket strukturës, përveç pjesës së ashtuquajtur *paratekstuale*, si: *Përmbajtja, Parathënia, Përfundime, Treguesi i emrave dhe Bibliografia*, ky libër përmban edhe këta tre kapituj, të themi kushtimisht, të cilët vetë autori i emnon **libra**, pra:

Libri I: Letërsia e përkatësi, me nënkapitujt: I. Letërsia në teun e teorive mbi kombformimin, dhe II. Roli i letërsisë në krijimin e përkatësive kombëtare;

Libri II: Humanistët e filobibliistët, me nënkapitujt: Letërsia përkatësore e humanistëve dhe Letërsia përkatësore e filobibliistëve, dhe

Vehbi Miftari, *Etnoletra shqipe / Raporti i letërsisë me etnokulturën e kombformimin*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Botimet Toena, Tiranë, 2025

- Sprovë për një lexim -

ETNOLETRA SHQIPE – NJË MODEL I LEXIMIT INTERDISIPLINAR

Nga Xhavit Beqiri

Libri III: Romantikët e pasromantikët, me kapitujt: Romantizmi dhe përkatësitë pararendëse, “Përkatësia” romantike, Kujtesa dhe përkatësia romantike, Miti dhe përkatësia romantike, dhe Himnet kombëtare – “Fryma e përbashkësisë”.

Ne do t’i paraqesim shumë përmbledhtas disa nga qëndrimet / konkludimet që ofron ky studim shterues, por, gjithsesi, duke e shmangur intencën e interpretimit, sepse teksti i Miftarit është aq i qartë e i përmbledhur, saqë e bën pothuajse të panevojshëm *urën* në mes kritikut e lexuesit. (Citojmë): “Letërsia e shkruar shqipe lindi ngaqë në tokën e arbitrit qe shtresuar tashmë një traditë popullore, si sinkretizim i traditës lokale dhe kulturës fetare. Ajo mundësoi shfaqjen e lokale dhe autentikes brenda kulturës universale, të cilën mesjeta e shihte të simbolizuar në institucionin e kishës.

Ngjashëm me popujt e tjerë, edhe arbitrit përkthyen e shkruan tekste, të cilat jo

vetëm krijuan parabazën për kapërcimin nga kultura gojore shqipe në atë të shkruar, por përcaktuan edhe vetë karakterin e saj, si letërsi me parabazë të fuqishme biblike - letërsi filobiblike. Shkrimtaria e tyre u shndërrua në lidhëse mes kulturës së vendit dhe synimeve të njerëzve.”

Siç u tha, libri është i ndarë në tri pjesë, ose në tre “libra”. Në *librin e parë*, V. Miftrai e trajton raportin mes letërsisë e fatit historik të kombeve, të përjetësuar në epikën gojore ose në letërsinë e shkruar dhe ndikimin që ajo ka pasur në zhvillimin e vetëdijes për përkatësi (kulturore, fetare, gjuhësore e etnike, deri tek ajo kombëtare). Si për ta orientuar lexuesin për mënyrën e komunikimit me këtë studim, ai *rrëfen* se projekti i tij studimor është nxitur nga një *premisë*, në të cilën arrinte Anne-Marie Thiesse, pasi i kishte studiuar mënyrat e krijimit të kombeve. Ajo

mendonte se epika gojore është bartëse dhe artikuluere e kujtesës së kombeve, sepse e bart trashëgiminë e tyre shpirtërore dhe e bën atë nënshtrës kulturore, mbi të cilën kombet e artikulojnë historikisht të kaluarën e tyre. Në epikën gojore, thoshte ajo, dëgjohet vazhdimisht “jehona e shekujve” dhe shpaloset kujtesa e përbashkët.

Pra, autori e trajton këtë raport mes kujtesës e këngës epike, duke i parë ato të lidhura si një në përpjekjen e bashkësive për ta ringjallur të kaluarën e për të krijuar model frymëzimi për brezat. Citoj: “Duke u kënduar në këngë, nga njëri brez tek tjetri, trashëgimia përforcohet, duke u mundësuar brezave të ardhshëm që të krijojnë kuadrin legjendar-historik mbi të shkuarën e vet. E kënga, duke kaluar gojë më gojë e nga brezi në brez, shndërrohet jo vetëm në mjet shprehjeje artistike, por edhe në tejkohshmëri, arkistrukturë, që i shtyn njerëzit të besojnë në disa vlera të përbashkëta dhe ta ndiejnë të afërm tjetrin që beson në to. Kështu lind kujtesa e përbashkët, ose kujtesa kolektive.” Brezat e ardhshëm do të gërmojnë në të për të gjetur rrënjët e hershme. Sa më thellë në histori që të shtrihen këto rrënjë, aq më e fuqishme bëhet dëshira për dëshmim të tyre e për shpalosjen e tyre, si dëshmimi të ekzistencës së lashtë.

Kësisoj, ajo shndërrohet në mjet për ripërtëritje etnike dhe mban të gjallë frymën, ndjenjën për të përbashkëtën. Këtë lidhje të përhershme mes kujtesës kolektive dhe kapërcimit të saj në mjet motivues për brezat nëpërmjet këngëtimit epik, Miftari e dëshmon duke marrë si model librin e Makfersonit (James Macpherson), *Poemat e Osianit*, të njohura ndryshe si *këngët osianike*.

Për ta argumentuar idenë se letërsia në të njëjtën kohë “bart” dhe “nxit” ndjenjën e përkatësive, Miftari risjell në kujtesën e lexuesit debatin e hershëm, por asnjëherë të mbyllur tërësisht, mes dy shkrimtarëve gjermanë, Herderit (Johann Gottfried Herder, 1744-1803) e Gëtes (Johan Wolfgang von Goethe, 1749-1832), të cilët përplaseshin rreth idesë nëse letërsia duhet ta pasqyrojë shpirtin e kombit (të jetë kombëtare - Herderi), apo duhet të trajtojë temat e përgjithshme të njerëzimit (të jetë universale - Gëteja).

Studiuesi Vehbi Miftari vë në pah se romantikët i kundërvihen universalizmit të krishterë të veshur me petk sekularist duke e theksuar lokalen, jo universalen. Kombi si projekt kulturor dhe politik del nga kjo kundërvënie. Në gjykimin e tij, letërsia i përfaqson këto dy pikëpamje: është universale për nga natyra, por shtron artistikisht pikëpamje të bartësve të saj, në ide e përmbajtje. Prandaj, hamendësimi se çfarë mendojnë vetë pjesëtarët e kombit mbi raportin që arti i tyre e ka me zhvillimin e tyre, është i pashmangshëm.

Më tej, Miftari e shqyrton raportin e letërsisë me krijimin e kombeve e zhvillimin historik të tyre. Për këtë qëllim ai fillimisht i trajton teoritë kryesore të kombformimit, nga etnosimbolistët, modernistët, primordialistët e perenialistët, te teoritë bashkëkohore, e pastaj edhe ndikimin e

ndërsjellë mes pikëpamjeve të kombeve për veten e tjetrin dhe letërsisë si mjet shprehjeje artistike. Në mënyrë të veçantë, Miftari e trajton ndryshimin themelor ndërmjet etnosimbolistëve dhe modernistëve, ngase këto dy teori shfaqin pikëpamje krejtësisht të ndryshme për zhvillimin e letërsisë, por edhe për mënyrën e të kuptuarit të funksionit të saj në shoqëri.

Objekt i *librit të dytë* është letërsia e hershme shqipe (humaniste e filobibliste). Nga humanistët janë marrë si model dy librat e Marin Barletit, *Rrethimi i Shkodrës* dhe *Histori e Skënderbeut*, si dhe ai i Dhimitër Frangut, *Komentari i luftërave të turqve dhe i Zotëri Gjergj Kastriotit - Skënderbeut, princ i Epirit*.

Përcaktimi për veprat Barletit e të Frangut në diskutimet për raportet e letërsisë me pikëpamjet e popujve mbi përkatësitë, sipas Miftarit, e bën të pashmangshëm hamendësimin nëse është e mundur që shkrimtaria e humanistëve të ndërlidhet me homogenizimin e kombit.

Shkrimtaria e humanizmit lidhet me diskursin historik dhe jo me atë letrar. Gjithashtu, ajo është shkruar në gjuhë tjetër, atë latine, dhe jo në gjuhën shqipe. Atëherë, pyet Miftari, mbi çfarë kriteri shkrimtaria e humanizmit është përfshirë në studimin e raporteve komb-nacionalizëm-krijimtari? Ka disa arsye, argumenton ai: *së pari*, humanistët (edhe ata shqiptarë) kërkonin modelin e ripërtëritjes kulturore e artistike, e cila mund të vinte nga drita hyjnore, shpirtërisht, dhe nga modelet e hershme, kulturalisht. Skënderbeu i Barletit dhe i Frangut qe modeli i krijuar përmbi këtë vetëdije humaniste, por i lidhur për tokën e njerëzit e tij; *së dyti*, modeli i heroit që priret drejt parimeve klasike do të mbetej një model “i papërkatësi” nëse autorët e tij (Barleti e Frangu) nuk do të prireshin që tekstet e veta t’i shtronin sipas parimeve estetike humaniste, edhe pse në gjuhën latine, por me subjekt shqiptar. Madje, ata e bënin të qartë se po shkruanin tekst për heroin arbëror, që bëmat e tij të mos harroheshin dhe të ngjallnin shpirtin e bashkëkohësve të tij.

Për filobiblistët libri mban parasysh një paradigmë kulturore: letrarësia (shkrimtaria) e tyre është e lidhur me ekzistencën e një kulture popullore të krishterë, e cila e ka mundësuar lindjen e veprave të para letrare, krahas politikave të papatit për të lejuar botimin e librave në gjuhët vernakulare. Pra, veprat e para shqipe janë rezultat i ekzistencës së një kulture të krishterë, i organizimit të jetës në Arbëri dhe i nxitjes së klerikëve që ta përjetësojnë atë në vepra të shkruara.

Nga filobiblistët, Miftari ka zgjedhur t’i trajtojë veprat e Gjon Buzukut, Pjetër Budit e Pjetër Bogdanit, të cilët ai i sheh si produkt i ekzistencës së kësaj tradite kulturore, në të cilën feja ishte e lidhur me kulturën e vendit, ndërsa kjo me përkatësinë. Buzuku, prijës i teksteve të shkruara në gjuhën shqipe, provoi që kulturën fetare (në formë formulash kishtarë, uratash e lutjesh) ta kthente në kulturë të shkruar, duke përkthyer tekst liturgjie në gjuhën shqipe. Krahas tyre, Miftari e analizon edhe krijimtarinë e Frang Bardhit, Jul Varibobës etj.

Në *librin e tretë* autori e trajton letërsinë e romantizmit, duke i përfshirë edhe disa nga pasromantikët e letërsisë shqipe. Libri përfshin periudhën e krijimit të një vetëdijeje të re mbi rolin historik të bashkësive etnike e kulturore. Zgjidhja kulturor romantik, si rimarrje e riartikulim i rezultateve të këtyre periudhave pararendëse, dhe pasqyrimi në letra i ideve kombëtare politike e kombëtare-kulturore në romantizëm, është objekti themelor i “librit” të tretë.

Kërkimi i rrënjëve të hershme, këngëtimi epik, ndërloja me narrativën popullore dhe ringjallja e epikës historike u bënë premisa të pakapërcyeshme për kërkimin e një

përkatësi të re, asaj romantike. Kjo ndërlidhje përbën dimensionin e dytë të rëndësishëm, që trajton “libri” i tretë. Shqiptarët, thotë Miftari, kanë zhvilluar kulturë të hershme dhe të pasur popullore. Ata e kanë ruajtur e kultivuar folklorin si mjet për dëshmim e ripërtëritje. Mbledhja e tij, prandaj, u bë njëri nga synimet e romantikëve, ndërsa krijimi sipas modelit të rapsodive të hershme, art i dëshiruar. Vetë De Rada, më i hershmi e më i madhi artikulues i ndjenjës romantike shqiptare, i krijoi veprat e veta mbështetur në këtë model. Synimi: ringjallja e shpirtit shqiptar dhe i “dëshmisë” për trashëgiminë e hershme. Kësisoj, kënga u shndërrua në mjet për artikulum e mobilizim.

Po ashtu, në këtë libër, Miftari e analizon strukturën e këngëve kreshnike, për ta hetuar praninë e kujtesës historike në to, si dhe ndikimin që kjo kujtesë ka pasur në zgjimin romantik. “Të vetëdijshëm se këngëtimi epik nuk e përcakton qartë arealin historik dhe as ngjarjet historike e bartësit e tyre dhe se historia është shtysa themelore për ringjalljen e ndjenjës kombëtare, njohja e veprave themelore historiografike u bë imanencë. Prandaj, libri merr në shqyrtim kërkimet historike, mbi të gjitha librin *Histori e Shqypnis* të Ndoc Nikajt, nëpërmjet të cilit mund të shtrihej kërkimi për atë që Steven Grosby e quante *thellësi kohore* (temporal depth)”, shkruan ai.

Në këndvështrimin e këtij studiuesi, kërkimi në thellësinë historike, veprim i pëlqyer nga romantikët, i shpuri ata (De Radën në letrat shqipe) deri te kërkimi i impulseve të hershme organike, kombin e lashtë, dëshmimi i të cilit nënkuptonte jo vetëm praninë e tyre në histori, por edhe afirmimin e së drejtës së tyre për të jetuar të lirë e të mosvarmë. Roli i letërsisë në shpalosjen e këtyre “impulseve organike” bëhet jetik, sikundër që gjuha shndërrohet në mjet të fuqishëm për krijim përkatësie e mjet mbijetese.

Duke e *rrëfye t’kaluemen* ajo shndërrohet në mjet lidhjeje mes kujtesës (historike), përkatësisë (etnosimbolike) dhe synimeve politike. Miftari i trajton këto dimensionë në veprat e autorëve të mëdhenj romantikë, si: De Rada e Naim Frashëri, e pastaj (në shkrimet e hershme të tij) Fishta e Pashko Vasa.

Përfundim

Librin *Etnoletira shqipe / Raporti i letërsisë me etnokulturën e kombformimit* e shquan thellësisht akribia shkencore e realizimit. Miftari shtron një pyetje, ngre një hipotezë, të cilën e shtjellon imtësisht për t’ia dhënë pastaj përgjigjen. Mandej, pasi ta ketë sheshuar sërishmi bindshëm, kalon te *përfundimi*, që, në fakt, është qëndrimi i tij autorial.

Shenjë tjetër dalluese e kësaj vepra është gjuha. Duke qenë vetë krijues, poet, Miftari shquhet për ligjërimin e rrjedhshëm, të pasur me leksik e me vokabular shprehjesh shqipe, të cilat këtu gërshetohen e shkrihen lirshëm si një trung i vetëm me njësitë gjuhësore profesionale, me termat tipikë të diskursit teorik-letrar. Me këtë libër, Miftari na ka dhënë një model të veçantë shkrimi, që komunikon lehtë qoftë me lexuesin entuziast e pa thellim të theksuar në artin e shkrimit e në dijet filologjike, qoftë me lexuesin ideal, që tekta njihet dhe e përimiton veprën e lexuar, nis e bëhet edhe vetë bashkudhëtar me të.

Autori Vehbi Miftari është tashmë një lexues model, që duke e njohur dhe duke e studiuar me përkushtim absolut bukurinë dhe thellësinë e fjalës e të kângës arbnore-shqiptare, ka kaluar fuqishëm nga stadi i lexuesit, në atë të studiuesit e të krijuesit model, që i bën nder penës së tij autoriale, botuesit dhe mbarë letërsisë e studimeve bashkëkohore shqipe.

Mbi vëllimin me tregime “Parullat me gurë” të Ylljet Aliçkës

Nuk ka slogane të lumtura

Nga Jeff Martin

Le correspondant (30 Korrik 2025)

...edhe ather kur të kërkohet t’i shkruash ato, çdo javë, me gëlqere, mbi shpate të pjerrëta me gurë të një kodre, e kupton shpejt se ajo që gdhendet nuk është një mesazh, por një nënshtrim. *Parrullat me gurë*, përmbledhje me trembëdhjetë tregime të shkrimtarit shqiptar Ylljet Aliçka, hapet pikërisht me këtë imazh – grotesk, qesharak, i pamëshirshëm. Imazhi jep tonin: këtu, absurdi nuk është një çështje filozofike. Është një realitet shoqëror. Një detyrim qytetar. Një metodë për të organizuar frikën.

Botuar për herë të parë në frëngjisht në fund të viteve 1990, në një kohë kur pluhuri i komunizmit shqiptar ende nuk ishte shuar plotësisht, ky vëllim është një nga të paktët që ofron, nga brenda, një portret të zhveshur të alienimit të përditshëm në një shoqëri të mbyllur. Dhe bëhet fjalë pikërisht për të përditshmen: tregimet e Ylljet Aliçkës janë të mbushura me mësues, fshatarë, nëpunës të nivelit të ulët, të gjithë të ngjuar në një personalitet të dyfishtë: midis frikës për të mos i pëlqyer Partisë dhe pamundësisë për të qenë i sinqertë, midis besnikërisë ndaj Partisë dhe dëshirës për të jetuar.

Realizëm shokues përmes groteskut

Ish-mësues, ish-funksionar në Ministrinë e Kulturës, ish nëpunës ndërkombëtar, Ylljet Aliçka e njeh mirë temën e tij. Por ai nuk shkruan si dëshmitar: ai shkruan si krijues. Shkrimi është i thjeshtë, i kthjellët, asnjëherë didaktik. Asnjë fjalë më shumë nga sa duhet. Situatat flasin vetë. Ato thonë gjithçka. Një mësues i ndëshkuar për një interpretim të gabuar të një udhëzimi. Një burrë që jeton i tërhequr, i dyshuar se ka buzëqeshur në varrimin e një Udhëheqësi të Partisë. Një grua e tradhtuar për shkak të një vërejtje të padëmshme. Nuk është Kafka ai që shqyrton këto faqe, është vetë Enver Hoxha. Dhe nuk është surreali: është administrata shtetërore.

Por në këtë Shqipëri rurale dhe të dridhur, grotesku del shpesh, i përzier me një trishtim të thatë. Si të qeshje pa dashje, nga brenda. Dhe ndoshta kjo është ajo që e bën „*Parrullat me gurë*” kaq të fuqishëm: kjo përkundje e përhershme mes tragjedisë dhe absurdit, mes parabolës politike dhe përshkrimit të zhveshur të përditshmërisë.

Terrori si lidhje shoqërore

Këtu nuk ka as revolucion, as arratisje, as shpresë. Por ka një mekanizëm: një sistem ku dyshimi është virtyt qytetar, ku spiunimi është sport kombëtar, dhe ku pafajësia mund të përmbysset në çdo çast. Në këtë botë, nuk ka rëndësi nëse ke bërë një faj. Mjafton të ekzistosh pranë një faji të mundshëm. Atëherë përulësh, hesht, kërkon falje paraprakisht. Dhe shkruan slogane mbi gurë, që askush të mos mendojë se ti ende mendon.

Libri nuk denoncon. Ai ekspozon. Dhe përmes kësaj, tregon se si një regjim totalitar, pa pasur nevojë për kampe apo dhunë fizike masive, arrin të kolonizojë shpirtin. Ideologjia është e brendësuar, automatizmat janë aty. Dhe frika nuk është më vetëm një ndjenjë: ajo bëhet forma e vetme e lidhjes shoqërore.

Një libër politik pa politikë

Kot do të kërkoje në këto faqe fjalime madhështore, kundërshtarë të guximshëm, heronj klandestinë. Asgjë nga këto. Sepse „*Parrullat me gurë*” nuk trajton rezistencën, por nënshtrimin. Madje më shumë: nënshtrimin e hareshëm, automatik, të zakonshëm. Atë që mësohet që në shkollë, që përcillet në darkat familjare, që shkruhet mbi kodra. Dhe që shpesh i lë individët të vetmuar me kontradiktat e tyre.

Aliçka nuk merr rolin e gjykatësit. Ai vëzhgon. Ai përshkruan. Me një kthjelltësi pa patetizëm dhe me një mjeshtëri në ndërtimin e tregimeve që ngjan nganjëherë me Çehovin: personazhe të thjeshtë, detaje që peshojnë rëndë, mbyllje pa shkëlqim. Gjithçka duket e thjeshtë – derisa ndjesia e parehatisë të fillojë të pushtojë.

Një vepër diskrete, një mësim universal

Kjo përmbledhje mund të kishte mbetur thjesht një dëshmi ndër shumë të tjera për vitet e Hoxhës. Por është shumë shumë më tepër. Sepse duke mbetur te thelbi, Ylljet Aliçka prek diçka universale: atë çast kur një shoqëri rrëshqet në çmendurinë e organizuar, dhe ku njeriu, i privuar nga orientimi, bëhet vetë një agjent i pavetëdijshëm i së keqes. Autori nuk përshkruan vetëm Shqipërinë e djeshme: ai vizaton, në mënyrë të tërthortë, një hartë të errët të asaj që njerëzimi mund të prodhojë më të huajshme.

Pas sloganeve, janë gurët. Pas fasadës, është skeleti. Dhe pas këtyre trembëdhjetë tregimeve, është një vepër diskrete, e rëndë, e çmuar. Një gur për t’u gdhendur në kujtesën tonë.

Libri “Populli i pandalur” i prof. Agim Vincës është shumë më tepër se një koleksion shkrimesh polemike - ai është një dokument i ndërgjegjes së gjallë kombëtare, një akt proteste ndaj dhunës politike, kulturore dhe shpirtërore që shqiptarët përjetuan në hapësirën e ish-Jugosllavisë gjatë dekadës së fundit të shekullit XX.

Ribotimi i këtij libri pas 33 vjetësh nuk është një veprim i zakonshëm editorial. Përkundrazi, është një mundësi rifreskimi i kujtesës kolektive, një rikujtim i nevojës për të mos harruar se rrugëtimi i shqiptarëve drejt barazisë, lirisë dhe dinjitetit nuk ka qenë asnjëherë i lehtë. Ky libër paraqet kredon e një artikulimi qytetar e patriotik për të kuptuar jo vetëm të kaluarën, por edhe për të reflektuar mbi sfidat e tashme dhe të ardhshme.

Në rrafshin argumentues, “Populli i pandalur” paraqet një model të shkëlqyer të publicistikës së angazhuar, ku fjala shkrihet me argumentin, ku emocionet nuk e zbehin objektivitetin analitik, por përkundrazi e forcojnë atë. Në këtë vepër, gjejmë një kombinim të suksesshëm të qasjes hermeneutike (interpretimit të narrativave të tjetrit), të dekonstruktimit të diskurseve shoviniste dhe të analizës kritike të realitetit politik dhe kulturor. Për rrjedhojë, ky libër kontribuon në mënyrë të drejtpërdrejtë në fushën e studimeve të identitetit, të politikave të diskriminimit, të sociologjisë së shtypjes dhe të historisë së rezistencës kulturore. Ai duhet të jetë pjesë e literaturës ndihmëse në programet universitare që trajtojnë çështjet e identitetit kombëtar, të drejtave të njeriut dhe të analizës së diskurseve historike e politike.

Zbërthimi semantik i titullit “Populli i pandalur”

Vetë titulli i librit “Populli i pandalur” është një metaforë e fuqishme që bart peshën e një historie të gjatë përpjekjesh, sakrificash dhe qëndrese. Ai nuk është thjeshtë një sintagmë stilistike-gjuhësore, por një zë i betejave identitare, që na e bën të qartë se ky popull, përballë çdo stuhie historike, ka refuzuar të dorëzohet. Është populli që ka marshuar përtej kufijve të padrejtësisë, përtej dhunës sistematike, përtej përpjekjeve për ta zhdukur nga harta politike dhe kulturore.

Ky titull nuk është fryt i retorikës, por produkt i një realiteti të hidhur, ku shqiptarët ishin të detyruar të jetonin mes mohimit institucional, dhunës kulturore dhe përpjekjeve për asimilim. Është histori dhe identitet, është metaforë e një kombi që, përkundër përpjekjeve të pareshtura për ta gjunjëzuar, vazhdoi marshimin drejt lirisë, dinjitetit dhe rrugës shtetformuese.

Ky popull i pandalur, sipas autorit, nuk është thjeshtë një nocion abstrakt. Ai ka emra konkretë – janë ata që nuk u pajtuan me heshtje, ata që u ngritën kundër sistemit të dhunës dhe mohimit, ata që i

dhanë zë së vërtetës përmes fjalës, rezistencës dhe veprës. Në këtë kontekst, libri i prof. Vincës bëhet një monument i pavdekshëm i përpjekjes për të ruajtur kujtesën dhe për ta projektuar atë si mekanizëm intelektual kundër harresës dhe deformimit historik.

Struktura, përmbajtja dhe mesazhet e librit

Libri është një mozaik shkrimesh polemike, reagimesh publike dhe analizash kritike, të cilat janë publikuar në shtypin e kohës si përgjigje ndaj një realiteti të hidhur politik e kulturor. Shkrimet janë të ndërtuara me një qasje të dyfishtë: nga njëra anë, ato janë pasqyrë besnike e realitetit politik të kohës, ku shqiptarët në Kosovë, Maqedoni dhe trevat tjera përballëshin me një fushatë të egër albanofobe, dhe nga ana tjetër, ato janë edhe reagim intelektual, rezistencë e artikuluar ndaj deformimeve dhe dhunës sistematike që vinte nga aparati shtetëror jugosllav dhe veglat e tij lokale.

Kjo vepër është një tribunë ku autori jo vetëm që denoncon shovinizmin serb dhe maqedonas, por edhe ngre zërin për rolin e munguar të inteligjencës shqiptare të asaj kohe. Ai nuk kursen as kritikën ndaj burokracisë shqiptare, e cila, për arsye konformizmi apo frike, zgjodhi rrugën e heshtjes apo të përkuljes, duke e lënë fjalën publike në mëshirën e propagandës antishqiptare.

Shkrimet e prof. Vincës prekin një spektër

“Populli i pandalur” – një dokument i ndërgjegjes së gjallë kombëtare

Nga Emin Azemi

Në rrafshin argumentues, “Populli i pandalur” paraqet një model të shkëlqyer të publicistikës së angazhuar, ku fjala shkrihet me argumentin, ku emocionet nuk e zbehin objektivitetin analitik, por përkundrazi e forcojnë atë. Në këtë vepër, gjejmë një kombinim të suksesshëm të qasjes hermeneutike (interpretimit të narrativave të tjetrit), të dekonstruktimit të diskurseve shoviniste dhe të analizës kritike të realitetit politik dhe kulturor.

të gjerë tematik: nga mbrojtja e figurave kombëtare si Hasan Prishtina, Luigj Gurakuqi, Fan Noli, e deri te reagimet ndaj sulmeve të paskrupullta ndaj shqiptarëve si komb. Autori denoncon mitet e rrejshme të ngritura mbi shqiptarët, mitin e natalitetit “kërcënues”, mitin e dhunës “së natyrshme” shqiptare, madje deri te shpifjet monstruoze mbi incestin e kriminalizimin kolektiv.

Maqedonia, një laborator i politikave antishqiptare që dirigjohej nga Beogradi

Libri “Populli i pandalur” është një dëshmi e gjallë e një kohe të mjegullt, ku dhuna institucionale ishte shndërruar në mekanizëm shtetëror për të shtypur çdo gjurmë të identitetit shqiptar. Në këtë kontekst, autori nuk kufizohet vetëm në një narrativë viktimizuese, por paraqet edhe rezistencën aktive të shqiptarëve përmes mbrojtjes së kulturës, gjuhës, historisë dhe personaliteteve kombëtare. Ai na kujton se Maqedonia e atëhershme ishte një laborator i metodave të politikës antishqiptare që dirigjohej nga Beogradi, ku gjithçka shqiptare, nga emrat e fëmijëve, deri te qeleshet e bardha

dhe qëndismat me motive kombëtare, ishte vënë në shënjestër të dhunës kulturore dhe simbolike.

Aktualiteti i mesazhit

Ndonëse shkruar mbi tri dekada më parë, libri është edhe sot aktual. Diskriminimi institucional, revidimi i proceseve demokratike, marginalizimi politik dhe përpjekjet për të zbehur identitetin shqiptar, janë plagë ende të hapura në shumë segmente të shoqërisë shqiptare në Maqedoninë e Veriut dhe më gjerë.

Në një kontekst ku historia ende kontestohet, ku simbolet kombëtare vihen në pikëpyetje dhe ku të drejtat kolektive shpesh reduktohen në retorikë formale, ky libër mbetet një manual i domosdoshëm për vetëdijen kombëtare dhe qytetare. Dhe, ashtu siç dëshmon edhe ky libër, populli i pandalur ecën përpara, pavarësisht pengesave të kohës.

Vepra e Agim Vincës sublimon rolin e intelektualit të angazhuar, që nuk e sheh penën si dekorim akademik, por si armën më të fuqishme në mbrojtje të identitetit, të dinjitetit dhe të së vërtetës.

Thirrje e fuqishme e ndërgjegjes, si përgjigje ndaj dhunës

Ka libra që nuk lindin vetëm si produkt i një nevoje intelektuale, por si thirrje e fuqishme e ndërgjegjes, si përgjigje ndaj dhunës, padrejtësisë dhe përpjekjes për të fshirë identitetin e një populli. I tillë është edhe libri “Populli i pandalur” i profesorit Agim Vinca, i cili, edhe pas 33 vitesh nga botimi i tij i parë, ruan po atë peshë emocionale dhe historike si në kohën kur u shkrua.

Ky libër është më shumë se një tekst publicistik, ai është një akt proteste, dhe një dëshmi e gjallë e rezistencës intelektuale shqiptare përballë një makinerie shoviniste që kishte për qëllim mohimin, denigrimin dhe asimilimin e shqiptarëve në Kosovë, Maqedoni dhe në tërë hapësirën e ish-Jugosllavisë. Ai është rrëfim i një kohe të errët, por edhe i një dritëzimi që buron nga vendosmëria për të mos u dorëzuar, për të mos u përkulur dhe për të mos heshtur.

Struktura e veprës dhe temat bosht

Libri përbëhet nga një varg shkrimesh polemike, eseistike dhe publicistike, të cilat janë prodhuar si reagim ndaj realitetit të rëndë politik dhe kulturor të shqiptarëve në vitet '80 e '90. Shkrimet janë të renditura në mënyrë kronologjike, duke ndjekur zhvillimet dramatike në Kosovë, Maqedoni dhe hapësirat tjera shqiptare.

Në qendër të shkrimeve qëndron një betejë e madhe: beteja për të vërtetën historike dhe për dinjitetin kombëtar. Autori polemizon fuqishëm me narrativat antishqiptare të prodhuara nga akademikë, gazetarë dhe propagandistë serbë dhe maqedonas, të cilët përmes tezave pseudo-shkencore tentonin të kriminalizonin ekzistencën shqiptare.

Vinca dekonstruktun me precizion pseudo-argumentet e tyre mbi natalitetin shqiptar si “kërcënim biologjik”, mbi traditat dhe kulturën shqiptare si “regressive”, mbi gjuhën dhe historinë shqiptare si “produkt artificial”. Në të njëjtën kohë, ai ngre zërin për mbrojtjen e figurave kombëtare, të cilat u sulmuan jo vetëm simbolikisht, por edhe fizikisht (përmes shembjes së busteve, mohimit të kontributit të tyre dhe shkatërrimit të kujtesës kulturore).

Midis kujtesës dhe rezistencës

Ky (ri)botim nuk është vetëm një pasqyrë e së shkuarës, por edhe një apel për të tashmen dhe të ardhmen. Ai është një kujtesë e fuqishme se rruga e mbrojtjes së identitetit kombëtar kalon përmes edukimit, përmes kultivimit të mendimit kritik dhe përmes fuqizimit të ndërgjegjes kolektive.

Në këtë aspekt, libri fiton edhe vlera të mëdha dokumentare dhe pedagogjike. Ai mund të lexohet jo vetëm si dëshmi historike, por edhe si manual i mendimit kritik, si udhërrëfyes për të kuptuar mekanizmat e mohimit, të diskriminimit dhe të manipulimit kulturor, si dhe format e rezistencës kundër tyre.

Libër që tejkalon dimensionin e një kohe të caktuar

“Populli i pandalur” është një libër që tejkalon dimensionin e një kohe të caktuar. Është një pasqyrë ku shqiptarët duhet të shohin jo vetëm plagët e së kaluarës, por edhe përgjegjësinë e tyre për të mos lejuar që ato plagë të hapen sërish.

Në kohën e sotme, kur sfidat kanë marrë forma të tjera – nga globalizimi i pakontrolluar deri te kolonizimi kulturor dhe marginalizimi i heshtur – mesazhi i këtij libri është më i domosdoshëm se kurrë. Ai na kujton se nuk mjafton të mbijetojmë si kolektivitet biologjik, por se duhet të mbijetojmë dhe të zhvillohemi si subjekt politik, kulturor dhe historik.

Në këtë kuptim, “Populli i pandalur” është më shumë sesa një libër: është një akt i ndërgjegjes kolektive, një flamur rezistence dhe një thirrje për t'u zgjuar, për të mos harruar dhe për të mos lejuar që historia të përsëritet. Është dëshmi se fjala, kur lind nga ndërgjegjja dhe nga dashuria për të vërtetën, bëhet më e fortë se çdo armë, më e qëndrueshme se çdo pushtet dhe më e pavdekshme se çdo kohë.

Shkup, gusht 2025

Po të kujtohet se historia e letërsisë shqipe u shkrua si libër universitar pa pritur botimin e teksteve të stabilizuara të trashëgimisë, pa pasur nëpër duar studime monografike për të gjithë klasikët e saj të hershëm a më të vonë, më në fund pa u lejuar të lëvrohej jashtë trysnive ideologjike që e sollën të cunguar, atëherë shumëkush do të dyshonte nëse është koha për të ndërmarrë vështrime diakronike mbi rrugën e përshkruar prej saj.

Mirëpo, në këtë mes, mund të mendohet edhe ndryshe: pikërisht tani kur kanë shkuar kaq vite që debatet mbi të, të ndezura e të shuara pa dalë gjekundi, pra pa mundur të krijojnë një gjykim të qëndrueshëm, historisë së letërsisë shqipe i duhen prerjet diakronike që do të tregonin ecurinë e saj nga fillimet e pasigurta tek panoramat e gjera kryesisht faktologjike, nga tekstet shkollore tek librat e trajtesat e gjera shumëplanëshe. Duke shkuar këtij shtegu do të gjendet ç'bëri e ç'nuk arriti të bëjë; cilat qenë shkaqet që, në periudhën e ideokracisë, e lanë të lënduar, ç'pamje metodologjike mori kur u shkrua në Kosovë apo nga përpjekje të tjera më të vona. Të tilla synime ndoshta do t'i davaritnin dyshimet ndaj dobisë së një pune¹ (tashmë të vonuar), që, duke kaluar nëpër botimet historiko-letrare, kërkon të rrëfejë, tej vlerave, edhe shkaqet që e penguan lëminë e tyre të jetë ndonjëherë e plotë dhe objektive.

* * *

Interesimi për historinë e letërsisë shqipe është shfaqur që nga fundi i shek. XIX, atëherë kur Albert Stratikoi botoi, më 1896 në Milano, librin *Manuale di letteratura Albanese*. Më vonë, veç një panorame të gjerë të saj, *Popolo lingua e letteratura Albanese* (Palermo, 1932), shkruar nga Gaetano Petrotta, për letrat shqipe dolën disa tekste mësimore që, në vitet e pasluftës, erdhën edhe si libra universitarë. *Historia e letërsisë shqipe* (vëll. I, vëll. II, Tiranë, 1959, 1960), ky tekst i botuar nga Universiteti Shtetëror i Tiranës, i dha trajtë një disipline mësimore (lëvruar prej disa vitesh në shkollat e larta të vendit), që tani duhej shndërruar në një degë të veçantë kërkimesh mes degëve të tjera të albanologjisë. Sot ka shumë arsye që ai libër, bashkë me variantin e tij të vitit 1983, t'u nënshtrohen shumë kritikave. Sidoqoftë, me to u tregua se historia e letërsisë shqipe, siç kishte ndodhur më parë me historitë e letërsisë së vendeve të tjera, mund të shkruhej edhe pa pritur të dilnin me botime kritike të gjitha veprat e trashëgimisë. Tek hidhej në letër, ajo histori lëngonte shpesh prej shumë mangësish, po sigurisht arrinte të nxirrte, pa gabuar shumë, kuptimet më të përgjithshme të krijimtarisë që shqyrtonte. Falë punës së kërkuesve arbëreshë, tani vonë kanë dalë tekstet e stabilizuara të Serembes, Skiroit, Darës e së fundmi edhe të De Radës e të Santorit. Ato do të hapin doemos të tjera shtigje për t'u thelluar më tej në studimin e arbërishtes së atyre kohëve, të mundësive shprehëse e të veçorive stilistike të poezisë së shkruar me të. Që këtej do të mund të shihen të tjera gabime që janë bërë në punimet e paradokohshme. Ndërkaq, të paktën deri tani, nuk duket që prej mungesës së teksteve të stabilizuara, historia e letërsisë të ketë shkaktuar keqkuptime të rënda; nuk mund të thuhet pra prerazi se të gjitha studimet, meqë s'kanë pasur nëpër duar

¹ Ndërkaq, për këtë sprovë nuk do të jetë aspak shqetësuese pikëpamja, jo dhe aq e re, që e ka marrë historinë e letërsisë si një vepër që sistemon njohuritë e parashikuara në programet shkollore. Sado që shpesh të lidhura ngushtë me arsimin, historitë e letërsisë janë shkruar e do të shkruhen edhe këtej e tutje, sepse do t'i kërkojë identifikimi i vazhdueshëm shpirtëror i një bashkësie kombëtare, që do të kridhet te burimet për të gjetur atje si ka ndryshuar artistikisht bota e madhe e ideve të saj; si është lënë pas e vjetra dhe kur e në ç'rrethana, e bartur prej vepërës së talenteve të shquara, ka lindur e reja. Historitë e letërsisë do të tërheqin gjithmonë mendimin shkencor, që, për të kuptuar më thellë ndryshimet dhe ngjashmëritë e kulturës mbarënjërzore, e ka të domosdoshme të njohë, në rrafsh rajonal e pastaj edhe kontinental, ç'kanë sjellë popujt e veçantë me letërsinë e tyre në ngrehinën e gjithë qytetërimit europian.

FAQEVE
TË HISTORIOGRAFISË
LETRARE

Nga Ali Xhiku

botime kritike, i kanë shpjeguar thelbësisht shtrembër poemat e De Radës² e të Darës apo lirikën e Serembes. Pa dyshim, ç'është

² Mjediset shkencore shqiptare prej kohësh kanë qenë të vetëdijshme se gjuha e poezisë arbëreshe duhej ruajtur e paprekur. Edhe tekstet e vona *Historia e letërsisë shqipe* (1959, 1960) dhe *Historia e letërsisë shqiptare* (1983) si dhe disa punime të veçanta, i sillnin (aq sa ç'mundnin) të transkriptuara vargjet që u duheshin. Në vitet '80, Akademia e Shkencave, me programin *Trashëgimia kulturore e popullit shqiptar*, kishte parashikuar botimin kritik të vepërës së De Radës. Po me punën e kryer nuk u nxitua; ajo duhej të mbahej akoma derisa të krijonte bindjen se u përgjigjej cilësive shkencore të botimeve të tilla.

Ndërkaq, për t'i përfshirë në mësimin parauniversitar e për t'i shndërruar në pronë kulturore të lexuesve të zakonshëm, ishte e domosdoshme që, të paktën për një kohë, poemat e De Radës të botoheshin të kthyer në gjuhën e sotme. Mirëpo, në disa prej tyre u bënë gabime e ndërhyrje të rënda, që, hera-herës, cenonin dukshëm kuptimin e vargjeve origjinale. Shkak për ato gabime e ndërhyrje nuk ishte vetëm njohja e jo fort e sigurt e arbërishtes dhe, krahas saj edhe njohja e pamjaftueshme e kriterëve shkencore të sprovave filologjike. Shkak nuk ishte as trysnia ideologjike e kohës që, duke nisur nga fundi i viteve '60, nuk lejonte thuajse fare që botimi i veprave të traditës të shkonte te lexuesi bashkë me besimin fetar të autorëve përkatës. Por megjithatë, askush nuk kërkonte që një poeti thellësisht kristian siç ishte De Rada, t'i mvishej, përmes ndryshimeve arbitrare të teksteve të tij poetike një botëkuptim që nuk e shqetësonte shumë praktikën ateiste të shtetit shqiptar. Ndaj, në këtë mes, pa dyshim ndikonin predispozitat politike të gjithë jetës kulturore të atyre viteve; ishin ato që sajonin një brendi të quajtur përparimtare, të cilën veprat e traditës nuk mund ta kishin.

ALI XHIKU

FAQEVE TË
HISTORIOGRAFISË
LETRARE

1896-1997

Onufri

thënë deri para ca vitesh, hera-herës duket e sipërfaqshme, në mos edhe naive. Po kjo nuk do të thotë se në ato vështrime nuk qe kapur dot kuptimi historik i poezisë arbëreshe, që, me tematikën heroike e me religjiozitetin e saj, me hyjnizimin e dashurisë; gjithnjë të dhimbshme, me fatalitetin e jetës së personazheve, me vizionet e trishta e me nostalgjinë e pashuar, me stilin përgjithësisht lirik e me ndikimet prej folklorit, hynte në rrjedhat e romanizimit dhe të formacioneve të tij artistike. Tek e merrte letërsinë si një nga mënyrat me të cilat një kohë e dhënë zbulonte vetveten, njëherazi edhe si përjetim estetik i hedhur në kartë nga individë që bashkoheshin në një a disa pikëpamje për t'u ndarë në të tjera pikëpamje; që e lëvronin fjalën artistike secili pas prirjeve e aftësive të veta, historia e letërsisë nuk mund të priste sa filologët të bënin punën e tyre pa t'ia hynte dhe ajo punës së saj. Ç'qe thelbësore për të, ajo e arrinte edhe pa stabilizimin filologjik të teksteve letrare, që fundja ishin shkruar për t'u kuptuar nga sa më shumë lexues e jo për të mbetur enigma që duheshin zgjidhur. Studimet ekdotike, duke i saktësuar më tej të dhënat tekstore e duke vajtur deri te rindërtimi i historisë së krijimit të tyre, vërtet mund t'i zbëjnë disa prej interpretimeve të mëparshme, po nuk venë dot deri atje sa të përmbysin gjithë kuptimin e deriatëhershëm të një vepre të caktuar.

Ç'u tha deri këtu mund të duket edhe si një përpjekje për të zvogëluar rëndësinë e botimeve kritike në punët e historianit të letërsisë. Kjo përshtypje, në u krijoftë, do të ishte shumë shqetësuese për të; ai e di mirë se aq sa do t'i duhet të flasë, në mos për tjetër, të paktën për stilin e një autori, do ta ketë më të saktë vetëm kur të niset nga tekstet e stabilizuara. Përvoja e deritanishme ka treguar se gabimet më të shumta e zbrazëtitë më të dukshme janë vërtetuar në letërsinë arbëreshe, pikërisht ngaqë asaj i kanë munguar botimet filologjike. Historiani i letërsisë e di gjithashtu se tekstet e sjella në gjuhën autentike të autorëve ia bëjnë më të mbështetura debatet e interpretimit, çka përbën dhe një nga arsyet pse është e pse kërkohet fusha e tij. Prandaj, gjithë çështja e shtruar ka të bëjë vetëm me shkallën e vartësisë së historisë së letërsisë prej tekstologjisë. Ka qenë vetë historia që e ka ndier prej kohësh se niveli i shkencorizimit të saj rritej mjaft kur nisej nga tekstet e stabilizuara. Po kjo nuk do të thotë se rezultatet e filologjisë duhej të ishin një kusht për fillimin e zhvillimin e historisë së letërsisë. Para se përparimi i filologjisë tekstore të synonte saktësinë e imtësive gjuhësore, që përmbanin edhe vlerë semantike e stilistike të pavështruara ndër veprat e trashëguara, ishte jeta shpirtërore që donte të dinte si kishte qenë ajo vetë nëpër vitet e sjella prej asaj trashëgimie. Dhe si qe ajo jetë, këtë mund ta rrëfente historia e letërsisë, që mund edhe të gabonte në disa prej shpjgimeve të saj, po prapë mbetej gjithmonë e kërkuar veçanërisht prej shkollës, që nuk priste dot aq gjatë sa shkencorizimi i historisë së letërsisë të ngjitej në shkallën më të lartë.

Ndërkaq, kërkimet, shkolla, më gjerë akoma gjithë jeta kulturore e dinin se një ditë ajo do të punonte duke u nisur vetëm nga tekstet e stabilizuara. Prandaj, për të gjitha këto arsye mbase nuk do të pyetet tërë dyshim pse u dashka të bëhet një “histori përmbi historitë”, të cilat, veç mëkateve të tjera, qenkëshin ngutur të shkruheshin pa pasur në duar botimet kritike të veprave të traditës.

* * *

Siç mund të merret me mend, një histori e teksteve të historisë së letërsisë do ta ketë fort të lehtë të jetë kritike ndaj lëndës që do të vështrojë. Mirëpo, pikërisht kjo lehtësi, që ka prirjen të shfaqet sa herë shqyrtohet çdo e kaluar, bëhet shpesh burimi i padrejtësive të rënda. Kritika mund të jetë veçanërisht e padrejtë kur flet për “mëkatin” e subjektivitetit të historisë së letërsisë në emër të një objektiviteti që në të vërtetë nuk e arrin dot as e sotmja dhe as e nesërmja. Shkak i përhershëm ndryshimesh e mosmarrëveshjes, subjektivizmi ka krijuar megjithatë një pikë pajtimi; ai ka qenë shumë kokëfortë për të rrëfyer se, për sa kohë nuk zhduken dallimet botëkuptimore e emocionale midis njerëzve, nuk mund të zhduket as ai. E pranuar nga qytetërimi laik që në krye të herës, kjo e vërtetë mbartet e tëra nga letërsia dhe historia e saj; letërsia është subjektive, e tillë do të jetë dhe historia e shkruar për të. Ajo nuk bëhet dot shkencë në kuptimin rigoroz të fjalës, sepse pohimet e saj shpesh mbeten të paverifikueshme. E nxitur prej leximeve të ndryshme të lëndës së vet, ajo, hera-herës, e ndien veten të pambaruar, të pasigurt e të pashprehur deri në fund. Ndaj dhe e tërheq vazhdimisht dijen, që, duke synuar sa të jetë e mundur paanësinë e objektivitetit, me kalimin e viteve, të shumë viteve, arrin sidoqoftë të jetë në një mendje të paktën për dukuritë më të mëdha të ecurisë shekullore të letërsisë. Tej dallimeve të natyrshme të leximeve të ndryshme që s'mund të jenë të pafundme, historia e letërsisë vjen pra duke konverguar në disa pamje gjithëpërfshirëse që ia zbusin subjektivitetin, sigurisht pa ia shqitur kurrë.

1. Në vargjet e Odise Kotës, selinoja është më shumë se simbol, është bashkëbisedue-se. Ajo është porta e vetme që mbetet hapur midis poetit dhe nënës së tij të ikur nga kjo jetë. Selinoja nuk flet me zë, por me gjethin që lëkundet mbi varr, me lagështirën që e mbart dhimbjen si vesë, me rrënjën që futet në kujtesë. Ato që s'i thotë dot njeriu, e flet bimësia me durim. Dhe kështu, poezia e ngre këtë bimë të zakonshme në një lartësi tjetër, e bën frymë të ndërmjetme mes të gjallëve dhe të heshturve.

2. Në vend që të përfaqësojë harresën, selinoja është bima që mbron kujtesën. Poeti i kërkon: *"lësho lëngun shërimtar / që zbret ndënë dhe"*. Ky lëng nuk është ilaç për trupin, por për shpirtin. Është ai balsami i padukshëm që na lejon të qëndrojmë pak më gjatë pranë një varri pa u thyer krejt. Madje në fund, selinoja bëhet polen i dhimbjes, një ëndërr që nuk tretet, një aromë që s'të lë të harrosh. Ajo është shenja që kujtesa mbin, edhe kur gjithçka tjetër është kalbur.

3. Selinoja, në këtë poezi, nuk është një dekor i vajtimit, por vetë trupi i vajtimit. Është gjithi që nuk e mbulon dhimbjen, por e mban. Në çdo varg ku përmendet, ajo është klithmë e përmbajtur, lutje e heshtur, kujtesë e gjelbër që nuk zverdhët. Dhe poeti, si çdo bir që kërkon nënën, nuk ka më për kë të flasë, veçse përmes një bime. Dhe kjo bimë, e rritur në heshtje, është më njerëzore se çdo fjalë.

I Kjo poezi është një vajtim, por jo ai tradicional që shpërthen me klithma dhe zë, por një vajtim i përmbajtur, i brendshëm, i derdhur në gjuhën e artist poetik. Poeti vajton në heshtje për nënën, por nuk e bën me lot, por me fjalë që peshon si dheu mbi varr, me imazhe që dridhen si fletë selinoje, me heshtje që flasin më shumë se një britmë.

Vajtimi i tij është derdhur në formë poezie, dhe kjo poezi është forma më e lartë dhe më fisnike e shprehjes së dhimbjes. Struktura e poezisë ndjek rrugën e ligjërimit mortor pasi nuk është ndërtuar si një tekst poetik me një temë të dhimbshme, por si një ritual i heshtur mortor, ku çdo varg është një përkulje ndaj të shkuarës dhe çdo përsëritje një klithmë e përmbajtur. Struktura e saj është e përngjashme me ligjërimin e të afërmeve në të nëntat e të dyzetat, ku ndjenja nuk ka nevojë për metafora të larta, sepse ajo vetë është poezi. Kështu, elementet e poezisë janë "të huazuar" nga ligjërimi mortor dhe konkretisht:

1. Përsëritja shfaqet si thirrje, si lutje, si vajtim, pasi fjalët që kthehen, "Selino, selino..." janë forma ligjëruese e një vajtimi mortor, që rikthehet si një valë e dhimbjes që nuk resht. Kjo strukturë përsëritëse, në fillim, në mes e në fund të poezisë, përforcon ndjesinë e një vajtimi të ngjashëm me ritualet e moçme, ku emri i të ndjerit apo një objekt simbolik përsëritet me zë të dridhur.

2. Shpesh, në ritualet mortore, të afërmit "i flasin" me ligjërim, me vajtim të ndjerit si të ishte aty, e në këtë frymë janë thurur edhe disa vargje të poezisë: *"Të pyeta për nënën time, mos e ke takuar?"* është një nga ato pyetje që nuk kërkon përgjigje, por është formë e dhimbjes që bën zë. Vargu: "Shpon, më dhëmb kjo ikja jote..." është një rrëfim i thjeshtë, por i thellë si dheu që mbulon të dashurit tanë. Vargu: *"Dil nga varri, arratisu, moj frymë e frymës së lirë..."* nuk është vetëm një lutje, por një klithmë që e dëgjon shpesh në varreza në ligjërime dhe përmban dëshirën e pamundur për rikthim, një formulim tipik i përmallimit të njeriut për të ikurin. Vargu: *"I kam sjellë fustan të bardhë, le ta lerë pak zinë"* të mbush sytë me lot për dashurinë e madhe për nënën dhe thjeshtësinë e shprehjes së saj nga i biri dhe tingëllon si një dhuratë e fundit, një ndërrim i përkohshëm i zisë me bardhësinë e shpresës. Vargu "T'u bëfsha ëndërr e vjetër..." është një amanet i poetit për t'i mbetur pranë nënës në atë gjumin e saj të përjetshëm, duke ja bërë të bukur atë gjumë. I ke shkruar edhe për ne e për nënat tona këto vargje o Odise Kote, ndaj të falnderoj me sy të rrëmbushur.

3. Nga ritmi i vargjeve, nga përsëritjet, nga

Mbi një poezi të Odise Kotes

Selino- porta e gjallë drejt kujtimit

Sprovë nga Timo Mërkuri

Selinoja është një barishte me gjethe të holla dhe aromë të fortë, e njohur për përdorimin e saj në kuzhinë dhe në shërim. Por kur rritet pranë varrezave, ajo nuk është më thjesht një gjeth i gjelbër; ajo bëhet një dëgjim i heshtur, një frymë që zbret me rrënjët në dhe dhe ngrihet me aromën drejt qiellit. Në poezinë e Odise Kotes : "Selino, selino" ajo nuk është një bimë si të tjerat, por një qenie që ndjen, që mbart, që ruan dhe që përcjell atë çka njeriu nuk guxon t'ia thotë as vetes. Ajo nuk është thjesht një bimë, por një frymë që rritet pranë heshtjes

Në mitologji dhe rite të lashta, ajo i përkiste nëntokës dhe të vdekurve, kështu: në Greqinë e lashtë, ajo ishte e shenjtë për Hadesin, zotin e nëntokës, prandaj nuk përdorej në gëzime, por vetëm në rite mortore. I zbkuronin të vdekurit me kurora selinoje, i vendosnin mbi varre për t'i shoqëruar në heshtjen e tyre të fundit. Nuk ishte thjesht zbkurim, por një gjuhë tjetër, ajo e bimëve që flasin me nëntokën, ajo e kujtesës që nuk shprehet me fjalë, por me aromë, gjelbërim dhe durim. Madje në disa lojëra antike, si ato të Nemeas, kurora me selino i jepej fitimtarëve si përkujtim për ata që nuk janë më. Fitorja, në këtë rast, nuk ishte festë, por një kujtim mbi dhembjen.

Edhe në traditën tonë popullore, ajo ka qenë pjesë e vajtimit dhe e riteve të ndjesës pasi selinoja mbillej ose vendosej mbi varre. Në disa anë, ajo përdorej për të pastruar shtëpinë pas vdekjes së një të afërmi, si një shenjë që dhembja është përjetuar, por jeta duhet të vazhdojë. Aroma e saj, që është e fortë dhe therëse, ndoshta ngjan me mallin; e gjallë, e mprehtë, e paharrueshme.

thirrjet, nga mënyra si i drejtohet një bime simbolike si selinoja, kjo poezi nuk ndërtohet për t'u interpretuar, por për t'u ligjëruar, për tu ndjerë si një vajtim që nuk do të ndalë, sepse dhimbja e vërtetë nuk e njeh heshtjen. Në të vërtetë, ajo që ka bërë poeti është ta shndërrojë ritin e vdekjes në art të jetës, duke e bërë vargun një mënyrë për të mbajtur pranë ata që mungojnë.

Në këtë poezi, çdo përsëritje është një këmbanë për të shkuarën, çdo thirrje është një kapje pas së pamundurës, dhe çdo varg është frymë që i jep jetë një kujtimi. Dhe kështu, këtu "Selino" nuk është më një bimë, por ajo portë përmes së cilës poeti i flet nënës së tij për herë të fundit, ose për herë të parë pas vdekjes. Ose së paku një monument i heshtur mortor.

Poeti i jep shpirt asaj që nuk është më, duke i dhënë formë mungesës së saj. Dhe në këtë formë, vdekja nuk është fundi, por bëhet fillimi i një bisede tjetër, ajo që zhvillohet përmes simbolesh, përmes tokës, përmes bimës që rritet mbi varr. Dhe këtu, lexuesi nuk është vetëm dëshmitar i dhimbjes së poetit, por pjesëmarrës i heshtur në një rit përkujtimi.

SELINO, SELINO ...

Nga Odise Kote

Bimë e zotit të nëntokës, selino, selino ...
Rrethuar atë varrezë me gjethet e tua,
të pyeta për nënën time, mos e ke takuar?
U bë kohë, kohë e gjatë,
nuk kam folur, ki mëshirë, më thuaj,
kujtimin që fle,
pranë të shkoj t'i rri,
selino, selino ...

Bimë e zotit të nëntokës, selino, selino ...
Nëpër fushën plot me varre,
brymë e drithërimë,
lësho lëngun shërimtar,
që zbret ndënë dhe.
"Shpon, më dhemb – kjo dhimbja jote
nuk fle dot, ooo... nuk fle,
vij nga larg atje"
selino, selino ...

Bimë e zotit të nëntokës, selino, selino ...
Shko me vrap mes rreke lotësh
e ma lajmëro.
I kam sjellë fustan të bardhë,
le ta lerë pak zinë.
"Dil nga varri arratisu,
moj frymë e frymës së lirë..."

Hiri i dhimbjes është polen,
ëndërr shtegëto.
T'u bëfsha ëndërr e vjetër,
aman selino,
selinoooooooo.....

II

Në poezinë e Odise Kotës, selinos i jepet një rol shumëplanësh, mitik, shpirtëror dhe njerëzor njëkohsisht. Ajo nuk është thjesht një bimë, por:

1. Një ndërmjetëse midis botës së të gjallëve dhe asaj të të vdekurve ndaj dhe poeti e quan *"bimë e zotit të nëntokës"*, duke i dhënë asaj një funksion të ngjashëm me atë të figurave mitologjike që ruajnë portat e botës tjetër. Ajo bëhet lidhja e vetme me nënën e humbur, ura që mund të çojë fjalët dhe dhimbjen përtej. Në këtë mënyrë, selinoja merr përmasat e një shpirti që përcjell shpirtin, por në këtë rast, përcjell mallin.

2. Një dëgjues i heshtur, por i mëshirshëm dhe kjo duket në vargjet *"ki mëshirë e më thuaj / kujtimin që fle"*, ku poeti i kërkon asaj të flasë, të dëshmojë, të përgjigjet. Selinoja është bërë shënjesi i vetmuar i dhimbjes, dëshmitari që mund të japë një përgjigje atje ku njeriu s'mund. Ajo është dëgjuesi ideal i një vajtimi.

3. Një shërues i thellë dhe i ngadalte i dhimbjes ndaj poeti i kërkon; *"lësho lëngun shërimtar / që zbret ndënë dhe"*. Kjo nuk është vetëm metaforë bimore, por një lutje për shërim të brendshëm, një shërim që nuk vjen nga ilaçet, por nga lidhja me të vdekurit, me dheun, me kujtesën. Lëngu i selinos bëhet një formë simbolike e balsamit për shpirtin.

4. Një lajmëtare me fuqi mitike dhe në vargjet *"shko me vrap mes rreke lotësh / e ma lajmëro"*, ajo merr rolin e një lajmëtares të dhimbjes, një fryme të gjelbër që ecën mbi varre për të sjellë fjalën tek e ndjera. Kjo ngjan me figurat antike që përcillnin mesazhe nga bota e të gjallëve tek e përtejshmja.

5. Një simbol i kujtesës së përjetshme ndaj më në fund, selinoja bëhet polen i dhimbjes, ëndërr e vjetër, pra kujtesë që nuk shuhet. Në vend që të kalbet, e zhduket ajo mbin. Është pikërisht selinoja që përfaqëson kujtesën që mbin mbi varr, kujtesën që s'lejon dhimbjen të harrohet, por as të na përmbysë plotësisht.

Poeti i jep selinos rolin e qenies më të gjallë në vendin më të vdekur. Ajo është fryma që lidh, dëgjon, shëron, dërgon mesazhe, dhe mbart kujtesën. Në këtë mënyrë, ajo bëhet një figurë poetike e jashtëzakonshme që bashkon mitin, natyrën dhe dhimbjen njerëzore në një trup të vetëm.

III-

Poezia "Selino" në thelb përçon një vajtim zë ulët dhe të përhimtë, që si një valë e heshtur zgjatet nëpër vargje, duke u shndërruar në një lutje vajtimor ndaj një bime mitike; selinod. Poeti e shndërron poezinë në portë e në urë, drejt nënës së ikur, ndërsa shpirti

kërkon prehje përmes një melodie vajtimore që s'ka nevojë për nota, por mbështetet në zëra, përsëritje, ritëm dhe dhimbje.

1. Rënkimi vajtimor poetik mbështetet mbi strukturën përsëritëse si tingull i një psherëtime. Fjala "Selino, selino..." që hap çdo strofë është më shumë se thirrje; është një britmë e shuar, një jehonë e mbështjellë me heshtje që ngjason me klithjet vajtimore në mort kur vajtorja klith emrin e të ndjerës me një peshë shpirtërore të dhimbshme. Përsëritja jo vetëm e fjalës, por edhe e strukturave sintaksore, krijon efektin e një ligjërimi vajtimor në qasje me një lutje të përsëritur, ku poeti i drejtohet një entiteti që s'ka zë, por që është në vendin ku flet vetëm dhimbja. Ky refren tingëllon si një rënkim i heshtur që e përshkon të gjithë poezinë.

2. Vargjet rrjedhin si lotë, duke krijuar një ritëm të përngjashëm me ligjërimet mortore. Poezia nuk ka një ritëm të ashpër apo të përforcuar nga rima. Përkundrazi, tingulli rrjedh në mënyrë të lirë dhe të zgjatur, si vajtim i sinkertë dhe i ngadalshëm, me ndalesa që lënë hapësirë për frymëmarrje, pikëllim, kujtesë. Kjo rrjedhje e ngadalte përforcohet nga përdorimi i pasthirrmave si "ooo..." apo përsëritjet e përzgjatura si *"selinoooo..."*, që nuk janë zbkurime tingullore, por tinguj shpirti, që ngjajnë me të klithmën vajtimore në mort në shtëpi, ose në varreza.

3. Elementët fonetikë, zanoret, pasthirrmat dhe fryma e shtruar i japin poezisë tingullin e një psherëtime dhimbjeje që tingëllon di këngë. Poeti zgjedh fjalë me zanore të hapura: "ooo", "a", "e", që zgjerojnë tingullin dhe e bëjnë të notojë në ajër. Nuk është një melodi në kuptimin tradicional, por një melodicitet i brendshëm, që përftohet nga vetë fryma e vargut. Fjalitë shpesh janë të zgjatura, me pauza të nënkuptuara, me një ngarkesë emocionale që i përngjan frymëmarrjes së vështirë të dikujt që qan në heshtje.

4. Lënda e figurshme përforcon dhimbjen dhe ndihmon formimin e një melodie si ligjërimit mortor. Metaforat si *"hiri i dhimbjes është polen"* dhe "ëndërr shtegëto" nuk janë zbkurime, por pjesë e ndërtimit emocional të melodisë. Dhimbja është hije, polen, fjalë e përkundur. Ëndrra është lëvizje, udhëtim, arratisje nga ndalimi i vdekjes. I gjithë ky pejzazh figurativ ushqen një ndjesi muzikore që vjen jo nga instrumenti, por nga trupi – një melodi që buron nga barku e ngjitet në fyt si vajtim.

5. Vajtimi në këtë poezi është një melodi që s'ka nevojë për dëgjues, por vetëm për bashkëvajtues. Është një vajtim i brendshëm që shndrohet në zë (poetik)vetëm pse dhimbja nuk mund të heshtë. Por edhe për faktin se gjithmonë ligjërimet mortore janë shndruar në këngë me tekstin e vajtimit. Në këtë rast ky vajtim i Kotes bëhet "bashkëbisedim" me një bimë të thjeshtë që rritet nëpër varreza, ashtu si dhe në ligjërimin mortor vajtoreset "bashkëbisedojnë" me njëra tjetrën nëpërmjet ligjërimit.

Poezia në thelb është një vajtim, një ligjërimit mortor i derdhur në formatin e një poezie modern, por unë dua t'ju them se kur ka shkruar këtë poezi Odise Kote nuk ka qenë i frymëzuar, ai ka qenë i trishtuar, i helmuar (i themi ne) ndaj unë nuk mund t'i them: "urime" për këtë poezi. Unë vetëm mund të zgjat këto rradhë si duart e mia e t'a përqafoj vëllazërisht dhe më pas, të ulemi bashkë diku te ndonjë varg e të ndezim në heshtje një cigare. Kaq, dhe i thamë të gjitha me heshtjen tonë.

Sarandë, më 2 gusht 2025

Ora po shkonte katër dhe ma n’fund, nuk kisha mâ njerëz në zyrë dhe as makina në radhë. Dola nga kapanoni me idenë që të kaloja nga klubi për me u freskú me ndonji pije, por ndalova disa çaste mëdyshas; më lindi ideja me kalú nga drejtoria, për me sqarú diçka. Gjatë atyne pak sekontave në dilemë, m’u afrue një burrë i g’jatë, me do kaçurrela të zverdhun nga koha dhe të pabindun prej erës, që po frynte egërsisht në ato çaste. Nuk ishte hera e parë që po e takoja për at’ ditë, e kisha pa edhe në mjes herët. Makina e tij, një benz 240D, kishte kënë makina e parë që po priste për kontroll fizik. Sa ngriti kofonon e benzit, nisa me dyshú se diçka nuk shkonte me at’ makinë; por, kur hodha sytë te numri i shasisë, dyshimi m’u kthý në siguri. I thashë qetë-qetë se bante mirë me shkú, pasi makina nuk e kalonte dot testin. Më ndoqi deri te zyra, pasi ishte tip që nuk bindej dot lehtë. Ia spjegova disa herë situatën, të cilën e kishte krejt të kjointë, por parapëlqente me luejtë rolin e budallait. Dikur hoqi dorë nga tentativat për me m’bindë. Rashë pak në qetësi dhe nisa me u marrë me punët e ditës. Diku pas një ore, e pashë të fliste me drejtorin dhe pastaj më hupi nga sytë. Dhe ja tani, ku më mbiu prapë me atë të folmen e tij plot pështymë.

- O inxhinier, prit pak se e kam edhe një fjalë me ty!
- Me ty kam mbarú punë, s’kena se shka me folë mâ. - Fola e u nisa për nga drejtoria.
- Ore një fjalë ke me ma ndi ti, se të drejtën e fjalës s’mâ ka hjekë as prokurori i diktaturës
- Prokurori?!... Po, edhe kjo na ka mbetë. Nëse don, po ta plotsoj qysh tash denoncimin për fallsifikim.
- Ore inxhinier, nuk më tremb dot me prokurori e polici, se ia kam pì langun burgut; tetëmdhëtë vite kam kalú n’Spaç e n’Burrel.

Kto fjanë m’banë me ndalú, kisha dhimbtë edhe respekt të madh për të burgosunit politik. Një miku jëm kish ba një poezi që mu m’pëlqente shumë. *“Burrat na i kanë vra”*, ia kishte vú titullin. Një mik tjetër shtonte se, edhe ata që përfunduen burgjeve janë të shlyem para Zotit, respekt edhe për ata që punuen në miniera e koprativa kurse pjesa tjetër e atij brezi, ka borxhe për me lá. U ktheva nga i zoti i benzit, era ia kishte çoroditë krey flokët, por ai asqë bante përpjekjen ma t’vogël me i ndreqë.

- Ke kënë në Burrel, ti?
- Në Burrel e n’Spaç... Ma kanë nxi jetën në minierë e në dhomën e izolimit. Eh! more inxhinier, un’jam rob i mbaruem. Kam ba një listë... - Futì dorën në xhep e nxuer një fletë të zverdhun nga koha dhe ma drejtoi: - Ky ktu asht prokurori, ky tjetri polici që m’arrestoi, kurse kta të dy janë dy shokët e mi spiuna që m’paditën...

Lista vazhdonte me të tjerë prokurororë e policë, me dy gjyqtarë, një sekretar partie e disa komunistë të lagjes, për me përfundú me gardianët e burgut dhe forcat speciale. Nuk kishte vú numër rendor, por patjetër që lista përfshinte ma shumë se njëzet persona. Ndërsa i lexonte emnat e tyne, jepte edhe spjegimet e rastit mbi poshtërsitë që i kishin ba. Kur mbrrini n’fund, ndaloì pak, kroi zânin e vazhdoi:

- Nuk kam t’ngimë me i vrá krejt ktò maskarej dhe... po s’mâ bane qat’ letër që m’lypet, tuj ta futë edhe ty emnin n’kýt listë jam.
- Po m’kërcnon, kshtu?!
- Jo, more inxhinier, ti u bafsh ‘i qind vjeç! Ku mundem me i vrá un’ tanë kta, he qiti Zot fare!., shumë paskan kënë...
- Po pse po thue pra, se don me m’futë natë listë?

Nga ajo që më tha, mbeta pà argument. Ia ngula sytë ftyrës së reshkun të ish-minatorit të burgosun, tú dashtë me e ruejtë seriozitin e rastit, por befâs m’kapi një e qeshun e fortë. Qeshi edhe ai me mú, nisi

ERNEST MARKU

Ândrrimtari i squet

Tregim

me m’rrahë shpatullat; e kuptoi se e kishte fitú betejën. Sikurse më treguen te klubi, ky zotnija, pasi kishte dështú në takimin me drejtorin, kishte nisë tú i dvetë të tanë për mú. Donte me ditë se jam liberal apo autoritar, i drejtë apo dredharak, spiun apo antitotalitarist, materialist apo shpirtmirë... Si e kish mbledhë tanë kët informacion, tú i dvetë krejt njerzit që hyjshin e dilshin prej lokalit; kish ndërtú strategjinë për me m’folë, njashtu siç e përshkrova.

Nuk e pashë mâ. Për vite e vite me radhë, nuk ndig’jova kurrja për të; derisa, një ditë, e pashë në emisionin e lajmeve të darkës. Edhe pse ishte endë e dhathta në pushtet, të burgosunit politik po banin protestë. Ai e kishte lagë krejt trupin me benzinë dhe po i kërkonte dikujt çakmakun. Ia mrrini me ia vú flakën vetes, por policët dhe shokët, nuk e lanë me u djegë; ia shuen flakët me një batanie dhe e lidhën mbi shtratin e një autoambulance, e cila mbiu pà pritë e pà kujtú në vendngjarje.

Ishim në një lokal të madh në qendër të qytetit dhe shumë njerëz e njihnin. Filloi një garë interesante, se kush do tregonte ma shumë histori për të. Ndig’juem plot ndodhi, njana ma e çuditshme se tjetra. Një burrë në moshë, tha se kishte kenë në Spaç me të dhe mbante mend se si ai, kishte kenë një ndër pjestarët ma aktivë të revoltës së të burgosunve atje. Ai na tregoi se si, kur kish dalë prej burgut, në vitin 1991, kish privatizú një fabrikë mielli; të cilën, pak ma vonë e kish lanë peng në një bankë dhe, gjithë lekët e kredisë i kish harxhú me udhtime turistike. Dikush tregonte se si kish dashtë me u arratisë në kohën e diktaturës, dikush tjetër se si i kishte sjellë rrotull policët që kishin shkú me e arrestú, në fshatin e tij aty mes malesh. Kur u ndërtú Rruga e Kombit, në kufinin mes Oroshit dhe Fanit, kjo rrugë kish hjedhë shtat, bash mbi themelet e shpisë së tij, Kët gja ma kish tregú një miku jëm shkrimtar,

Analizë Kritiko-Letrare

Nga Meritan Spahia

Tregimi *“Ândrrimtari i squet”* është një prozë e ngjeshur dhe mjeshtërore që ndërthur realitetin postkomunist shqiptar, pasojat shpirtërore e sociale të diktaturës, me një portretizim të jashtëzakonshëm të një personazhi të pazakontë – një “ëndërrimtar”, një viktimë dhe një shpëtimtar të vetvetes, që endet ndërmjet dramës dhe farsës.

1. Titulli dhe koncepti i “ëndërrimtarit të squet”. Titulli është një oksimoron poetik: një “ëndërrimtar”, figurë zakonisht e përfshirë në iluzion dhe idealizëm, shoqërohet me epitetin “i squet” (i mprehtë, i mençur, i kthjellët). Kjo bashkëvendosje krijon që në krye një tension të brendshëm të personazhit, i cili luhatet mes iluzioneve të lirisë dhe realitetit të hidhur të pafuqisë në një shoqëri të deformuar. Ai nuk është thjesht një “i çmendur” i rrugës, por një njohës i thellë i sistemit, që ka zgjedhur vetë të luajë teatër me të.

2. Struktura dhe rrëfimi. Tregimi është ndërtuar si një rrëfim retrospektiv, ku narratori (një inxhinier teknik) është dëshmitar i një ngjarjeje të vogël por me jehonë të madhe njerëzore, dhe më pas pasqyron fatin e personazhit kryesor përmes kujtimeve dhe raportimeve të njerëzve të tjerë. Struktura është e lirë, si një rrëfim oral që e pasuron tregimin me nuanca gojore, frazeologji të zonës dhe një realizëm të natyrshëm.

3. Gjuha dhe stili. Gjuha është një ndër elementët më të veçantë të tregimit: dialekti geg përdoret jo vetëm për ngjyrosje lokale, por edhe si mjet i afërt me të vërtetën, që jep zë autentik figurës së ish-të burgosurit. Stili përzihet midis ironisë, komikës së zezë dhe patetikut. Momente si lista e armiqve, kërcënimi për ta futur inxhinierin në të, vetëdjegia e paralajmëruar me benzinë – janë skena groteske që shërbejnë për të treguar absurditetin tragjik të tranzicionit shqiptar.

4. Personazhi kryesor: Ish-i burgosuri – hero,

njëkohsisht edhe bashkfshatar i tij. Të nesermen në darkë, greva e të përsekutuemve vazhdonte endë. Kësaj radhe, ai kish zg’jedhë me mbajtë çakmakun, kurse miku i tij ish lá n’benzinë. Ia ktheu borxhin mikut të tij, tú ia hjedhë çakmakun e ndezun mbi shpinë. Kët herë policët nuk ndërhyjnë, edhe ambulanca s’u pa kund e shokët e tyne, nuk ia mbrrinen me i shú flakët. Një ditë më pas, pamë edhe funeralin e mikut të tij...

Kaluen shumë vite dhe gadi e kisha harrú krejt si njeri kur, befâs, u shfaq sërisht në ekranin e televizorit. E kishin arrestú në Suedi, për mashtrim të mbetun në tentativë. Si kish ba kjo vaki? Pasi kish pré një sigurim jete, ia kish mrri me inskenú vdekjen e vet. Paratë e sigurimit të jetës, do të kalonin në një llogari bankare, në emën të një nipi që nuk egzistonte. E kishin kapë teksa po tërhiqte koronat në bankë, me një kartë bankomati, që nuk dihej se si e kish sigurú. Avokati, kish ngritë një linjë mbrojtjeje, tú u bazú te shëndeti mendor i dobsuem i të akuzuemit; si tú pasë parasysh moshën e tij, ashtu edhe burgjet e tmerrshme të diktaturës që kishte kalú. Në ekran ai shfaqej i qeshun, por jo si budallë. E qeshuna e tij ishte sfiduese. Dukej sikur u thoshte: *“E di, m’keni kapë. Po, shka keni me m’ba?! Me ato që kam kalú un’, kto dënimet tueja m’duken si gostitje. Ju bani tuejen, un’ tëmen e Zoti t’veten. Do ketë një vend për mú n’kët botë, se nuk kam gjuetë Kishën ngurë. Sa ka shpresë, ka jetë. Kush e di moti siellet, sod ásht vrantë e nese kthiellet...”*

Po e shihja prej ekranit, at’ ftyrë t’rreshkun prej motit po kurrë t’dorzueme, teksa i kisha halà të gjalla n’kujtesë, ato fjalte e tij që ia kishin mbrrì me ma lkundë skrupulozitetin e punës; pasi m’kish kërcnú se do t’më fuste në at’ listën e tij me policë, prokurorë dhe spiuna të Diktaturës së Proletariatit:

- Mos u tremb, he burrë, se s’mbrrinë kurrë puna deri te ti; veç... n’tardhtë mârre me ndejtë m’nji listë me kta derra, ma ban njatë copë letër.

viktimë apo mitoman? Ky është një nga personazhet më të ndërlikuar të prozës së tranzicionit shqiptar:

- *Heroik në të shkuarën e tij* (revoltat në Spaç, qëndresa ndaj sistemit),
- *i përbuzur dhe i harruar në të tashmen* (vetëdjegia në një grevë pa rezultat),
- *qesharak dhe tragjik në veprimet e tij* (mashtrimi në Suedi, lista “e hakmarrjes”). Ai shfaqet si një simbol i atij brezi të përndjekur që kërkoi drejtësi dhe doli pa gjë, që kërkoi dinjitet dhe përfundoi i përbuzun, që kërcënon dhe lutet njëkohësisht, dhe që përfundon si një viktimë e vetvetes dhe sistemit njëherësh.
- 5. Tema kryesore: *Post-tranzicioni dhe trauma*.** Tregimi është një reflektim mbi tranzicionin shqiptar dhe se si ai trajtoi njerëzit që kishin vuajtur nga diktatura:
- *Hipokrizia institucionale* – as drejtori, as shteti, nuk i japin zgjidhje, vetëm pengesa dhe burokraci.
- *Përçmimi i vuajtjes* – martirët e djeshëm s’janë më të dobishëm për sistemin.
- *Teatraliteti i shoqërisë post-komuniste* – ku gjithçka është spektakël, ku edhe një njeri që vetëdigjet bëhet objekt gojëdhënash e kureshtjesh kafenesh.
- *Faji kolektiv dhe harresa* – mjafton që një individ të “çmendet” për të mos qenë më i besueshëm. Faji i të tjerëve fshihet pas etiketimit të tij si i krisur.

6. Kuptimi simbolik i “listës”: Lista që mban personazhi është një dokument i dhimbjes, por edhe i dështimit për drejtësi. Ajo është një akt i përhershëm akuze, por edhe një mënyrë për ta mbajtur gjallë qëllimin e jetës. Kërcënimi për të futur edhe rrëfimtarin në të është një gjest absurd, por edhe metaforik: askush nuk është plotësisht jashtë sistemit të fajit – ose je viktimë, ose bashkëpunëtor i heshtur.

7. Ironia e fatit dhe trajektorja në kohë: Nga një figurë me ideale në një trickster të epokës moderne – që mashtron bankat në Suedi dhe sfidon televizionin me një buzëqeshje të vetëdijshme – ai përshkon të gjithë spektrin nga tragjedia në farsë, duke ironizuar të gjithë procesin e kalimit nga diktatura në demokraci.

Përfundim: Tregimi *“Ândrrimtari i squet”* është një satirë e hidhur dhe poetike mbi plagët e pashëruara të diktaturës dhe tranzicionit shqiptar. Ai ndërton një figurë të paharrueshme, ku ndërthuren dhimbja, dëshira për drejtësi, ironia, çmenduria dhe zgjuarsia, dhe e vendos në një shoqëri ku ndërgjegjja është bërë mall i tepërt, ndërsa absurditeti është bërë mënyrë e zakonshme jete. Një tregim që vlen të lexohet disa herë – herën e parë për historinë, herën e dytë për nuancat, dhe herën e tretë për reflektimin që shkakton mbi ne vetë.

A mund të thuhet se piktori ynë kombëtar Vangjush Mio, me jetën dhe veprën e tij, ka ende forcë ndikuese tek piktorët e sotëm shqiptari? Mendoj se po! Sa herë jam para artit të piktorëve të sotëm shqiptar shoh se në grupin e tyre të madh vihen re ata, që janë dhe më të shumtët, të cilët pikturën e tyre e kanë të lidhur me natyrën njerëzore dhe peizazhin e natyrës mëmë. Kjo është një vijimësi kulturore pozitive që tregon se arti i pikturimit të drejtëpërdrejtë nga natyra është domosdoshmëri krijimi dhe kërkesë e pashmangshme e artistit, për të pasuruar aftësitë stilistike dhe koloristike.

A mundet ende të pranojmë se kulturat e ndryshme figurative të zhvilluara në shekuj vazhdojnë të ndikojnë mbi proceset e sotme krijuese të artistëve figurativ? Mendoj se po! Agron Polovina është një prej piktorëve të këtij grupi. Ai, paqesisht është i lidhur si me përvojën e trashëguar nga Mio i madh, që do të thotë me përvojën e bukur impresioniste ashtu dhe me përvojat e trashëguara të afreskeve dhe ikonave të krishtërimit orthodox, që do të thotë me përvojat e pikturës bizantine.

Agron Polovina jeton dhe punon në Berat, në qytetin e traditave shekullore kulturore. Ai, në qytetin e tij të lindjes, ka manaxhuar prej disa kohësh me shumë sukses zhvillimin dhe ruajtjen e këtyre traditave. Ndërsa në ditët e sotme frymëzohet dhe bashkëjeton me to. Në mesin e tyre mediton e krijon pikturë plot pasion. Imazhet e saj na lidhin kryekëput me dy qëndrime të tejskjashme, që komunikojnë mes tyre përmes stilit, ngjyrave dhe konceptit vizatimor individual.

Qëndrimi i tij i parë piktorik përkthehet në imazhe që gjenerojnë mrekullisht prej frymës ikonografike pas - bizantine të kohëve të Onufri Argitis, që jetoi në shekullin XVI dhe pikturoi kisha, portrete dhe peizazhe nga Elbasani e në Shqipërinë Jugore dhe Maqedoninë Jugperëndimore. Piktura e mrekullueshme e Polovinës, ku pasqyrohet piktori ikonograf (Onufri ose mbase, vet piktori), që reflekton e ndriçon i veshur në të kuqe, figurë kjo e vendosur në mesin e tablosë dhe mbi sfondin e çative, urave, harqeve të qytetit të

AGRON POLOVINA MES IREALES IKONOGRAFIKE DHE REALES NATYRË

Nga Suzana Varvarica Kuka

Beratis e që akti i tij është të piktuarit me ngjyrën e kuqe, është shprehia më e qartë e këtij qëndrimi. Madje mendoj se është zanafilla e këtij kërkimi piktorik, i cili na tregon për forcën dhe qëndrueshmërinë krijuese të artistit Agron Polovina.

Imazhet kompozicionale, të këtij qëndrimi, të cilët do kisha dëshirë t'i quaja piktura të ikonografisë moderne të shekullit XXI, përbëjnë në krijimtarinë e tij dhjetëra piktura figurative me thelb kah fantastikja. Edhe pse nisin e brumtohen nga molekula të pikturës ikonografike ato rrjedhojnë si një tjetërsim i saj. Ai formësohet prej trajtimit të subjekteve njerëzore sa të ditëve tona aq dhe të gojtarisë mitologjike. Këto tablo kanë krijuar një realitet të ri piktorik, që shkëputet tërësisht nga pasqyrimet e drejtëpërdrejta të ideve apo pamjeve të botës së jashtme që tërheqin piktorin. Përmes tyre artisti tenton të "ngurtësojë" figurativisht konceptet e veta mbi akte të veprimtarisë njerëzore.

Karakteristika thelbësore e tyre është se subjekti i pikturuar në qendër të tablosë rrethohet nga sfonde kryesisht njëngjyrëshe. Sfondet janë në kontrast me subjektin tregues, i cili lexohet qartë edhe pse është i mbushur me detaje dhe objekte simbolike, të cilat krijojnë historinë e temës së pikturës. E gjithë sipërfaqja e telajos ekzekutohet përmes penelatave të shkathta të ngjyrave ekspresive.

Qëndrimi i dytë piktorik shprehet në imazhe të cilët artisti i pikturon gjallazi e ballpërballë me peizazhin natyrë, me pamjet e qyteteve, komustografisë folklorike të figurës njerëzore, me kohën, atmosferën dhe në dritën e diellit. Në këtë qëndrim dallohet entuziazmi që ka piktori ndaj peizazhit natyrë ose strukturës gjeografike dhe objekteve që e përbëjnë atë. Në një vështrim të shpejtë mund të thuhet se ai riinterpretonte atë ç'ka përballë. Dhe kjo nuk është tërësisht kaq e thjeshtë. Unë, mundohem të kuptoj sesi piktori Polovina përpiket të gjej këndvështrimet e strukturave gjeografike, sesi e tjetëron përballjen e vet të shikimit të drejtëpërdrejtë me pamjet e sugjeruara të natyrës dhe sesi arrin të koncentrojë pamjen përfundimtare që është një sintezë e pamjes së gjerë e të paanë të peizazhit natyror. Kjo mënyrë përzgjedhjeje dhe, më pas aktiviteti ekspresiv e piktorik i Polovinës, të cilin e materializon përmes lëvrimit të ngjyrës dhe navigimit të vizatimit të objekteve të pasqyruara, na bënë me dije se është një piktor i impulsiv. Ai njeh mirë dhe zbaton parimet e stilit pas-impresionist. E dëshiron në mënyrë ekspresive rregullin, koloret e forta lokale, përmasat, thellësinë dhe perspektivën negative të pasqyrimet.

E gjithë atmosfera ekspozuese e pikturës së deritanishme të Agron Polovinës është aktivitet krijues. Ajo formohet më parë si ftesë e natyrës për artistin dhe më pas si dashuri e artistit për natyrën. Në këtë marrëdhënie krijuese lindin tabllotë figurative dhe ekspresive të Agron Polovinës. Përbërja e tyre reflekton imazh figurativ e të lexueshëm. Publiku i ditur dhe i dashur me pikturën e peizazhit ndjen rëndësinë dhe veçimin që i jep artisti dhjetëra objekteve. Ai kujdeset që të shfaqen si personazhe kryesore në tablo edhe pse janë çati, varka, pemë, male, ujra liqeni etj.

Në tërësinë e dy qëndrimeve të veta, arti piktorik i Agron Polovinës është reflektimi i artistit, i “stakuar” në tabllotë e tij përmes gjuhës impresive dhe gjurmës së shenjave figurative të lëna nga ngjyrat e forta të kontrasteve të pastra dhe kultivuese.

Agron Polovina lindi në Berat në vitin 1959. Ai kreu studimet për pikturë e grafikë në Liceun Artistik “Jordan Misja”, në vitin 1978 dhe në 1983 i përfundoi studimet e larta në Institutin e Lartë të Arteve, në ditët e sotme Universiteti i Arteve, në Tiranë. Ai punoi në qytetin e lindjes si pedagog i pikturës dhe grafikës në shkollën e mesme artistike. Disa vite me radhë drejtoi ateljenë e Beratit të Institutit të Monumenteve dhe, më pas me vizionin e tij të qartë dhe profesional, i dha një zhvillim të rëndësishëm ekspozimeve në Galerinë e Artit “Eduart Lir”, të këtij qyteti. Në ditët e sotme pikturon për tu pasuruar me ngjyra dhe këndvështrime në mjediset e jashtme të natyrës dhe pamjeve të vendeve të shumta përkudo në Shqipëri dhe përtej saj, si dhe krijon nën analizën e koncepteve kompozicionale tablo me pikësynim që të nxjerr në pah ide të qëndrueshme dhe bashkëbiseduese për publikun bashkëkohës.

Korrik 2025

URAN KRASNIQI

Të dashurës së tjetrit

Ç’lule je ti

Ç’lule je ti
Që mes ndërtimeve të egra shpërtheve
Më bëre borxhli
Qenien time ujë do ta bëj
Që të mos të lë të tharesh

Parajsë e shkurtër

S’ka pasur ëndrra të natës e të ditës
Në të cilat s’të kam parë
Çdo herë kam dashur të vdes
Sa herë që s’kam mundur të të prek
Kur më ke humbur s’jam ndalur
Duke ndezur drita tuneleve
Pasi të gjeta
Të preka ...
veç për ta ditur që ekziston

I njëjti qytet

Ai ishte i njëjti qytet
Sikur kur afroheshim e sikur kur largoheshim
Ne ishim dëshmitarët e rritës dhe
zvogëlimit të tij
Kur vija drejt teje e kaloja me një hap
Kur largohesha nga ti s’ia gjeja fundin
Ai ishte i njëjti qytet
Ai ishte i njëjti qytet
Vetëm se të lehtë e bënte dashuria
Dhe të rëndë urrejtja

Mount everest

Ajo ishte një majë e papushtuar,
Mount Everest ajo vërtet ishte,
sa thoshe tash në krye kam shkuar,
kur e shihje se vetëm në fillim ishe.

Asgjë s’të ndihmonte alpinist të ishe,
vetëm një mënyrë ishte ta pushtoje,
jo duke synuar që të të ngjiteshe,
po që asnjëherë të mos ia filloje.

Ëndërr

Mbrëmë m’u hodhe në krah
nuk e di çfarë t’u kujtua
duke qarë më thoshe më fal
pas pak u zgjova i përlotur
po mendoja çfarë kisha
nuk mund t’ia falja vetes
që të kisha bërë të qaje

edhe pse vetëm në ëndërr

Ekspozitë

Kur të plakem (nëse mbërrij)
dua ta hapë një ekspozitë
me fotografi mjekësore
të zemrës
të syve
të trurit
të këmbëve
dhe do të ftoj (nëse je gjallë)
për ta parë
se si një jetë
të kam bartur në qenien time

Uran Krasniqi (1986) është gazetar dhe poet nga Prishtina. Deri më tash ka botuar dy libra me poezi: “Lule mes ndërtimesh të egra”, Prishtinë, 2020 dhe “Zemër me lëkurë leopardi”, Prishtinë, 2022 si dhe librin me ese: “Mbledhja e shkronjave”, Prishtinë, 2021.

Të dashurës së tjetrit

Po të ishin mendimet tulla
atëherë sa herë kam menduar për ty
me atë sasi materiali në disponim
do të mund të ndërtohej rrokaqielli më i
madh në botë
Po nuk do e ndërtoja
nuk jam aq budalla
që pastaj mbi vuajtjen time
ta mundësoj ti të shkosh atje
me të dashurin tënd
e fotografitë ku dukeni afër qiellit
t’i postoni në Facebook

Sozia jote

E kam takuar sozinë tënde
dhe kam dashur ta ndaloj
ta akuzoj
pse është kipci yt
pse më mashtron
kush ia ka dhënë të drejtën
t’i ketë flokët e tua
sytë e tu
gojën tënde
ecjen tënde
dhe shpirt tjetër

403

Para shumë vitesh
një derë e dhomës e kishte numrin 403
po unë kudo që e shoh atë numër
edhe nëse aty s’ka derë
edhe nëse ai numër është për diçka tjetër
unë e vizatoj një derë
vetëm për ta shtyrë
për ta hapur
dhe për të menduar se ajo është ende aty

Turkesha

Dikur në një vend një turke e pata takuar,
seç i kishte fryrë kah unë një erë e Anadollit,
as fetarët librave të shenjtë s’u kanë besuar,
si unë në atë kohë poezisë së Dritëro Agollit.

Me të gjer në agim trajtonim punë të atdheut,
kur i binim rreth e rrotull e fund e krye shtratit
i thosha: ku s’të zura në kohë të Skënderbeut
e ajo: ku s’të zura ty në kohë të Sulltan Muratit.

Sot as që e di turkesha ku mund të jetë,
më vjen në mendje nganjëherë vonë,
sikur ta takoj edhe një herë ashtu vetë,
t’i them: s’zgjati sa Perandoria e njohjes sonë?

Ishin kohë të ngadalta. Jeta zgjatej si kërmill mbi gjethe të lagun tue marrë përmasat e një përjetësie të mërzitshme. Dukej sikur ecte përkundruell historisë: Lufta e Ftoftë kish mbarue, por ajo e Bosnjës sapo kish nisë dhe në mahallën tonë sundonte “koha e turshijve” – një tjetër luftë për të mbijetu.

Asokohe, në mahallë na u shfaq një grue e shkunorëzume – e para që kishim pa ndonjiherë. Ishte si me pa një kometë tue shpërthye mespërmes qiellit tonë të zakonit. Bash si kometat, edhe ajo erdhi prej një tjetër universi, tue i prishë rregullat shoqnore.

Gratë e shkunorëzume serbe nuk na befasonin. Ato ishin gjithmonë ndryshe prej nesh, me flokë që ose ishin shumë të zij ose shumë të bardhë, të veshuna me rroba që ua përthekonin trupin me thoj të gjatë e të kuq. Sa herë dilnin prej banesës, era e parfumit i ndiqte deri n’stacionin e autobusave. Burrat flisnin për to me njëfarë kënaqësie të ndalueme. Kishin qejf me thanë që ato s’dinë me gatu, por dinë me ba qejf. “Shka t’mirë e shkinë të keqe nuk ka”, - thoshin shpesh. Na fëmijët s’dinim çka donte me thanë “me ba qejf”, por prej gazit të burrave e ndienim që s’ish e lejueme për nanat tona. Por, me pa një grue shqiptare të shkunorëzume! E tanë mahalla gumëzhinte prej kureshtjes, veças na fëmijët, sytë të hapun e të etun me zbulue çdo detaj të vogël të botës së saj të re e të çuditshme.

Sheshin e mahallës e kishin shndërrue në një kuzhinë të hapët. Era e specave të pjekun dhe aroma e ajvarit të ngrohtë përzihej me ajrin e mbasdites. Të mbledhuna përreth tenxhereve, gratë skuqnin specat me duart e shkathta, por edhe me fjalët e përgjumuna që nuk kapeshin mirë. Pëshpërisnin mes vete, herë-herë tue i çue vetullat e tue i picërrue sytë, si të kërkonin diçka të fshehtë. Lëviznin kryet lehtë dhe i lëshonin gojës dofarë psherëtimash që, ani pse të heshtuna, randonin ma fort se fjalët vetë. Buzët, të thata prej vapës a ndoshta edhe prej thashethemeve, u tëholloheshin kur e shihnin gruen.

Njana grash u shtri kah tjetra, tue e ulë zanin si me rrëfye ndonji sekret të madh: “Kurrë derën s’ia çel kush!” “A thue s’e ka kon’ gjallë?” - ia ktheu tjetra. - “Kushedi çka asht puna e saj, mos e kanë leçitë familja?” Hamendësonin tue i lëshue fjalët si pështjellime t’errëta që përhapeshin mes tyne bashkë me erën e ajvarit.

Atëherë, ndër shqiptarë, gratë nuk shkunorëzoheshin, por lëshoheshin prej burrave. Goxha gjatë jam orvatë tue u mundue me kuptue qysh lëshohet njeriu! Ndonjiherë më bahej sikur ato gra i kishin mbajhtë n’ajër, kapë fort prej burrash të vet, derisa, papritmas, ata kishin vendosë me i lëshue dhe atëherë ato ishin fërfëllue përtokë si me ra prej ndoj mali të naltë. Përfytyroja se si i çonin në ndoj ndërtesë të naltë, mbasi male nuk kishim afër dhe i lëshonin, e ato përplaseshin keqas përtokë, si me ra prej qiellit. Prej atij momenti, nuk ishin as gra, as njerëz, ishin veç “të lëshueme”. E të gjitha herët, grueja e lëshueme kthehej te familja e vet, kurse fëmijët mbeteshin gjithmonë me familjen e burrit.

E tillë ishte edhe halla e babit tim, halla Çamë, grue e lëshueme disa herë, sepse, sipas gjyshes, “e kishte gjuhën të gjatë sa shtatë magjupe”. Kur gjyshja më zemërohej ndonjiherë, më thirrte “oooj Çamë” dhe për me ia qitë pikën, më thoshte: “Se ti Çamës kryet ia ke këputë! N’të mbajhtë kush ty mbi nizet e katër sahat, hajde qetu prejëm!” Mandej, me gishtin tregues, tërhiqte vijën sipër qafës. Mue ideja se dikush mundet me më mbajhtë ma shtinte tmerrin; i thosha gjyshes që s’doja me më mbajhtë kurrkush as një sahat, se lenë ma njizet e katër dhe njimend as që guxoja me e mendue atë punë.

E para, kisha frikë me u mbajhtë aq fort prej ndokujt. E dyta, meqë ekzistonte rreziku i së lëshuemes, tutesha se përplasia përtokë

VLORA KONUSHEVCI

Kometa

Tregim

do të më shkaktonte lëndime të mëdha. Aq fort më tmerronte, sa me net të tana rrija pa gjumë tue e përfytyrue ramjen. Imagjinoja se gratë e lëshueme përplaseshin përtokë me aq fuqi, sa kriste asfalti e herë-herë edhe çoheshin vullkane, e lava u përhapej gjithkrah, tue na gëlltitë krejtve.

Pra, frika kryesore më mbetej përplasia përtokë, ndërsa gjyshja vazhdonte me më thirrë “Çamë” me një nënqeshje të fshehtë, tue e ba të pamundshmen me më bindë se fati i grues varej nga gjatësia e gjuhës së saj. Gjyshi ndërkaq vazhdimisht e luente avokatin e dreqit, tue e mshefë gjuhën e gjatë të Çamës mbas fatit të saj të zi. Me tespij qelibari në dorë e plisin të bardhë si bora, ulë këmbëkryq, thoshte: “Nuk pat fat e shkreta.” Kjo më bante me mendue se gjyshja kish të drejtë që, për të pasë fat, grueja duhej me ditë kur me e mbyllë gojën. Ndaj, për vetvete, isha e bindun se misteri i grave të lëshueme vërtitej rreth gjuhës së tyne.

*

Kjo grue e shkunorëzume ishte mister i ri që mbante aromë freskie bash sikurse flokët e gjyshes, që i lante me detergjent

teshash. Ajo freski na linte t’hutum, si një send i rrallë që s’duhet prekë – prej atyne që të rritunit i vendosin ndollape me xhama për mos me u damtue. Ajo e kishte një vajzë të vogël dhe punonte në spital. Ecte shpejt, por trupi i rrinte i ngrimë sikur me mbajhtë frymën pezull. Duart i kishte plot me qese dhe tërhiqte një valixhe të vjetër të zezë, që i dukej po aq e dërrmueme sa fytyra. Vajza me flokët kaçurrelë ngjyrë bajame, me fustan të bardhë, i shkonte përmbropa. Sa herë kalonte pranë grave, vajza kthehej me një buzëqeshje të vogël, si me dashtë me ditë a po e shikonin mbrapa, a mos po e thirrte kush për lojë. Na fëmijët s’guxonim me bëza. Çdo mbramje, para se me na thirrë nanat me hy mbrenda, unë e zija vendin në shkallë, tue pritë mos po ndodhte diçka. Ndoshta grues i ndriçojnë kambët, ndoshta i dalin krahët si fluturës. Ndonjiherë, kur e shihja tue ardhë, i mbyllja sytë me shpresë që kur t’i çelja ajo kish me u zhdukë a me u shndërru në diçka tjetër. Po kurrë s’ndodhte gja. Veç ecte, qesen në njanën dorë, vajzën në tjetrën. Grueja dukej krejt normal. Me flokë të krehun, të premë me përpikni deri poshtë veshëve, me njëfarë nuance të kotë të s’kaftës, që nuk gjendet as në katalogjet e ngjyrave. As e gjatë, as e shkurtë, as e hollë,

VLORA KONUSHEVCI

Martestat, valixhet dhe ngarkesat e tjera

OnufriTregime

as e trashë, diqysh si tamam, me një veshje krejt modeste, saqë madje as thojtë të lyem me të kuqe nuk i kishte, se të gjatë jo e jo. E, meqë nuk ishte kureshtare si gratë tjera që vazhdimisht pyesnin: “Ku të shkoi mami, se moti ka dalë!” ose: “Pse s’po të vjen gjyshja ma?” ose: “Çka ke ble n’shitore?”, na dukej se nuk ishte fort e dashun.

E hedhte hapin shpejt tek zbriste ose ngjiste shkallët për të dalë në oborrin e mahallës ku na argëtoheshim herë nën shkallë e herë mbi to. Kurrë një fjalë prej goje nuk e nxirrte, madje as nuk na shikonte.

Mbas do kohësh kuptova me një zhgënjim të madh se gratë e shkunorëzume s’ishin hiç ma ndryshe se gratë tjera. Ishin krejt normale, aq sa me e pa një lule të bardhë tue u tretë para një muri po aq të bardhë. Kishin flokë të zakonshëm, trup po të zakonshëm dhe për çudi, nuk kishin kund një shenjë që t’i dallonte prej grave t’pashkunorëzume. Nuk mundesha me kuptue pse kisha mendue se këto gra do të dukeshin ndryshe – se ndoshta do të kishin bisht ose ndonji bri në krye. Mbase ngaqë e kisha ndie gjyshin tue thanë plot siguri se gratë ishin tranue: “Iu kanë dalë brinat, janë ba të përdala, po luejnë bisht, po ndahen prej burrave.”

Edhe kjo, pra, mbasi ishte nda prej burrit, domosdo se ishte e përdalë, ani pse s’kisha haber ç’donte me thanë ajo fjalë. Megjithatë, sapo e kisha analizue kambë e krye, tue u mundue me ia pa bishtin, ja brinat, por krejt kot – as bisht, as brina. Për ma shumë, s’kish asnjë shenjë t’jashtme të çmendisë!

Mbase, në atë kohë, ishim tepër të vegjël për me kuptue “fenomene” të tilla. Prindët, me një kujdes të çuditshëm, na kursenin prej këtyne “të vërtetave”, sikur me na mbrojtë prej ndonji rreziku të msheftë. Porse, nuk na kursenin aspak prej lajmeve për luftën në Bosnjë, as prej ofshamave për luftën që dita-ditës po i avitej pragut tonë, tue mbjellë frikë në çdo skutë.

*

Mbas një viti, një tjetër grue e shkunorëzume na mbërriti në mahallë, tue mbajhtë për dore vajzën e vet të vogël, me flokë të gjatë e sy të mëdhaj, plot kureshti. Unë tashma e kisha pa një grue të shkunorëzume, pa bisht, pa brina dhe çuditnisht, pa asnjë shenjë çmendunie – kështu që pritshmënitë m’ishin zbehë krejt. Filluen thashethemet, u ndez kureshtja, por dalngadalë edhe ato u shuen.

E megjithatë, kish diçka të pazakontë në mënyrën se si ajo i përballonte tanë ata sy që e ndiqnin, me qëndrimin e drejtë, me kryet nalt, me sytë e thellë që rrëfenin një forcë të heshtun, si një lloj magjie që e bante të padukshmen me u ndie e gjallë. Por për mue ajo nuk ishte ma një ngjarje magjepsëse. Nuk e gjeja asnjë arsye me i dhanë ma shumë randësi sesa grave tjera.

Një mister tjetër nisi me më magjepsë. Të gjitha këto gra të shkunorëzume kishin vajza. Ishte thuese fati ta kishte shkruar një rregull të paemën, një ligj të pathanë, që shkunorëzimin e lidhte me lindjen e vajzave. Njëfarë kodi i msheftë i jetës që vetëm ato gra e kuptonin. Fillova me mendue se ky duhet të ishte çelësi që zgjidhte këtë enigmë, sikur gjuha e gjatë te gratë e lëshueme. Pyetje pa fund më vërtiteshin në krye, njana mbas tjetrës, si yjet që përndizeshin territ të natës. Lindja e vajzave duhet të jetë çelësi që e hap derën e shkunorëzimit...

*

Koha kaloi siç e ka zakon. Disa gra shkuen, të tjera mbetën. Gjithçka vazhdoi njisoj. Se kur nuk ishin ma të hueja, askush s’dinte çka me ba me to.

Ka qenë fillimi i vitit 1978, kur nisa të piktoroj peizazhe direkt nga natyra. U fokusova në zonën e Lezhës e kryesisht nga Manatia, që është dhe vendlindja ime. Këtu kam dhe suksesin tim të parë në skenën e artit. Mora pjesë në Ekspozitën Kombëtare të vitit 1979 në Galerinë Kombëtare të Arteve me peizazhin “Vjeshtë në Manati”. Isha 21 vjeç. Kjo pjesëmarrje më lidhi e më bindi të merrem me këtë gjini arti. Me Lezhën kam vazhduar deri në vitin 1986, kohë kur u shkëputa me vajtjen për studime në Akademinë e Arteve.

Vajtja në Tiranë dhe praktikat mësimore gjatë katër viteve të studimeve e zgjeruan gjeografinë e peizazhit tim. Në Tiranë kam pikturuar në lagjen e vjetër, sheshin “Avni Rustemi”, kodrat e Saukut, parkun e liqenit, në Dajt e plot vende të tjera. Një peizazh titulluar “Kodrina”, realizuar në Sauk u ekspozua në ekspozitën e piktorëve të Tiranës në vitin 1987 dhe në mbyllje të ekspozitës, u bë pronë e Galerisë Kombëtare. Surpriza të bukura e kohës së studimeve patën qenë praktikat mësimore, ku patëm mundësi të lëvrojmë gjininë e peizazhit në vende të bukura, si: Himara, Pogradeci dhe Valbona. Meqenëse përmenda Valbonën, rrugëtimin tim po e nis prej këtu për të mbërritur në jug të vendit.

Valbona ka mbetur gjithnjë frymëzimi im. Për herë të parë kam pikturuar atje në vitin 1987, ku realizova 7 peizazhe. Vite më vonë, prej vitit 2010, kam shkuar atje në çdo vit kalendarik, si në vjeshtë, dimër dhe pranverë. Maja e thatë është shpeshherë prezente në pikturat e mia, vetë lumi i Valbonës nën efektin e dritës së mëngjesit. Dragobia, lagjja “Metaliaj” e plot kënde të tjera të zonës së Valbonës.

Vermoshi dhe **Lëpusha** janë në skajin verior të vendit. Në Vermosh kam disa realizime në kohën e vjeshtës. Ndërsa Lëpusha është një vend magjik rrëzë Bjeshkëve të Namuna. Shkoj atje prej vitit 2015 thuajse rregullisht. Propozimin për të shkuar aty, i pari ma pati bërë piktori Leon Çika në vitin 2010. “Është vend për ty, Pashk” më tha. Nga ky vend kam një seri peizazhesh që i vlerësoj. Poshtë Lëpushës është Selca ku kam realizuar 4 peizazhe. Në vijim është Tamara. Aty pëlqej transparencën e lumit Cem, me lojën e gurëve të rrumbullakët në fundin e ujit. Edhe Luginën e Hotit që shtrihet deri tek liqeni i Shkodrës e kam pikturuar. Kopliku më ka tërhequr në pranverë me lulet e shumëllojta e fushat e thara në verë. Magjia e këtij vendi janë Gështenjat e Reçit. Kam shkuar për herë të parë në vitin 2009 për të vazhduar disa vite me radhë në vjeshtë. Syri i Sheganit ishte zbulim i viteve të fundit me rekomandimin e mikut tim, Tom Therçaj.

Thethi më ka mbajtur gjatë, të lidhur me këtë vend në verë dhe në vjeshtë. Poshtë Thethit është Ura e Ndërlësës, pa dyshim një ndër 5 vendet më të bukura që kam pasur përballë kavaletës, në vjeshtë. Qafë-Thorë, Boga dhe Gryka e Lugjeve po ashtu janë perla të peizazhit shqiptar. Kam rreth 20 vepra të realizuara në këto zona e përsëri do të jem në tetorin e këtij viti.

Shkodrën e kam vërtetuar në çdo stinë të vitit, duke filluar me Rozafatin, rrugët në lagjen katolike, Urën e Mesit, liqenin, Bunën, Shirokën, Vaun e Dejës, Bërdicë, Velipojë etj. Nga Shkodra kam një koleksion punimesh me borë.

Kam dalë edhe në **Pukë**. Fillimisht kam pikturuar në vitin 2016 për t’u rikthyer në vitin 2021 dhe 2023. Iballa si pjesë e Pukës, është një vend me një shtrirje panoramike buzë maleve të larta. Vend i rrallë.

Lezhën më shumë e pikturova në rininë time. Ardhja e banorëve të rinj dhe ndërtimet kuturu, e prishën gjeografinë e peizazhit. Motive tërheqëse mbeten për mua lagunat, ku më shumë i piktoroj në fund të dimrit. I kthehem herë pas here edhe Shëngjinit me detin në momente të ndryshme të ditës dhe portit me barkat e peshkimit. Në vjeshtë dal periferisë së qytetit, në Troshan, Kallmet, Kolsh, Manati etj. Për Velën kam realizuar tre vepra.

Kukësi është pak i përfshirë në pikturat e mia. Kam pikturuar dy herë Kukësin rrëzë Gjallicës në vitin 2021 dhe fshatin Rusk në vitin 2023.

Peshkopinë e sodita në një rrugëtim 10-ditor në vitin 2023. Realizova 8 peizazhe njëri prej tyre me mjaft vlera. Ishte Rrabdishta, një fshat karakteristik. Por edhe fusha e Peshkopisë më ka dhënë plot emocion.

Bulqiza me malin ngjyrë bakri të ngrohtë në sfond më ka drithëruar kur e kam parë për herë të parë. Jam i lumtur që kam dy peizazhe nga ky vend.

Me Burrelin u ndesha për herë të parë në vitin 2016 për të shkuar dhe dy-tri herë të tjera atje. Vend me peizazhe mbresëlënëse, kodrina të bukura e shtëpi të mëdha. Ravijëzimi i lumit të Matit veç ia shton vlerën këtyre peizazheve. Duke zbritur poshtë në Ulze, Shkopet e Skuraj, kam realizuar në vjeshtë disa peizazhe. Janë vende ku ke mundësi të zbulosh kënde pikturimi, të vjeshtës rrëzë lumit të Matit.

Në Mirditë kam pikturuar disa herë. Fillimisht në vitin 2008 në hyrje të Rrëshenit, tek Ura e Fanit, e vite më vonë edhe Prosekun, Perlatin, Kurbneshin, kishën e Rubikut. Përroin e Kryezezit e kam pikturuar në vjeshtë disa herë.

Me Laçin jam në borxh, por i vetmi vend ku pikturohet është laguna e Patokut. Aty kam qenë vetëm një herë.

Kruja më ka tërhequr për vetë vendndodhjen, por edhe për historinë që mbart mbi shpinë. E kam pikturuar disa herë edhe kalanë, por edhe pazarin e vjetër.

Tiranën e kam pikturuar që nga viti 1986 për t’u rikthyer përsëri në vite të ndryshme. Përveç pjesës në brendësi me çati të vjetra tiranase, kam pikturuar sheshin “Avni Rustemi”, Baldushkun në vjeshtë disa herë, Përtallen, Pezën, pyllin në Malin e Dajtit, Shëngjergjin, kodrinat mbas Kasharit. Në tre vitet e fundit jam përqendruar në sheshin “Skënderbej”. Kam kërkuar gjendje të ndryshme të tij nën dritat e mbrëmjes e reflektimin e ndërtesave në shesh mbas shiut.

Durrësi zë mjaft vend tek unë. Në vitin 1989 pikturova në portin e peshkimit dhe të mallrave. Jam rikthyer në vite të ndryshme disa herë, kryesisht nga Curilat, porti i anijeve të peshkimit. Kam pikturuar Durrësin e vjetër nga Vila, dhe në fshatrat me ullishte mbrapa Shkëmbit të Kavajës në thellësi drejt Ndroqit.

Në Kavajë kam pikturuar vetëm një herë në fshatin Sterbeg por mbetet opsion për të ardhmen. Kodrinat me ullishte e ara të vogla i ka me mjaft interes. Elbasani hyri tek unë mbas vitit 2015. Kryesisht lugina drejt Librazhdit, me Shkumbinin e rrapet gjithë ngjyrë në vjeshtë. Por edhe qytetin e vjetër brenda kalasë e kam pikturuar në disa tablo gjatë vitit 2024.

Belshi me liqenet e luleve mbetet atraktiv si peizazh, kryesisht në pranverë, rreth muajit maj. Kam qenë disa herë mbas vitit 2015 për të pikturuar në këto bukuri të natyrës që vetëm

në Belsh rreth liqeneve i gjen.

Librazhdi është tërheqës në vjeshtë. Kam pikturuar disa herë në periferi të Librazhdit përgjatë luginës së Shkumbinit e në drejtimin drejt Peshkopisë. Në Përrenjas kam pikturuar fushën e Torviollit në vitin 1989 e parë nga Qafë-Thana.

Pogradeci është dashuri e hershme. Pikturova disa peizazhe në praktikën e vitit 1989. E kam vendosur kavaletin pranë liqenit në hyrje të qytetit, në Drilon, në Lin të cilit i jam kthyer disa herë në vitet e mëvonshme. Pogradeci është piktorik në të gjitha stinët e vitit. Volorekën e kam pikturuar shumë herë në vjeshtë. Edhe nga Qafë-Ploça kam një peizazh të vitit 1989 ku shihet Pogradeci i asaj kohe, buzë liqenit.

Berati është muza ime. Edhe këtu për herë të parë pikturova në vitin 1988 ku realizova gjashtë peizazhe. Njëri prej tyre është në fondin tim të zgjedhur. Kam shkuar atje disa herë në vitet e mëvonshme. Mangalemi ka qenë gjithnjë tërheqja ime e parë. Kam pikturuar edhe rrugicat në kala, Urën e Osumit, Goricën dhe Malin e Tomorrit.

Në Skrapar te kanionet, qeshë në vitet 2016, 2018. Kam katër peizazhe nga ai vend. **Gramshi** paksa i shmangur, por kam qenë dy herë atje. Kam pikturuar në dalje të Gramshit lumin dhe Tomorrin në sfond. Pamje mbresëlënëse kjo.

Lushnja përfaqësohet tek unë me Divjakën, të cilën e kam pikturuar disa herë. Njërin prej tyre në shoqëri me profesor Kujtim Buzën.

Në **Fier** kam pikturuar kishën e Shën Sofisë brenda Apolonisë. Një peizazh me gjendje prej dritës së asaj dite me re e diell përnjëherësh. Por kam pikturuar edhe në Ballsh, fshatin Klos.

Vlora mbetet e rëndësishme për mua. Kam shumë realizime në bregun e Vlorës, kryesisht në Jonufër. Një breg me gurë natyralë, fatkeqësisht të rrafshuar nga fadromat në vitin 2024, prej zullumqareve të kohës. Këtu kam realizuar mbi 50 vepra. Por kam pikturuar edhe në Kaninë, Zvërnec, pyllin e Sodës, Lumin e Vlorës, Kuç e fshatrat përbri, Dukat, Llogara.

Himara me Potamin më magjepsi që në vitin 1988. Asokohe realizova 7 peizazhe për t’u rikthyer në vitin 1990 ku realizova një ndër veprat më të rëndësishme të mia: “Mozaik në Bregun e Himarës”. Kam shkuar mbas vitit 2010 disa herë atje. Përherë kam dëshirë të pikturoj në këtë vend.

Dhërmiu ka mbizotëruar tek unë. Kam pikturuar fillimisht në vitin 1990, por këto vitet e fundit kam zbuluar një pjesë shkëmbore në breg që në harmoni me smeraldin e detit krijojnë variacione piktorike tërheqëse për t’u pikturuar. Edhe vetë fshatin Dhërmi e kam

pikturuar në ikjen dhe lindjen e diellit. Nga ky vend, mund të kem realizuar mbi 50 vepra.

Delvinën e pikturova në vitin 2024, në një tur në jugun e Shqipërisë. Doja ta kisha dhe Delvinën.

Në **Sarandë** pikturova për herë të parë në vitin 1990. Jam rikthyer në vitin 2012, kryesisht në zonën e Butrintit. Lukovën e pikturova në vitin 2024. Kam nostalgji për këtë vend. Kisha qenë aksionist në vitin 1975 dhe 1986.

Edhe takimi me **Gjirokastrën** i përket vitit 1989. Realizova ato ditë prilli, 4 peizazhe njëri prej të cilëve u ekspozua në ekspozitë e pranverës të vitit 1989 në Galerinë Kombëtare. Më vonë e kryesisht mbas vitit 2015 i jam rikthyer disa herë Gjirokastrës më një serë realizimesh kushtuar qytetit të vjetër dhe vetë kalasë.

Tepelena nuk mbetet jashtë. Kam dy realizime që i përkasin luginës së Vjosës në rrëzë të malit që vjen nga Këlcyra.

Në Përmet isha matur disa herë të shkoja. Mbërrita për herë të parë në vitin 2018. Doja të pikturoja Nemërçkën. Para viteve '90 e kishte pikturuar bukur Minella Tanellari. Kam kaluar një ditë të bukur para Nemërçkës madhështore. Krijova një vepër që i përket fondit tim të zgjedhur. U riktheva bashkë me kolegët e mi Jorgo Mici e Agron Polovina edhe në vitin 2023, por jo aq suksesshëm sa në vitin 2018.

Leskoviku është dashuria e babait tim. Ka kryer shërbimin ushtarak aty. Në dëshirë të babait të sëmure, shkova në Leskovik në vitin 2016. Pikturova duke kryer edhe një amanet kundrejt babait.

Erseka i përket vitit 2016 si herë e parë, por i jam kthyer disa herë. Më magjeps mali i Gramozit. Është shumë vëllimësh, si një skulpturë e madhe në natyrë. Kam disa realizime kushtuar Gramozit në gjendje të ndryshme të stinëve. Por edhe vjeshta me barin e argjendit, është mjaft tërheqëse. Rehova mbetet një vlerë e shtuar. Do ta vazhdoj rrugëtimin në Ersekë.

Bilishti hyri vonë tek unë, më i fundit në këtë gjeografi udhëtuese. Ishte viti 2024. Sapo mora vesh që ishte bërë rruga për në Qytezë, Sinicë e Arrëz, vrapova në vjeshtë për atje. Ftova mikun e rinisë, shokun e klasës Arben Priftin, e cili erdhi nga Follorina. Nga këto fshatra kam katër peizazhe.

Korçën jo më kot e lashë në fund. Është dhe mbetet qyteti im i artit. Herët, në vitin 1988, udhëtova në Korçë e në respekt të Vangjush Mios, shkova të piktoroj Drenovën me malin e Moravës në sfond. Në vitin 1990 realizova një cikël nga pazari i vjetër i Korçës bashkë me “Ciganen e Vogël”, që mbetet ndër më përfaqësueset e atyre viteve. U riktheva në Korçë në vitin 2007. Prej asaj kohe, shkoj çdo vit për të pikturuar vjeshtën, e cila është më e spikatura në Shqipëri. Vithkuqit mbetet në krye të vendit. Kam 18 vjet që shkoj atje dhe mund të kem mbi 150 piktura kushtuar vjeshtës së Vithkuqit dhe zonës së Korçës. Por kam pikturuar edhe në Polenë, Floç, Boboshticë, Drenovë, Dardhë, Voskopojë, Prespë, Fushën e Korçës. I jam rikthyer edhe qytetit të vjetër gjatë ditës dhe netëve me dëborë.

Ky është vetëm një përshkrim vizual ku kam shkuar me kavaletën time nga Veriu në Jugun e Shqipërisë. Por si për ta kompletuar gjeografinë gjithëshqiptare, kam pikturuar disa herë edhe në Ulqin, Tuz e Tivar, Plavë e Guci, Prizren e Prishtinë, Shkup (Çarshia e Madhe) e Gostivar. Kam rrugëtuar në udhëtime piktorike edhe në Itali, në disa vende duke filluar me Cinque Terre dhe Romë në vitin 2012, Kalabri tek arbëreshët në vitin 2015. Në vitin 2018-19, isha në Venecia, Firence, Siena, San Gieminiano. Në vitin 1998 pikturova në Granada të Spanjës Alhambran, për t’ju rikthyer edhe në vitin 2016. Kam pikturuar në Janinë e Parga të Greqisë, por edhe në Rothenburg të Gjermanisë, Budapest, Paris e Detroit, për të përfunduar në Kinën e largët në një udhëtim 20-ditor në Guayang, në vitin 2016.

Kjo është gjeografia e vendosjes së kavaletës sime në natyrë.

Rrugëtimi vazhdon...

Murtaja e pushtetit të pafundmë shkakton shumë pagjumësi.... Patricio Aragones, një ish ushtarak që sjell në fillim triumfin për bashkëqytetarët e tij e pastaj vdekjen, është portreti i fortë i një njeriu që parakalon gjithçka, me të gjitha ngjyrat e aftësisë njerëzore për ligësi. Parakalimi i tij është parakalimi i shndërrimit nga një njeri që i duhej vendit, në një person që do atdheun vetëm për vete, në gjithçka dhe me gjithçka. Në rrugëtimin e tij ai ka mik dhe të besuar vetëm gjeneralin Rodrigo de Aguilar, dhe i beson veç tij edhe si Ministër Mbrojtje edhe drejtor i shërbimit dhe kreu i gardës së rojeve. Ndoshta gjenerali de Aguilar është më i besuari edhe për faktin se ai ka humbur krahun e djathtë teksa çmontonte dinamit dhe nuk përbën asnjë rrezik për të. Me një krah ai nuk e frikëson kurrë patriarkun ndaj dhe ai është i vetmi vdekatar që i lejohet ta mundë patriarkun në domino.

Markez e ka sjellë “Patriarkun” në mbretërinë e mosbesimit të plotë ndaj gjithçkaje, i rrethuar nga njerëz që kanë veç interes e për shkak të këtij interesi e izolojnë nga realiteti. Në këtë rrugëtim diktatori ndërton “vjeshtën e madhe të vetvetes dhe vetmisë”, një vjeshtë ku dallohet se si bien çdo ditë gjethet nga bota e normales. “.. do të mbaj vetëm gardën presidenciale që janë njerëz të drejtë dhe trima dhe nuk do të emëroj më as kabinet qeveritar, çdrejtin duhet, vetëm një ministër të mirë të Shëndetësisë i vetmi që nevojitet në jetë, dhe ndoshta një tjetër që të ketë shkrim të bukur për shkresat që do të duhen, dhe kështu mund të jepen me qira ministritë dhe garnizonet dhe i shkojnë këto para shërbimit... dhe vetëm unë mjaftoj e teproj për të komanduar deri sa të kalojë sërish kometa, dhe jo një herë por dhjetë herë...”, thotë diktatori, që sajón dy herë vdekjen e tij, që të shohë se kush gëzohet, që më pas të pastrojë edhe më shumë udhën drejt shkretëtirës së vetmisë së tij.

Loja e tij me vdekjen ndoshta shënjon edhe atë regjistër të fundmë të lojës vrastare, ku perversiteti bëhet e vetmja udhë për të hyrë e dalë në rrugën e tij, pranë tij dhe me të në përditshmëri. Edhe e ëma, Bendicion Alvarado, që gjithë entuziazëm kish brohoritur në ceremoninë e inaugurimit të tij se “po ta kisha ditur që im bir do të bëhej president i republikës do e kisha dërguar në shkollë”, mërgohet në rezidencën e rrethinave, kur rrit pula që i biri t’i shijojë në kohën kur zhduket nga gjithkush. Ajo i çon lëngun e tamarindave pa zhurmë që i biri të mos dallojë që ajo është me një këmbë në varr e mezi merr frymë. Ndërsa Leticia Nazareno mbetet e vetmja femër që e ka urdhëruar, në të gjithë paudhësitë e tij lakuriqe, por pa e zotëruar në shtrat, ku patriarku kërkon gjithnjë të jetë hipur mbi magjitë e dëshirave dhe imagjinatave të tij.

Gabriel Garsia Markez, me një stil të veçantë, përshkruan thujse në çdo detaj se si koncerti i zgjerimit të

Shënime për romanin “Vjeshta e Patriarkut” të Markezit, përkthim nga Mira Meksi

“VJESHTA E PATRIARKUT”, MURTAJA SHKATËRRUESE E DASHURISË PËR PUSHTETIN

Nga Agim Baçi

pushtetit dhe koncerti i izolimit nga realiteti shkojnë bashkë në të njëjtën udhë, duke ndërtuar një rrënim dhe rrëzim, gjersa gjithçka bëhet një ushqim për zogjtë dhe vetminë. Çdo mur që ngre nga frika për të mbajtur pushtetin, shton edhe murin e vetmisë së tij, izolimit të tij, siç ndodh rëndom me ata që vijnë në emër të lirisë dhe më pas përfundojnë si diktatorë. Ata që janë rrotull tij nuk duan të shohin, veç së ëmës, që nuk do ta braktisë të birin në një vdekje pa lavdi, në një vdekje mbuluar me turp.

Por murtaja e pushtetit vjen me peshën e fortë të rrëzimit, ku në fund mbeten dritare të hapura që fryjnë, por pa mundur ta zhbëjnë të kalburën,

te errëtën, ndërkohë që parakalimi i lopëve në pallatin presidencial plotëson gjithë banalitetin që sjell dashuria e pamatë për sa më shumë pushtet, ku në fund nuk njeh askënd e nuk të njeh askush, sepse je njëkohësisht lart në pedestal, por edhe thellë disa pashë nën errësirën e kohës.

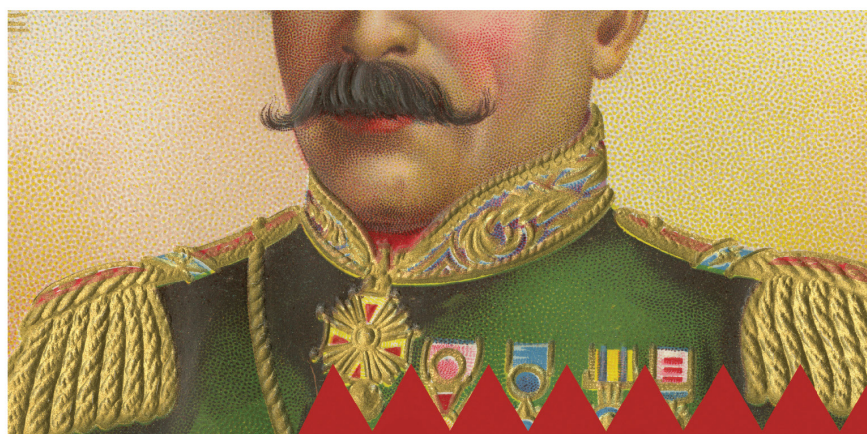
“Vjeshta e Patriarkut” është jo thjesht një poemë në të shkruar, por një poemë e njohjes së karaktereve njerëzore, e një rrugëtimi ku diktatura mposht instinktet më të mira njerëzore dhe nxjerr në pah kafshëroren, perversen, errësirën, humbjen, e mbi të gjitha peshën shkatërrimtare që shkakton dyshimi

dhe perversja. “Vjeshta e Patriarkut” është thujse një fjali e gjatë, me pak rregulla drejtshkrimore, si vetë jeta, ku shenjtat e pikësimit duhet t’i vendosim vetë, ashtu si në jetën tonë, nëse duam t’ia japim kuptim asaj që është e rëndësishme për ne, për botën tonë, për ata që duam.

E ardhur mjeshtërisht në shqip nga Mira Meksi dhe botuar nga “Onufri”, romani “Vjeshta e Patriarkut” është një murale e gjallë e gjuhës dhe mendimit, ku Gabriel Garsia Markez ka arritur të bëjë të mundur shquarjen e të gjitha nuancave ku pushteti kërkon të rrokë dhe mposhtë njeriun, duke tentuar të nxjerrë në pah atë që nuk udhëton përmes besimit, por që pi ujë veç në burimin e dyshimit- një burim që helmon shpirtin njerëzor.

Përmes “Patriarkut” Markez na ka falur mundësinë e njohjes së mizores, që vjen nga dashuria e pamatë për një pushtet ku koha duket se nuk mbaron për shkak se gjithçka është ujitur nga e keqja. “Patriarku” është një rrëfim për të dalluar rrëshkitjen e pandalshme në një vend ku drejtuesi e kthen poshtërimin në art, dhe ku perversiteti mbetet e vetmja muzikë që shoqëron çdo tekst komunikimi që ndërton njeriu.

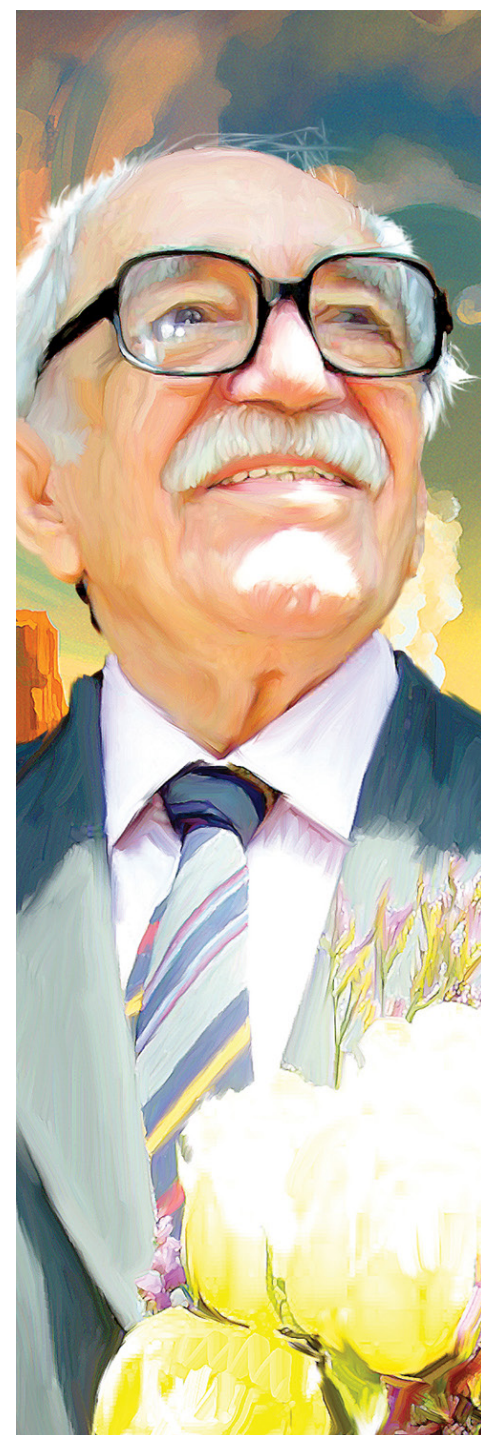
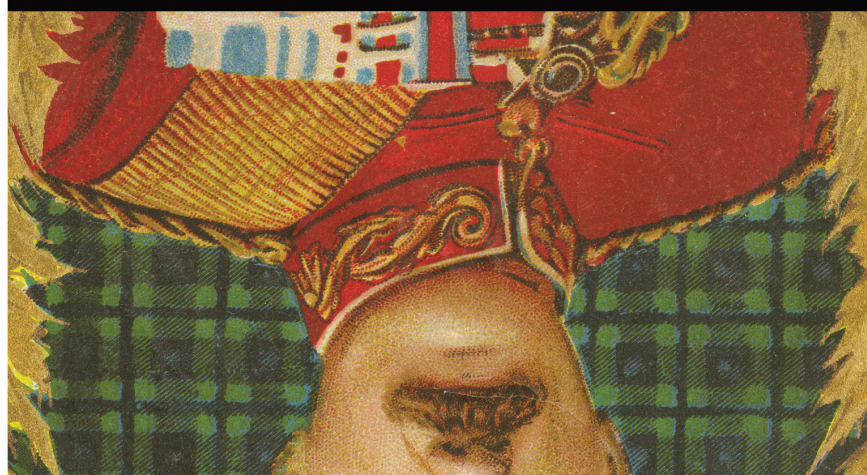
Eshtë një roman që sjell me zë të lartë paralajmërim se si rrezikojmë të pllakosemi nga murtaja e atyre që të dashuruar pas pushtetit rrënojnë popullin e tyre, gjersa koha i zhyt thellë në harresë.

Përktheu nga origjinali Mira Meksi

G. G. MÁRQUEZ Vjeshta e Patriarkut

OnufriRoman

“Gati?”
“Gati.”
“Tani?”
“Së shpejti.”
“A e dinë vërtetë shkencëtarët? Do të ndodhë sot, apo jo?”
“Shiko, shiko; shihe vetë!”
Fëmijët u ngjeshën pas njëri-tjetrit, si trëndafila e barishte të përziera së bashku, dhe vështruan jashtë për të parë diellin e fshehur. Binte shi.

Kishte rënë shi shtatë vjet rresht; mijëra e mijëra ditë të bëra bashkë dhe të mbushura nga të tëra anët me shi, me zhurmën dhe furinë e ujit, me rënien e ëmbël kristalore të shirave dhe me tronditjen e stuhive të rënda si valë baticash që derdhen mbi ishuj. Një mijë pyje të ngjeshura nga shiu, që rriten nga e para edhe një mijë herë të tjera vetëm për t’u ngjeshur sërish. Dhe kjo ishte mënyra e zakonshme e jetesës në planetin e Afërditës, dhe kjo ishte klasa e fëmijëve, të burrave dhe grave që ishin shpërngulur në një botë me shi për të ndërtuar një qytetërim të ri dhe për të jetuar jetët e tyre.

“Po pushon, po pushon!”
“Po, po!”

Margoja qëndronte larg tyre, larg këtyre fëmijëve që nuk mund të sillnin ndërmend një kohë kur nuk binte shi, shi, shi... Ata ishin të gjithë në moshën nëntëvjeçare, dhe në qoftë se një ditë, dikur, shtatë vjet më parë, dielli doli për një orë dhe i shfaqti kësaj bote të çuditur fytyrën e tij, ata nuk do të mund ta mbanin mend. Ndonjëherë, gjatë natës, ajo i dëgjonte tek silleshin në shtretër, ndër kujtime, dhe e dinte që ata po shihnin ëndrra dhe po e përfytyronin diellin si një copë ar ose si një laps të verdhë ose si një monedhë aq të madhe sa të mund të blije të gjithë botën me të. Ajo e dinte që ata mendonin se u kujtohej ndjesia e një ngrohtësie, e një skuqe në fytyrë, në trup, në krahë, në këmbë dhe në duar që dridhen. Por në mëngjes ata zgjoheshin nga goditjet ritmike të daulles, nga përplasia e pafundme e gjerdanëve me rruaza transparente mbi çati, shëtitore, kopshite e pyje, dhe ëndrrat e tyre zhdukeshin.

Një ditë më parë ata kishin mësuar në klasë për diellin. Mësuan se sa shumë ngjason me një limon, se sa i nxehtë është... Dhe shkruan për të histori te shkurtra, ese ose poezi:

Mendoj se dielli është një lule, që lulëzon vetëm për një orë.

Kjo ishte poezia e Margos, e recituar me zë të ulët në një klasë të qetë teksa jashtë binte shi.

“Oh, po ti nuk e ke shkruar atë!” ndërhyri njëri nga djemtë.

“Po, e shkrova,” tha Margoja. “E shkrova.”

“Uilliam!” thirri mësuesja.
Por kjo ndodhi dje. Tani shiu po pakësohet dhe fëmijët janë mbledhur te dritaret e mëdha e të padepërtueshme nga shiu.

“Ku është mësuesja?”
“Do të kthehet.”
“Shpresoj të nxitojë, ndryshe do ta humbim!”

Ata silleshin rreth vetes, si një rrotë e ethshme, duke rënë mbi njëri-tjetrin. Margoja qëndronte e vetme. Ajo ishte një vajzë shumë e brishtë që ngjante sikur kishte humbur nëpër shi për vite të tëra dhe shiu ia kishte shpëlare blunë e syve, te kuqen e gojës dhe të verdhën e flokëve. Ishte si një fotografi e vjetër, e pluhurosur në një album, e zbardhur madje, saqë nëse ajo do të fliste, zëri i saj do të tingëllonte si ai i një fantazme. Tani ajo qëndronte mënjanë, duke vështruar shiun dhe botën e zhurmshme e të qullur përtej xhamit të madh.

“Çfarë po shikon?” tha Uilliami.
Margoja nuk foli.
“Përgjigju kur të flasin.”

I dha një të shtyrë. Por ajo nuk lëvizi; madje e la veten të shtyhej pa bërë asgjë. Fëmijët u larguan prej saj, nuk e shihnin më. Ajo e ndjente teksa ata po largoheshin. Dhe gjithë kjo vinte si pasojë e faktit se ajo nuk luante lojëra me ta në tunelet që jehonin në qytetin e nëndheshëm.

Kur luanin “Ta lashë”, ajo rrinte në vend dhe nuk reagonte. Kur klasa këndonte këngë për lumturinë, për jetën apo për gjëra të moshës, buzët e saj lëviznin me zor. Vetëm kur ata këndonin për diellin dhe verën, buzët

Përzgjedhi dhe përktheu: Andja Krasniqi

i lëviznin pak teksa shikonte dritaret e lagura. Dhe, sigurisht, krimi më i madh i saj ishte se ajo kishte ardhur këtu nga Toka vetëm pesë vjet më parë, dhe se ajo e mbante mend diellin dhe se si ai ishte, se si qielli ishte kur ajo ishte katër vjeçe në Ohio. Kurse ata, ata kishin jetuar në Afërditë gjatë gjithë jetës së tyre, dhe meqë dielli u shfaq për herë të fundit në moshën dyvjeçare, sigurisht e kishin harruar me kohë ngjyrën dhe ngrohtësinë e tij dhe se si ai ishte në të vërtetë.

Por Margoja e mbante mend.
“Është si një monedhë,” tha ajo një herë, me sytë e mbyllur.

“Jo, nuk është ashtu!” qanë fëmijët.
“Është si një zjarr,” tha ajo, “në një sobë.”

Ajo e mbante mend dhe qëndronte në heshtje larg prej tyre duke parë dritaret e zbukuruara. Një ditë, para një muaji, ajo kishte refuzuar të lahe në dhomat e dushit të shkollës, kishte vendosur duart në veshë, duke bërëtitur që uji nuk duhet t’ia prekte kokën. Kështu që pas asaj ngjarjeje, dalëngadalë, ajo e ndjente se ishte ndryshe dhe se ata e dinin këtë gjë tashmë, prandaj dhe i rrinin larg. Flitej se babai dhe mamaja e saj do ta kthenin në Tokë vitin tjetër; dukej e domosdoshme që të bëhej kjo, edhe pse do të çonte në humbjen e mijëra dollarëve për familjen e saj. Dhe kështu, fëmijët e urrenin për të gjitha këto arsye, të rëndësishme ose jo. Ia urrenin fytyrën e zbehtë si bora, heshtjen në pritje, dobësitë dhe të ardhmen e mundshme.

“Largohu!” Djali i dha një të shtyrë tjetër.
“Çfarë po pret?”

Për herë të parë, ajo u kthye dhe e pa. Ajo çfarë po priste, mund t’i shihej në sy.
“Epo, mos prit këtu!” bërtiti djali me egërsi.
“Nuk ke për të parë gjë!”

Buzët e saj u drodhën.
“Asgjë!” ngulmoi ai. “E gjitha kjo ishte një shaka, apo jo?” Dhe u kthye drejt fëmijëve të tjerë.

“Asgjë nuk do të ndodhë sot. Apo jo?”
Të gjithë ia ngulën sytë një moment dhe, pasi ia kuptuan lojën, qeshën dhe tundën kokat.

“Asgjë, asgjë!”
“Oh, por,” Margoja pëshpëriti, me sytë e pashpresë. “Kjo është dita... shkencëtarët parashikojnë... ata thonë, ata e dinë që dielli...”
“E gjitha është një shaka!” tha djali duke e mbërthyer fortazi. “Ejani, të gjithë, le ta fusim në një dollap para se të vijë mësuesja!”
“Jo,” tha Margoja, teksa po rrëzohej.

Ata u mblodhën rreth saj, e kapën dhe e mbajtën, teksa kundërshtonte, lutej dhe qante, duke e shtyrë drejt një tuneli, një dhome, e më në fund, një dollapi, ku dhe e përplasën dhe i kyçën derën. Ata ndenjën duke vështruar derën që shkundej nga grushtet dhe nga trupi i saj, të cilin e përplaste vazhdimisht. Dëgjuan britmat e saj të mbytura. Pastaj, duke buzëqeshur, u kthyen pas dhe dolën jashtë e përsëri poshtë tunelit, pikërisht në momentin kur mbërriti mësuesja.

“Jeni gati, fëmijë?” Ajo vështroi orën.
“Po!” thirrën të gjithë.
“A jemi të gjithë këtu?”
“Po!”

Shiu vazhdoi të pakësohej. Ata u mblodhën të gjithë rreth portës së madhe. Shiu pushoi.
Ishte pothuajse sikur, në mes të një filmi, ku shfaqen njëherazi një ortek, një tornado, një uragan dhe një shpërthim vullkanik, të kishin dëmtuar diçka, së pari, aparatin e zërit, duke e pakësuar dhe më në fund, duke e shuar çdo lloj zhurme, çdo shpërthim, jehonë ose bubullimë, dhe së dyti, të kenë hequr filmin nga projektori dhe ta kenë zëvendësuar atë me një diapozitiv të bukur tropikal që as nuk lëviz dhe as nuk dridhet. Bota ra në qetësi. Heshtja ishte aq e pabesueshme dhe aq e plotë, saqë dukej sikur të ishin bllokuar veshët ose sikur e kishe humbur fare dëgjimin. Fëmijët vunë duart në veshë. Ata qëndronin larg njëri-tjetrit. Porta rrëshqiti ngadalë dhe aroma e botës së heshtur e në pritje hyri brenda.
Doli dielli.

Kishte ngjyrën e bronzit flakërues dhe ishte shumë i madh. Qielli përreth tij kishte marrë një ngjyrë blu të ndezur. Xhungla digjej nga rrezet e diellit dhe fëmijët, të çliruar nga magjia e momentit, nxituan për të dalë jashtë, teksa britmat e tyre jehonin në pranverë.

“Mos shkoni shumë larg, fëmijë,” u thirri mësuesja. “E dini që keni vetëm dy orë kohë. Mos t’ju zërë në befasi!”

Por ata vraponin dhe ngrinin kokat nga qielli, duke ndjerë diellin në faqe si të ishte një hekur i ngrohtë; hiqnin xhaketat dhe e linin diellin t’u digjte krahët.

“Oh, është më mirë se llambat diellore, apo jo?”

“Shumë më mirë!”
Ata ndaluan vrapin dhe qëndruan në xhunglën e madhe që mbulonte planetin e Afërditës, i cila rritej rrëmujshëm e kurrë s’ndalonte, madje edhe përpara syve të tu. Ishte si një fole oktapodësh, që mblidhnin krahët e tyre duke formuar degë të mëdha me barëra të këqija, që lëkundeshin dhe lulëzonin në këtë pranverë të shkurtër. Kjo xhungël kishte marrë ngjyrën e gomës dhe të hirit, si pasojë e mungesës së gjatë të diellit. Ishte ngjyra e gurëve, e djathit të bardhë dhe e bojës, ishte ngjyra e hënës.

Fëmijët e shtrirë në shtratin madhështor të xhunglës, qeshnin dhe e dëgjonin atë duke psherëtitur dhe duke kërcitur poshtë tyre, i fortë dhe i gjallë. Ata vraponin përmes pemëve, rrëshqisnin dhe binin, shtynin njëri-tjetrin, luanin kukafshehtas dhe ‘ta lashë’, por mbi të gjitha i picërronin sytë nga dielli, derisa lotët u rridhnin nëpër faqe; i çonin duart lart drejt asaj të verdhe e drejt asaj kaltërsie të mahnitshme; thithnin ajrin e freskët, tepër të freskët, si dhe dëgjonin heshtjen që i mbante pezull në një det të bekuar, pa zhurmë e pa lëvizje. Ata vështronin dhe shijonin gjithçka. Me egërsinë e një kafshe që del nga shpella, ata vraponin rreth e përqark duke bërëtitur. Ata

vrapuan për rreth një orë, pa u ndalur.
Dhe papritur - në mes të ekstazës së tyre, njëra nga vajzat lëshoi një britmë. Të gjithë ndaluan.

Vajza, duke qëndruar në vend, zgjati dorën përpara.

“Shikoni, shikoni,” tha ajo, duke u dridhur. Ata u afruan ngadalë për të parë se çfarë ndodhej në pëllëmbën e saj të hapur.

Në mes të saj, e madhe dhe e rrumbullakët, ishte një pikë e vetme shiu. Ajo filloi të qante teksa e shikonte.

Ata hodhën një vështrim të heshtur nga dielli.

“Oh, oh.”
Disa pika të ftohta u ranë në hundë, faqe dhe gojë. Dielli u fsheh pas një lëmshi mjegullash. Një erë e ftohtë frynte përrreth tyre. Ata u kthyen dhe nisën të ecnin drejt shtëpisë nëntokësore, me duart në supe dhe buzëqeshjet e mëparshme të zhdukura nga fytyra.

Një bubullimë e papritur i tronditi dhe, njësoj si gjethet përpara një uragani të ri, ata shtynë njëri-tjetrin dhe ia nisën vrapit. Vetëtima goditi 10 milje larg, 5 milje larg, një milje, një gjysmë miljeje. Qielli u errësua dhe u kthye në mesnatë me një shkëndijë të vetme.

Qëndruan në portën e nëntokës për një moment, derisa shiu u bë i rrëmbyeshëm. Më pas e mbyllën derën dhe dëgjuan zhurmën e fortë të shiut shkatërrimtar që binte rrëmbyeshëm, kudo dhe kurdo.

“A do të duhen edhe shtatë vjet të tjerë?”

“Po. Shtatë.”
Papritmas njëri prej fëmijëve lëshoi një të qarë.

“Margoja.”
“Çfarë?”
“Është akoma në dollapin ku e kyçëm.”
“Margoja.”

Ata qëndruan pa lëvizur sikur dikush t’i kishte mbërthyer në dysHEME, si disa kunja. Vështruan njëri-tjetrin dhe pastaj hodhën sytë tutje. Ata panë botën e jashtme ku binte shi dhe vetëm shi, pa pushim. Nuk mund të shikonin më njëri-tjetrin. Fytyrat e tyre ishin solemne dhe të zbehta. Ulnin kokën, shikonin vetëm duart dhe këmbët.

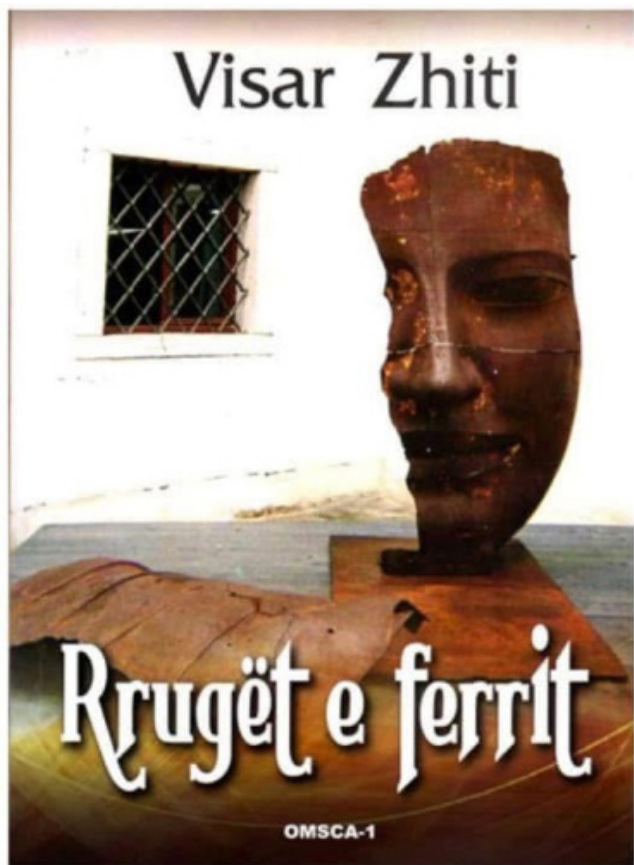
“Margoja.”
Njëra nga vajzat tha, “Epo...?”
Asnjëri nuk lëvizi.
“Ejani,” pëshpëriti vajza.

Ata ecën ngadalë nëpër korridor nën zhurmën e shiut të ftohtë. Dolën nga dera dhe hynë në dhomën e klasës teksa jashtë buçisnin bubullimat dhe zhurmat e tjera të stuhisë. Hera-herës, një vetëtimë ua ndriçonte fytyrat, të cilat kishin humbur çdo pigment natyral. Më në fund, iu afruan ngadalë derës së dollapit dhe qëndruan përballë saj.

Mbrapa derës së kyçur nuk pipëtinte asgjë.
Ata e hapën derën, po ngadalë, dhe e nxorën Margon jashtë.

Ray Bradbury (1920-2012) është një nga shkrimtarët amerikanë më të diskutuar e të vlerësuar të shekullit XX. Vepra e tij më e njohur vlerësohet romani distopik Fahrenheit 451 (1953), por vlerësohen gjithashtu edhe përmbledhjet me tregime të shkurtra The Martian Chronicles (1950), The Illustrated Man (1951) dhe The October Country (1955). Megjithatë, tregimi “E gjithë vera në një ditë” (1954) është një nga tregimet e shkurtra më të paharrueshme të Ray Bradbury-t për shkak të thjeshtësisë së rrëfimit dhe fuqisë së saj për të kapur ide ekzistenciale. Ngjarjet ndodhin në planetin Afërditë me shi të vazhdueshëm ku dielli shfaqet vetëm një herë në shtatë vjet. Autori përdor një sfond fantastiko-shkencor për të eksploruar emocionet e thella njerëzore si xhelozia, vetmia dhe mizoria të cilat mund të vijnë nga keqkuptimi. Ai, qëllimisht, zgjedh si personazhe kryesore fëmijë dhe jo të rritur, pasi këta shpesh i shprehin emocionet e tyre natyrshëm, ashtu si i ndjejnë e jo të kontrolluara siç bëjnë të rriturit. Ky tregim përdoret në programet e shkollave të mesme amerikanë, veçanërisht për forcën që mbart për të ndezur diskutime e debate rreth empatisë dhe sjelljes njerëzore. Tregimi pasqyron stilin e Bradbury-t si shkrimtar, i cili ia del të përziejë mjedise futuriste me panoramën e vështirësive që e kanë shoqëruar njeriun gjatë gjithë ekzistencës së tij. Të gjitha këto e ndihmuan atë të bëhej një nga zërat më me ndikim të prozës moderne amerikane.

Përveç kësaj, tregimi “E gjithë vera në një ditë” ka frymëzuar disa përshtatje filmike dhe skenike (një përshtatje e tillë televizive, është edhe ajo e transmetuar fillimisht në serialin për fëmijë të PBS, WonderWorks, në 1982), duke theksuar ndikimin e këtij teksti në fusha përtej letërsisë. (a.k.)

NDODH QË DHE POEZIA NDRYSHON:

Shohim nëpër anketa dhe intervista të bëhet dhe pyetja për librat që të kanë ndryshuar jetën dhe përgjigje nga më të ndryshmet, të bukura dhe me të papritura, por unë them se ka dhe poezi me ndikim të fuqishëm, që sjellin ndryshime jo vetëm brenda teje, por edhe jashtë, mund të ndryshojnë dhe ngjarje dhe rrjedhën e tyre...

Dhe ajo poezi mund të jetë nga andej ku s'pritet, e thjeshtë, madje mund të jetë dhe përkthim.

Kam një të tillë, që më ka ndihmuar. Dhe unë kam poetë të mi, që më kanë bërë të ndjej shumë, më duket se dhe më kanë formuar së brendshmi me poezinë e tyre të madhe.

Dua të kujtoj njërën, disi e veçantë, që më duket se më ndihmoi shmangien e një kërcënimi, që ndryshoi rrjedhën e ngjarjeve. Më ndodhi kur më kishin arrestuar dikur. E kam treguar dhe në burgologjinë time "Rrugët e Ferrit":

NË QELI

...Dhe ti kërkon libra në qeli, tallej njeriu tjetër i qelisë. S'lejohen. Po sikur të na pushkatojnë? - thoshte.

Pse, ç'ke bërë ti?

Doja të arratisesha në Kosovë... Por më kapën, m'u hodh qeni i kufirit, më nguli dhëmbët.

Të ka lënë shenja? - u dëshpërova unë. Do ndonjë copë këmishë ta lidhësh?

Jo, jo, u zverdh ai. Copë e kam, ma shqeu qeni. S'ka shaka me këta! Prano edhe ti që doje të arratiseshe.

Por unë s'kam dashur.

Kurrë? - pyeste ai. E pamundur, përgjigjej vetë. Po ç'ke bërë? Këta s'të kapin kot.

Do të sqarohet, thosha unë dhe s'duroja pa sharë: Bastardët. Dhe, kur më erdhën sërish ushqime nga shtëpia, copat e byrekut, që isha i sigurt se qenë lagur dhe me lotët e nënës sime, i ndava me të. Edhe ai i ndau të vetat me mua, vetëm herën e parë. Ushqimet e tij ishin si të blera, kuleç nga ata pesëlekëshit. Edhe dysheku i tij dukej si i reparteve ushtarake. Herë pas here kishte qejftë vishte pardesynë time dhe të shëtiste me të nëpër birucë. Si në qytet, thoshte.

Dhe s'ma linte fshesën në mëngjes, jo ti, jo, se je intelektual. Unë gjeja rast dhe përsëritja poezitë e mia, me frikën se mos nxirrja zë, kur lëvizja buzët. Po flas me vete, e ç'të keqe ka? Bibliotekën e padukshme e kisha lënë atje...

Tjetri e kishte mbaruar xhiron e tij. Ia shihja hijen në mur, me veshët e mëdhenj. Mi i stërmadh, shumë minj bashkë. Por... Shumria, i thosha, fshati nga je ti, ka kuptimin Shën Mëri. Bukur, ë?

Ti në burg s'do të rrish me mua, por me të tjerë, brengosej ai, me intelektualë. Njeh ndonjërin?

Jo. Pastaj, se ç'më shkrep, i recitova një poezi, për një nënë, Donja Maria, ë, ngjan me Shumria, e gjora s'dinte gjë për djalin spiun, "që ia paguante policia"...

Jotja është? U tmerrova. Jo, jo, e një poeti kuban. Kurban? Ku e ke parë?

Asgjëkund. E ka përkthyer Petro Marko, e ke dëgjuar? Ka luftuar në Spanjë... E ç'të vazhdoja? Quhet Nikolas Gilen, thashë.

Donja Maria e poetit kuban NICOLÁS GUILLEN dhe Shqipëria në anën tjetër

Nga Visar Zhiti

Kush?

Ai poeti. Ia thashë, që ta dinte që s'ishte poezi imja.

Po ti shkruan? - më pyeti befas.

Kam shkruar.

Këtu?

Ndala. Mos kisha folur natën? Kur unë bëja gjumë të çartur, ai flinte i qetë. Po aq i qetë vinte nga hetuesitë, ndonjëherë edhe i ngrënë, sepse binte erë hudhër e sallam, kurse unë kthehesha i rraskapitur, i verdhë, si pa gjak, më thoshte ai, si i porsanëpërmendur nga një të fikët i rëndë.

H. H. ishte provokatori që më kishin futur në qeli dhe unë i flisja për poezinë. Vetëmbrojtje? Por dhe sulm. Unë për poezitë isha arrestuar. Mos po e rëndoja veten?

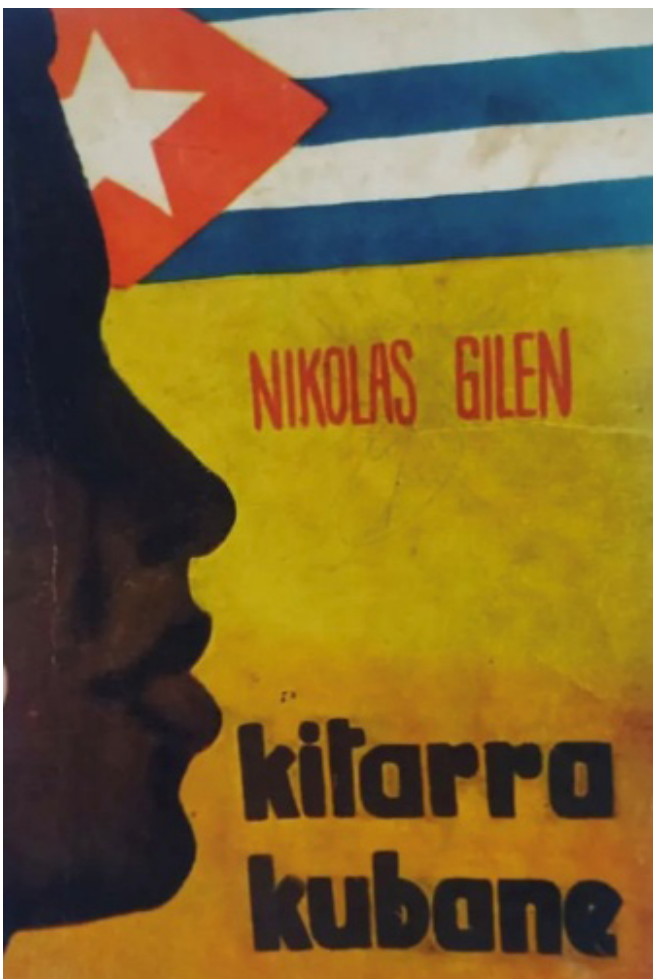
Dhe për çudi, i recitova poezinë "Donja Maria":

E gjora Donja Maria,
E mjera që s'di gjë,
Djali i saj – gjarpër pa zë,
Paguhet nga policia.
Dje si dhelpira me hile
Vinte rrotull shtëpisë time.
Më hodhi ca shikime
Ish veshur me rrova civile.

E mjera Donja Maria,
Një zonjë tepër e nderuar
Po për djalin nuk e ka kuptuar
Që e paguan policia.

E di ende përmendësh, e shkruajta tani pa e patur librin ndër duar, shumë gjëra më kanë humbur nga kontrolltet dhe konfiskimet, është poezi e poetit kuban Nicolas Guillen, marrë nga libri i tij "Kitarra kubane", përkthyer në shqip nga poeti dhe shkrimtari ynë Petro Marko.

E kisha gjetur atë libër kur isha gjimnazist në Lushnjën e vogël, ndërkohë ishte ndaluar, sepse miqësia politike e Shqipërisë së Enver Hoxhës me Kubën e Fidel

Kastros nuk zgjati shumë, qe ftohur fare, se ata, kubanët, ishin me Bashkimin Sovjetik, ai dhe i mbështeste dhe ndihmonte revolucionin e tyre, marksizëm-leninizmin, kurse Shqipëria ishte fare e vogël, mjerisht e varfër dhe qe ndarë nga kampi socialist, duke shkuar më keq, qe lidhur me Kinën e Mao Ce Dunit e të revolucionit kulturor, ndryshe diktatori Hoxha s'rinte dot në pushtet.

Ndoshta atë periudhë të paktë miqësie shfrytëzoi Petro Marko dhe përktheu nga spanjishtja një poet kuban, ia kërkuan sigurisht, por bëri poetin guximtar, gjeti poezi të shkëputura nga vargonjtë e Realizmit Socialist, të çlirëta, gjithë kumbime të artit të Amerikës Latine.

Ndodhte që biblioteka në provincë e harronte listën e librave të ndaluar a bënte sikur me të njohurit e vet, ndërkaq libra të tillë çoheshin në fabrikën e letrës për t'u ricikluar në letër.

Mbaj mend dhe 4-5 kubanë, që kishin ardhur për specializim në bujqësi, kështu thuhej, mësonin të prashisnin dhe pasdite rrinin te një lulishte e vogël para hotelit të vetëm që kishte qyteti, "Myzeqeja", mblidheshin kalamajtë përreth tyre dhe thoshin me zë të lartë: Kuba si, janki no! Ata qeshnin, njëri guxoi e bërtiti si me të tallur: Kuba no, janki si! S'e di a e denoncuan?...

Mes tyre njëri ishte dhe një zezak i gjatë e i hollë, ia kërkova adresën dhe unë, e mbaj mend, quhej Nadividat, shkruajti që tani një letër motrës time Dalia në havanë, tha, se përgjigjet etj, etj.

Bëri bujë në Lushnjë që Sekretari i Parë i Partisë, shoku Q. M. u caktua në një delegacion qeveritar që të shkonte në Kubë. Nuk e di pse u gëzuam dhe ne, kalamajtë e lagjes. Kur u kthye, bëri një takim me intelektualët e Lushnjës, ku ishte dhe im atë me të gjithë estradën ku ai punonte. Sekretari i Parë u foli për mrekullinë kubane nën udhëheqjen e Partisë Komuniste, ku krahas kasolleve, kishte vetura dhe grataciele dhe tregoi për betejën në Plazhin Zhiron (Playa El Girón) në Gjirin e Derrave (Bahia de Cochinos), ku zbarkuan emigrantë kubanë të mbështetur nga CIA për të përmbysur regjimin e Fidel Castro-s. Përpjekja dështoi. Revolucionin kuban kishte fituar kundër imperializmit amerikan. Plazhistët, ashtu siç ishin me rroba banjoje, ishin hedhur në sulm, e kishin goditur armikun me çadtrat e plazhit, me këpucë kokës dhe në muze dokumentohet kjo luftë me fotografi e armë e avionin e rrëzuar, etj.

Asosacion idesh. Një avion tjetër amerikan është në Muzeun e Kalasë së Gjirokastrës, që forcat tona ajrore syshqiponja e rrethuan në qiellin tonë dhe e detyruan të ulet, të zenë rob. Ka dhe një poemë për këtë akt heroik...

Mbas rënies së komunizmit dolën të dhënat se ai avion i vogël kishte ngatërruar aeroport nga shkaku i mjegullës, po fluturonte për në Napoli dhe u ul ulur vetë në Rinas, kur aeroporti kishte nisur të ndërtohej nga të burgosurit politikë. U botuan dhe ç'kishte thënë piloti amerikan në Ministrinë e Punëve të Brendshme, që e kishin trajtuar mirë duke i dhënë leje të ikte, por pa aeroplanin.

E kam shkruar këtë histori dhe në burgologjinë time

“Rrugët e ferrit”. Ndërsa në Vlorë është një copëz plazhi që u quajt “Zhiron” dhe ndoshta të rinjtë s’e dinë përse. Ndonjë dhe e shpjegon me fjalën e zakonshme shqipe “xhiro”, që do të thotë “vjen rrotull”, kur dhe xhiro është huazuar dhe vjen nga italishtja.

Atëgere si gjimnazist ia kisha shtuar bibliotekës time edhe një libër tjetër të ndaluar, “Kitarra kubane” dhe ia dhashë dhe shokut tim, Sherif Bali, ishte nja dy klasë më lart se unë në gjimnaz, shkruante lirika të mrekullueshme eseniniane, ishte ndër ata të paktët që i besonte vëllai im më i madh, Ilirjani, pas tij dhe unë. Na pëlqeu aq shumë poeti kuban, mësuam poezi të tij përmendësh, ia thoshim njëri-tjetrit...

Kërkoj sot të di më shumë për atë poet...

POETI I KITARËS KUBANE

Nicolás Cristóbal Guillén Batista, lindi më 10 korrik 1902 në Camagüey, Kubë dhe vdiq më 16 korrik 1989 në Havanë, atë vit kur do të shëbej Muri i Berlinit dhe do të binte komunizmi në Europën Lindore.

Rridhte nga një familje me prejardhje afrikano-evropiane, babai i tij ishte një gazetar liberal, u vra nga forcat qeveritare në 1917.

Nicolás Guillen boton “Sóngoro Cosongo” (1931), “West Indies Ltd” (1934)... Në vitet ’30 (shekulli i kaluar) u arrestua si kundërshtar i regjimit të Gerardo Machado. U përjashtua gjatë regjimit të Batista-s në vitet ’50 dhe qëndroi në ekzil për disa vite në Amerikën latine dhe Europë.

U kthye pas revolucionit të 1959, u bë anëtar i Partisë Komuniste të Kubës dhe u rreshtua plotësisht përkrah Fidel Castros.

U emërua Poet Kombëtar i Kubës në 1961 dhe u bë president i Unionit Kombëtar të Shkrimtarëve dhe Artistëve të Kubës (UNEAC).

Botoi më vonë “El gran zoo” (1967).

Nicolas Guillen do të bëhej figura kryesore e poezisë afro-kubaneze (poesía negra), duke kombinuar ritme muzikore nga “son” me onomatopoetikën dhe dialogun popullor për të përshkruar mënyrën e jetës së komunitetit...

Mori mbështetje të madhe shtetërore, përfshirë botime, çmime dhe përfaqësime ndërkombëtare si poet dhe “zë i popullit revolucionar”.

Është fitues i Çmimit Ndërkombëtar “Botev” (1976), Çmimit për Paqe Lenin/Stalin (1954), - mjerë paqja si Donja Maria e poezisë tij me këto emra çmimesh kështu, - them unë. Mori dhe Çmimin Kombëtar për Letërsinë e Kubës (1983), etj.

Guillén simbolizon përzierjen kulturore kubaneze dhe luftën kundër racizmit dhe pabarazisë. Ai solli në letërsi klithmën, ritmet dhe narrativat e diasporës afrikane në Kubë. Veprat e tij vazhdojnë të studiohën dhe të përkthehen në më shumë se 20 gjuhë, etj, etj.

* * *

Kur isha student në Shkodër, një herë me Profesorin tim, të urtin Vehbi Bala, ra fjala për Nicolas Guillen dhe ai më tregoi se kishte qenë bashkë me të në Rumani, në një festival poezie në Bukuresht. I kishin venë bashkë në një veturë dhe ai, Guillen-i, kishte nxjerrë makinën e shkrimtarit nga çanta, të vogël, dhe po i rrihte tastat shpejt e shpejt me gishtrinj, po shkrunate direkt dhe bisedonte, mbaroi një artikull për Vehbi Balën, që u botua në Kubën e tij, po më tregonte Profesori, një faqe gazete dhe titulli i shkrimit, mbaj mend që kishte dhe fjalën zemër.

Si i kishin shkrimtarët makinat e shkrimit në Kubë, me autorizim si ata pak shkrimtarë që i kishin leje në Shqipëri? Të regjistruara në Degën e Punëve të Brendshme se mos shtypnin gjëra të ndaluara, - larg qoftë, trakte e shpërndaheshin fshehurazi... se dhe kishte ndodhur...

A kishte dalë libri i tij shqip atëhere? A i tha Profesori Vehbi Bala poetit Kuban Nicolas Guillen që e kishte përkthyer Petro Marko, një revolucionar, që kishte marrë pjesë dhe në Luftën Civile të Spanjës, që në çdo vend që kishte shkuar e çdo regjim e fuste në burg? Që herë pas here i ndalohehin veprat në atdhe nga regjimi, më keq se në Kubë? E Guillen a i tha se ishin të zhgënjyer nga komunizmi apo kjo u ndodhte vetëm atyre që përndiqeshin prej tij? Jo, jo...

Çfarë, duhej pritur radha?

E KUBA?

Është ishulli më i madh në Karaibe, 110.860 km katrorë, - sa 4 herë Shqipëria jonë, - afër brigjeve të Floridës, mes Gjirit të Meksikës, që ka sugjerime të quhet Gjiri i Amerikës si një reagim kundër Meksikës për çështje të emigracionit gjatë Presidencës Trump.

Si një hardhucë të blertë, - e quan ishullin e Kubës poeti Guillen. Ka 11.2 milionë banorë, - kaq a më shumë është diaspora shqiptare nëpër botë, - kryeqyteti është Havana. Rimon dhe me Tirana. Kuba ka ende regjim socialist një partiak me Partinë Komuniste në pushtet dhe kryetari i partisë është dhe presidenti i vedit. Zgjedhjet janë të kontrolluara dhe nuk lejohet parti tjetër si në Shqipërinë diktatoriale.

Marrëdhëniet e Kubës me SHBA mbetet në tensionuara që nga revolucionin e 1959 me ligjin e embargos në fuqi, të përkeqësuar sërish me administratën Trump.

Mbjaj mend që në librin “Kitarra Kubana” nuk flitet mirë për SHBA e jankit.

Dhe n:ë Kubë në vitet ’60 dhe ’70 u vendos një kontroll i rreptë mbi letërsinë dhe artet. “Brenda revolucionit - gjithçka; jashtë revolucionit - asgjë”, - tha Fidel Castros gjatë atij fjalimit të famshëm “Palabras a los intelectuales” (“Fjala për intelektualët”) në 1961 përpara një grupi

shkrimtarësh, artistësh në Bibliotekën Kombëtare.

Si Fjala e Enver Hoxhës në Pleniumin IV të PPSH për letërsinë dhe artin në Shqipëri (1973).

Edhe në Kubë kushdo që shkruante, pikturonte, kompozonte duke menduar ndryshe nga ç’donte partia, rrezikonte të shpallej armik i popullit ose kontrarevolucionar. Deviatorët akuzoheshin si në Shqipëri për “dekadencë borgjeze” ose “influenca perëndimore” dhe merreshin masa kësisoj:

- Izolim shoqëror, përndjekje mediatike, ndalime udhëtimi. (Edhe Shqipëria i kishte...)

- Ndalesa botimi, internim ose burg. (Si te ne...)

- Punë të detyruar në kampet e famshme UMAP; Unidades Militares de Ayuda a la Producción. (Në Shqipëri ishin shumë më të rënda burgu i Burrelit, Këneta e Maliqit, Tepelena, Grabiani, Spaçi, Qafë-Bari, etj.)

Poeti Kombëtar, Nicolás Guillén, nuk ka pasur probleme me regjimin komunist kuban, përkundrazi, ai u la të bëhej një figurinë qendrore e kulturës zyrtare revolucionare. Kështu dhe n:ë Shqipëri, se diktaturat ngajnë, letërsitë e tyre jo dhe aq...

Ndërkaq kolegë të Nicolas Guillen si:

1. Poeti dhe eseist Heberto Padilla u arrestua në vitin 1971, pasi botoi librin *Fuera del juego* (“Jashtë lojës”) që kritikon sistemin. Shkaktoi një tronditje të madhe në botën letrare dhe u njoh ndërkomtarisht si rast. Shumë intelektualë të njohur botërorë, Jean-Paul Sartre, Mario Vargas Llosa, Susan Sontag, Octavio Paz, etj, protestuan kundër regjimit kuban.

2. Reinaldo Arenas (1943–1990), shkrimtar homoseksual, opozitar i regjimit, u persekutua për vite të tëra. U arrestua dhe u dënua me burg. Ai u arratis nga Kuba më 1980 gjatë eksodit të Marielit dhe botoi kujtimet e tij tronditëse *Antes que anochezca* (“Para se të bjerë nata”), dëshmi të censurës, represionit dhe homofobisë në Kubë.

3. Guillermo Cabrera Infante, një nga shkrimtarët më të njohur kubanë në mërgim. Fillimisht mbështeti revolucionin, por më pas u kthye kundër regjimit dhe jetoi në Londër për dekada, ku botoi vepra si “Tres Tristes Tigres”. Ishte i ndaluar në Kubë.

Me burgosje shkrimtarësh e pushkatime poetësh Shqipëria ia kalon jo vetëm Kubës, por... Sociologë e politologë ndajnë mendimin që në Shqipëri censura ishte më e rreptë dhe më sistematike nën Enver Hoxhën, ku edhe shkrimi i një poezie: “e dyshimtë”, mund të çonte menjëherë në 10 vite burg, etj, etj.

Po le të kthehemi te ajo poezia e Nicolas Guillen, që çuditërisht u botua dhe në Shqipëri.

PËR NËNËN E BASHKËPUNËTORIT...

Dhe gjeta origjinalin “Doña María”:

¡Ay, pobre doña María,
ella que no sabe nada!
Su hijo, el de la piel manchada,
a sueldo en la policía.

Ayer, taimado y sutil,
rondando anduvo mi casa.
¡Pasa! - pensé al verle - ¡Pasa!*

Señora tan respetada,
la pobre doña María,
con un hijo policía,
y ella que no sabe nada.

Vazhdon të më pëlqejë përkthimi i Petro Markos, ka muzikalitet, dëshpërim, imazh, pafajësi dhe keqardhje për nënën e atij që është bashkëpunëtor i policisë sekrete, spiunit dhe ka shtuar fjalët *gjarpër* e *dhëlpër* për të, sigurisht është mllef i tij për ata që e ndiqnin gjatë diktaturës, një denoncim artistik i atëhershëm, aq mundej dhe besoj dhe autori e ka tejkaluar atë poezi në vendin e tij si të ishte për kohën para revolucionit, gjatë regjimeve antipopullore.

Ta ketë patur me spiunët e Realizmit Socialist? Do t’më pëlqente, prandaj.... Po edhe atë do ta kenë denoncuar

(Vijon në faqen 21)

KLITHMË

Oh, ka sy të tjerë që ai mund të shohë
dhe duar të tjera që mund t'i gëzojë
por unë për të dashurin tim duhet të jem
vetëm një zë

Oh, ka gjinj ku kokën mund të mbështesë
dhe buzë ku mund të gënjejnë buzët e tij
por duhet të jem gjersa të vdes
vetëm një klithmë

POR JO PËR MUA

Nata e prillit ende është e ëmbël, blu
pemët plot me lule
paqja shkon drejt tyre me këmbët si pupla
por jo për mua

Në gjoksin e tij fshihet paqja ime
aty ku nuk do të jem kurrë
dashuria vjen çdo natë për të tjerët
por jo për mua

TRËNDAFILA NË DERIÇKËN E
PASME TË KOPSHTIT

Unë vij nga i njëjti shteg
në të njëjtën deriçkë kopshti të hapur
prej vitesh trëndafilat janë atje
dhe digjen si më parë

Ndërsa i shoh të lulëzojnë në erë
lot të nxehtë më dalin papritur
Një flakëz e tyre shpërthen
zjarrin në zemër.

DYSHIMI

Shpirti jeton në shtëpinë e trupit tim
ti i ke të dyja; trupin dhe shpirtin
po nganjëherë shpirti s'është yti gjer në fund
e josh një i ri, një aventurier i krisur

Jam e shqetësuar me këtë që po ndodh
madje e zemëruar, të shpjegohem s'di
ndonëse jam e sigurtë te besimi i trupit tim
te besimi i shpirtit kam frikë

MUZG QERSHORI

Muzg dhe të gjithë zogjtë
ne një kor tingujsh diamantinë
kaq thjeshtësisht përhapin gëzim
në këtë vis të botës

Ajri është blu dhe i ëmbël
dhe yjet e parë janë të bardhë
O, më lini si zogjtë të këndoj
para se të vijë nata

DITË DHE NATË

Varshava në Poloni
është gjysmë bote larg
ai që doja më shumë se të gjithë
mendjen ma ka marrë
atje shkoj ditë dhe natë
si një zog që rreh krahët
në erën e furishme, të acartë
zërin ia dëgjoj, të ëmbël mjaltë
krahët ia ndiej në krahë.
Në një pyll të zi, të frikshëm
unë pashë në një pellg;
mos ish fytyra e tij
por tani është natë
dhe yjet e ftohtë më thonë;
Varshava në Poloni
është gjysmë bote larg.

MINUET NGA MOZARTI

Dhomën e ndriçonin drita të zbehta
violina tërhiqte tingujt si gërsheta

SARA TEASDALE
Klithmë

Përktheu: Roland Gjoza

i shthurte dhe i thurte me dhimbje
dhe ari luftonte kundër errësirës

Pashë errësirën kur u kthye në dritë
dhe kur harku ndali, humbi ari
rrjeti elektrik u dogj dhe shkëlqimi
u mbyt në valët e natës

VESA

Si vesa që rrëshqet nga cergë e merimangës
mbushur me yje
dhe rubinë shpërndan mbi gardh
dhe mbi hunjtë e kullotave
si vesa shndritëse që le barin e thatë
dhe barërat e këqija, të pleksura
dhe shpik nga një perlë ylberi
në secilën nga farat e tyre
kështu dhe dashuria jote, i dashuri im
e freskët si agimi
më hap një rrugë të ndritshme
të udhëtoj drejt teje
dhe le po ato peizazhe
druri dhe guri
me kaq ndezullime delikate
vetëm për mua

LILA BLU

Sa miliona prille kanë ardhur
para se të lindja unë
sa e bardhë mund të jetë një degë qershie
një tufë me lila, sa blu?

Dhe sa shumë kanë vallëzuar në prill

kur jeta për mua kishte marrë fund
luleve do t'ua heq flakën blu
dhe flakën e bardhë drurëve

Me bukurinë tuaj më digjni për së gjalli
lule dhe drurë më bëni hi
që më në fund vdekja të mos marrë
këtë orë shkëlqimi

O, lule në erë, o dritë nëpër drurë
o, diell i së bardhës dhe blusë
më vrisni, që në gjumin e pafund
të ruaj kujtimin tuaj

NJE VARR PËR DASHURINË

Një varr për dashurinë
atje larg nën një dru
në pyllin e madh dhe të zi
që të mos e shoh askush

Në kokën e saj s'do vë lule
as gur në këmbët e saj
por gojën e kam dashur shumë
ishte mjaltë

Dhe s'do t'i shkoj në varr
se pyjet janë të ftohtë
gëzim do mbaj në duar
aq sa mund të mbaj

Ditën në diell do rri
nën puhinë e kaltër
por, ah, do qaj natën

KAMBANAT

Në muzgun e vjeshtës, në orën gjashtë fiks
në perëndimin e gjatë të diellit kuq si gjaku
bien kambanat e manastirit poshtë në
luginë
dhe unë qaj trishtëm për ditën që ka vdekur

Ylli i parë pret ajrin blu me dritën e mprehtë
si thikë
po unë pse shpirtin e ndiej kaq të ftohtë?
Tri kambana, secila me tingullin e vet mistik
luginën e lodhur trandin prej kumbeve të
fortë

Kambana në Venecia, kambana në det
Kambana në luginë, të rënda, për meshë
Nuk ka vend në botën e mbushur me njerëz
ku mund të harroj se dita vdes

EJA

Eja kur hëna e zbehtë si petale
pluskon në muzgun e perltë të marsit
eja me krahët e shtrirë të më marrësh
me buzët e mbledhura që puthja t'i hapë

Eja, sepse jeta fluturon si flutur nate
kapur në rrjetën e viteve që kthim s'kanë
eja, sepse të dy, të ngrohtë dhe të etur
shpejt do jemi si gurët gri në bar

PELLGU NË SHKRETËTIRË

Të dua shumë; jam lumë
ngrihem me pranverën dhe kërkoj detin
jam një dhuruese shumë bujare
dashuria s'pushon duke pirë tek unë

Po këmbët e tij kthehen në shkretëtirë
pa hije, shira, vesë
ku yjet vështrojnë tmerrësisht qartë
nga një qiell blu i pamëshirshëm

Dhe në mesnatën me zheg përvëlues
i lodhur dhe i etur për vdekje
shikon një pellg, mbi të përkulet
pi ujin e ndenjor me shumë etje

PAQJA

Paqja vërshon tek unë
si batica që le në breg një pellg
është imi ai pellg, si deti
s'bën baticë kurrë

Jam pellgu ngjyrë blu
që adhuron qiellin e madh
një palë flatra për shpresën
i gjej atje lart

Jam pellgu ngjyrë ari
kur perëndimi digjet në flakë
qielli, thellësia ime,
më jep yjet në duar t'i mbaj

PREJ ANDEJ PO
VJEN NJË SHI I BUTË

Prej andej po vjen një shi i butë, një aromë
e ëmbël toke
dhe dallëndyshet rrotullohen në qiellin
vezullimhollë
dhe bretkosat në pellgje kuakin nëpër natë
dhe kumbulla e egër tundet, veshur me të
bardha

Gushëkuqët ndezin zjarre me pendët e tyre
të kuqe
plot ledhe e teka dashurie mbi një tel gardhi
të përkulur
dhe askush s'do t'ia dijë për luftën, askush
askush nuk pyet se kur do të marrë fund

Askush nuk e ka mendjen në vend, as zogu,
as lulet

nëse njerëzimi një dite do të zhduket pranvera kur të zgjohet në agim s'do kujtohet për ata që ikën pa kthim.

UNË I NJOH YJET

Unë i njoh yjet nga emrat që kanë Alyair, Aldebaran dhe e di shtegun që ndjekin në pafundësinë e qiellit të kaltër

I di dhe sekretet e burrave nga vështrimi i tyre i çuditshëm mendimet ua njoh, mendimet gri që më kanë bërë të mënçur dhe të trishtë

Dhe sytë e tu janë të errët për mua megjithëse duken se flasin pa cak nuk mund të them se më duan dhe ndoshta s'më duan aspak

Unë di shumë gjëra, por druhem dhe vitet shkojnë e vijnë unë mund të vdes duke mos njohur atë që kam dëshirë të di

PUTHJA

Kam shpresë se ai më do ngaqë më puthi në buzë por unë jam një zog i plagosur që s'mbërrita dot në jug

Me mendje e di që më do po zemrën e kam te trishtuar puthja e tij s'është aq e bukur sa ç'e kam ëndërruar

MISTERI

Sytë e tu pinë të mitë dashuria i bën me shkëlqim sytë e tu më rrinë ngjitur me qepallë e me qerpik

Ne dashnorë jemi prej kohësh shpirti- lumë që vërshon ai shpesh ndryshon ngjyrë ne s'e dimë se si ndryshon

Dhe kur shihemi në sy njeri-tjetrin të kuptojmë pyesim si me turbullim dimë shumë a pak dimë

Po dhe shpirti bën dredhira ne të ndrojtur dhe të lirë kur do të më njohësh ti mua kur do të njoh unë ty?

UNE S’KAM SI TË KUJDESEM PËR TY

Kur të vdes dhe prilli i ndritshëm do shkund mbi mua flokët e lagur nga shiu mbi trup do më biesh zemërthyer por unë s’kam si të kujdesem për ty.

Në paqe, si pemët me fletë, në paqe të përjetshme kur shiu përkul degët nën yje fillikate, e heshtur, me zemrën që s'ndjen më unë s’kam si të kujdesem për ty

NË MESNATË

Më në fund kam vendosur të gjykoj se ç'është jeta asgjë nuk ka mbaruar, çdo gjë vetëm ka filluar dhe fitoret e vështira që duken kaq të shkëlqyera kurrë nuk janë fituar

Dhe dashuria, së cilës i ndërtova shtëpinë e shpirtit vjen si kllaçitje apo si mysafir i hutuar dhe muzika, simpatia për meshkujt, të qeshurat nuk janë më të mira se të rrish pa punë

ZOGU BLU

Kaçurrelse bora e ndritshme, mermerit butë nën këpucet tona kërcet ndërsa ecim nëpër shtegun e parkut hijet tona kërcëjnë pas nesh në blunë e gjallë forma fantastike përtej liqenit patinatorët me klithma fluturojnë andej-këndeј nëpër kthesa të forta humbasin në një humbnajë të padukshme dhe toka në ekstazë pi dritën e diellit të argjendhtë në ekstazë patinatorët pijnë verën e shpejtësisë në ekstazë qeshim dhe ne pijnë verën e dashurisë në gëzimin e muzikës sonë mos dëgjuat një kreshendo dalldisëse? Por jo, me sytë e ngritur lart ti thirre; O, shiko! Në degën e zezë të një panje me dëborë i patrembur dhe gazmor si dashuria jonë zogu blu tundi kreshtën e tij! Ka njeri të masë forcën e gëzimit apo të dallojë kufijtë e tij?

DRITË HËNE NË GUSHT

Dielli perëndon dhe hëna po shfaqet mbi kodrat blu të konektikatit perëndimi është rozë dhe lindja skuqet mbi kokën time brofërijnë dallëndyshet andej -këndeј bëjnë lëvizje të çuditshme dëgjoј cijatjet dhe shoh kur i sulen prehës këtu bashkë dhe atje secila më vete si petale të errëta kur shkunden nga pema panjat përpiqen të shquhen në tisin e perëndimit të zeza bëhen, madhështore, në fund të ditës dhe hëna e mjegullt e portokalltë rritet dhe me kohë shndërrohet në ar të verdhë ndërsa kodrat errësohen varg e vistër me një blu të errët si bluja e një luleje kodrës mora poshtë dhe pastaj udhën e shtegtarëve, duke nuhatur me zjarr aromat e natës, freskinë dhe lagështinë duke ndjerë si më hovte ekstaza në trup buzë një pellgu gjithë shkëlqim. o bukuri, që derdhesh nga shumë kupa ti më ke dehur, më ke bërë të egër që kur isha një fëmijë e brishtë dhe kurrë s'kam qenë kaq e sigurtë sa tani. asnjë hidhërim nuk mund të mposhtet asnjë pikëllim nuk shuhet plotësisht edhe nga njeriu që të do gjer në fund? dhe, megjithëse do të jap frymën një ditë dhe gjithë të qeshurat do t'i marrë vdekja dhe sytë, përmes të cilave vjen gëzimi dhe zemrën ku dridhet një flakë e zbehtë dhe nëse të gjitha këto do më lenë dhe do shkojnë udhës së verbër dhe të frikshme mund t'i krijosh ti përsëri duke i shkrirë në një zjarr të madhërishëm sipas pëlqimit dhe dëshirës tënde? edhe nëse shpirti do më shkojë i vetëm nëpër pafundësinë e ftohtë e të trishtë edhe nëse ai përfundimisht do të zhduket krejt bukuri, që gjithmonë të kam adhuruar me shpirt më lerë një orë të vetme që të shlyejë të gjitha vjedhjet që m'u bënë në jetë

(Vijon nga faqja 19)

kolegët, ndonjë nga shokët do t'i ketë çuar letër dhe Fidel Castro-s... Do t'i urrejnë dhe poezinë, tirazhin e librave...

Por më intereson tani dhimbja për nënën e spiunin, Marien e gJORë që nuk di gjë, e ndjej dhe unë, një mëshirë e tillë ishte e ndaluar, natyrisht në kah të kundërt atëhere, se mund të mësonim kështu zbutjen e luftës së klasave, kur ajo ashpërsoheј gjithnjë e më shumë, e kisha ndjerë fort mbi kurrizin tim...

Dhe u arrit kulmi dramatik, unë arrestohem për poezitë e mia, kur isha mësues në një fshat të Kukësit dhe në qeli më futën një provokator, të cilit i flisja për poezinë.

Hetuesi më lemeristë netëve, më pyeste për shokë të mi poetë... kujtoja nënat e tyre... dhimbja dhe vuajtja po më shembnin... hetuesi ngulmonte mizorisht, ndër të tjera donte bashkëpunimin tim, se do të kisha lehtësira, do të dënohesha më pak... Dhe Hyji i poezisë sikur më tha që t'ia recitoja në qeli provokatorit tim H. H. “Donja Maria”-n e *Nikola Gilenit*, neverinë dhe urrejtjen time për spiunët...

Besoj poezia bëri kthesën. Se provokatori i raportoi hetuesit dhe ai do më thoshte pas ca ditësh: Ne kishim menduar një gjë të mirë për ty, por ti s'e meriton... dhe u la kjo çështje, të paktën për gjatë kohës hetuesisë.

E kam shkruar se siç thoshin ata që partizanët ia merrnin armët armikut dhe me to e luftonin atë, ne shpesh kemi qendruar dhe jemi përpjekur t'u përgjigjemi duke përdorur dhe armët e tyre”, poezitë që ata botonin, ata libra që më pas edhe i ndalonin apo i grinin duke i bërë letër të bardhë sërish si harresa.

Burgu do të kishte halle edhe më të mëdha e tmerre të tjera, po edhe pasburgu ende në diktaturë, përndjekjet, braktisjet, asnjë e drejtë, dhuna prapë, kërkesa për bashkëpunim me Sigurimin e Shtetit, se tani, sipas tyre, do të isha dobësuar më shumë, do të doja një punë që ta përballoja, jo gjithmonë punëtor krahu dhe do të ëndërroja të botoja poezi, por pa lejen e tyre s'bëheј dhe unë vazhdoja dhe refuzoja, jo, le të bëheј ç'të bëheј, qoftë dhe në burg prapë le të më çonin... dhe ajo “Donja Maria” – e gjora poezi... - më nxirte para fytyrën e nënës, e të gjitha nënave...

Nëna është poezia që e ndryshon jetën!

* * *

Tani dhe Nicolas Guillen dhe Petro Marko janë në jetën tjetër. Ndoshta ndodh të takohen në kopshtet qiellore, shumë miq e shokë mund të jenë në Purgator e një pjesë në Ferr. Takohen si të mundin, flasin për poezinë, por dhe për komunizmin mbase, që ka rënë e s'ka rënë. Si është Kuba është zbutur? Shkëlqen ende ylli Guillen? Shqipëria ka ndryshuar shumë së jashtmi, ata që bënë diktaturën janë shndërruar në demokratë, po ndërtojmë kapitalizmin duke shëmbur të vjetrën, si ngrehina, po edhe të renë, po i doli para... Gjithsesi Petro Markon po e çmojmë më shumë.

Fëmijët shqiptarë të “Donja Marieve” shqiptare? Janë më mire seç ishin, janë pasuruar, merren me biznes, kanë shkuar jashtë shtetit, Romë, Paris, Londër, Vjenë, New York... bëjnë pushime buzë oqeanit në plazh dhe shohin me nostalgji nga ishulli që s'duket, Kuba, në fakt në ishullin politik që kanë brenda vetes së tyre.

Dhe ndjeva dëshirën ta përktheј dhe unë tani poezinë e Guillen-it, “Donja Maria”, m'u gjend, më ndihmoi, të vazhdojm;e bisedën:

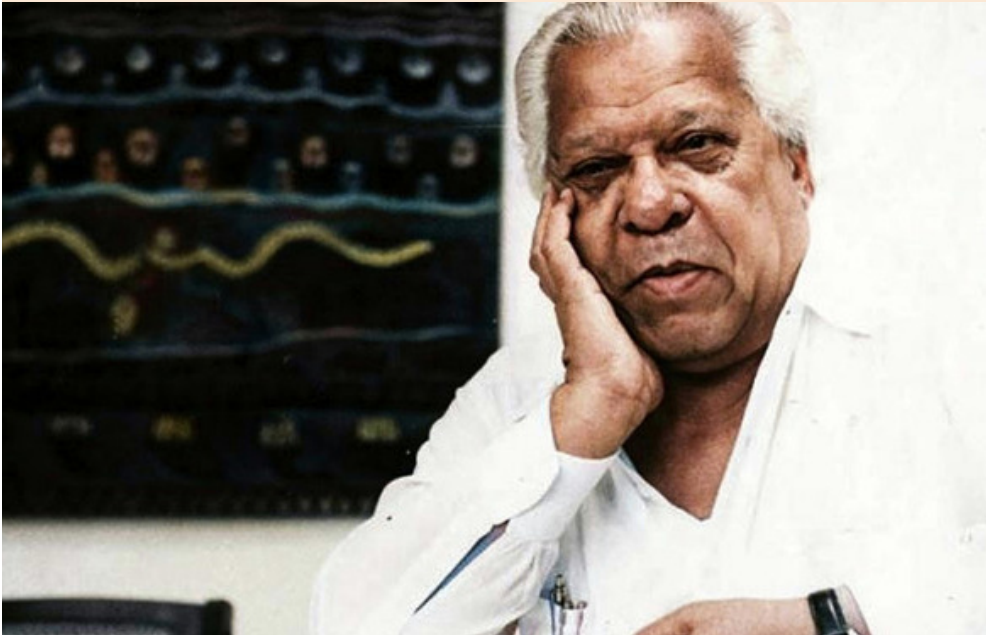
ZONJA MARIA
(përkthim imi)

Ah, e urta zonja Marie,
s'di gjë ajo, e vrerosur,
I biri - lëkurë njollosur,
u bë spiun policie.

Dje erdhi në shtëpinë time,
Pa librat, ç'kisha shkruar.
Shkofsh ku ke për të shkuar!
(Ish veshur me rroba civile)

Grua shumë e respektuar,
Por gjë s'di Zonja Marie,
Të birin, agjent policie,
Fshehtas e kanë dekoruar.

Nuk e pata dot mllefin brilant të Petro Markos, as kafshët që s'i ka origjinali i poezisë dhe shtova librat dhe një dekoratë. Përkthimi sipas kohës...

Telenovelat mund të jenë pothuajse në zhdukje, por prirja e tyre për dramaticitet vazhdon të jetojë. “Bashkëshortë dhe Dashnorë”, vepra e re e Beatriz Williams e zhanrit historik fiksional e mbështjellë në një lexim plazhi, fillon me një seri tragjedish domethënëse: një helmim nga kërpudhat, një kafshim kobre, një vdekje nga rrëshqitja dhe rënia prej tarracave të Maçu Piçut. Më pas ka një “incident atësie”, një kërkim të dëshpëruar për një veshkë dhe një pelegrinazh në një jetimore irlandeze — përmes tre brezave dhe katër linjave kohore.

“Bashkëshortë dhe Dashnorë” flet më pak për burrat dhe më shumë për dashnorët. Në 2022-shin, një nënë beqare me emrin Mallory Dunne duhet të përballet me më të jashtëzakonshim e të dashurve të saj: Monk Adams, miku i saj më i mirë i kthyer në të dashur nga vera e vitit 2008. Gjatë këtij sezoni magjik, të dy shijuan një seri takimesh intime të pambrojtura në Ishullin Winthrop (i trilluar, por i frymëzuar nga Ishulli real Fishers, siç mësojmë në një shënim të autores) përpara një ndarjeje të papritur dhe misterioze. Monk tani është një këngëtar i famshëm i një zhanri të papërcaktuar (imagjinoni një trubadur modern që këndon me zë të ulët nga stolat e barit). Ai është sërish i rëndësishëm për Mallory-n dhe djalin e saj 13-vjeçar, Sam, pasi djali ha “kërpudhën e vdekjes” të përmendur më sipër, pëson insuficiencë renale dhe papritur kërkon një veshkë të re.

Më pas Williams i bën pauzë gjithë sa më sipër për të prezantuar një çift dashnorësh më tërheqës e të skicuar me mjeshtëri. Në Kajro në vitin 1951, Hannah Ainsworth ia bën qejfin burrit të saj demode, Alistair — një britanik që “ia kushtoi veten shërbimit të perandorisë” — ndërsa endet nëpër Piramida me një menaxher hoteli zvicerano-egjiptian të quajtur Lucien Beck. Hannah e kap Lucien-in “duke parë jo Sfinksin, por atë”, shkruan Williams me shkëlqimin e Hollivudit të vjetër. Një heroinë e qetë por e egër, Hannah mban një pistoletë në çantë; duke i mbijetuar traumave të Luftës së Dytë Botërore në Hungari, ajo nuk po ndërmerr asnjë rrezik. Tani, ndërsa vëzhgon tensionin politik në rritje në Egjipt, ajo pyet Beck-un, “A nuk e doni këtë vend për veten tuaj?”

Williams mund t’i kishte rritur më shumë kunjat mes Hannah-s, të shoqit dhe dashnorit të saj, por momentet e vjedhura të Hannah-s ende digjen dalëngadalë. Përshkrimet e Kajros së tensionuar të pasluftës janë komanduese dhe të detajuara: “era e frutave, erëzave, diellit, papastërtisë dhe jashtëqitjeve”, “tërbimi që ndieje se vlonte nën lëkurën e gjithçkaje — ndërtesave, rrugëve, njerëzve.”

Kthyer në Ishullin Winthrop, Williams shkruan me më shumë siguri për mjedisin e plazhit me para të vjetra (Wagoneer-ët me panele druri, shtëpitë me emra provokues) sesa për Mallory-n, Monk-un apo Sam-in. Në

“Bashkëshortë dhe dashnorë”, një befasi e vërtetë vere

NJË ROMANI SEKRETEVE, I ROMANCËS DHE I SHUMË KRIZAVE

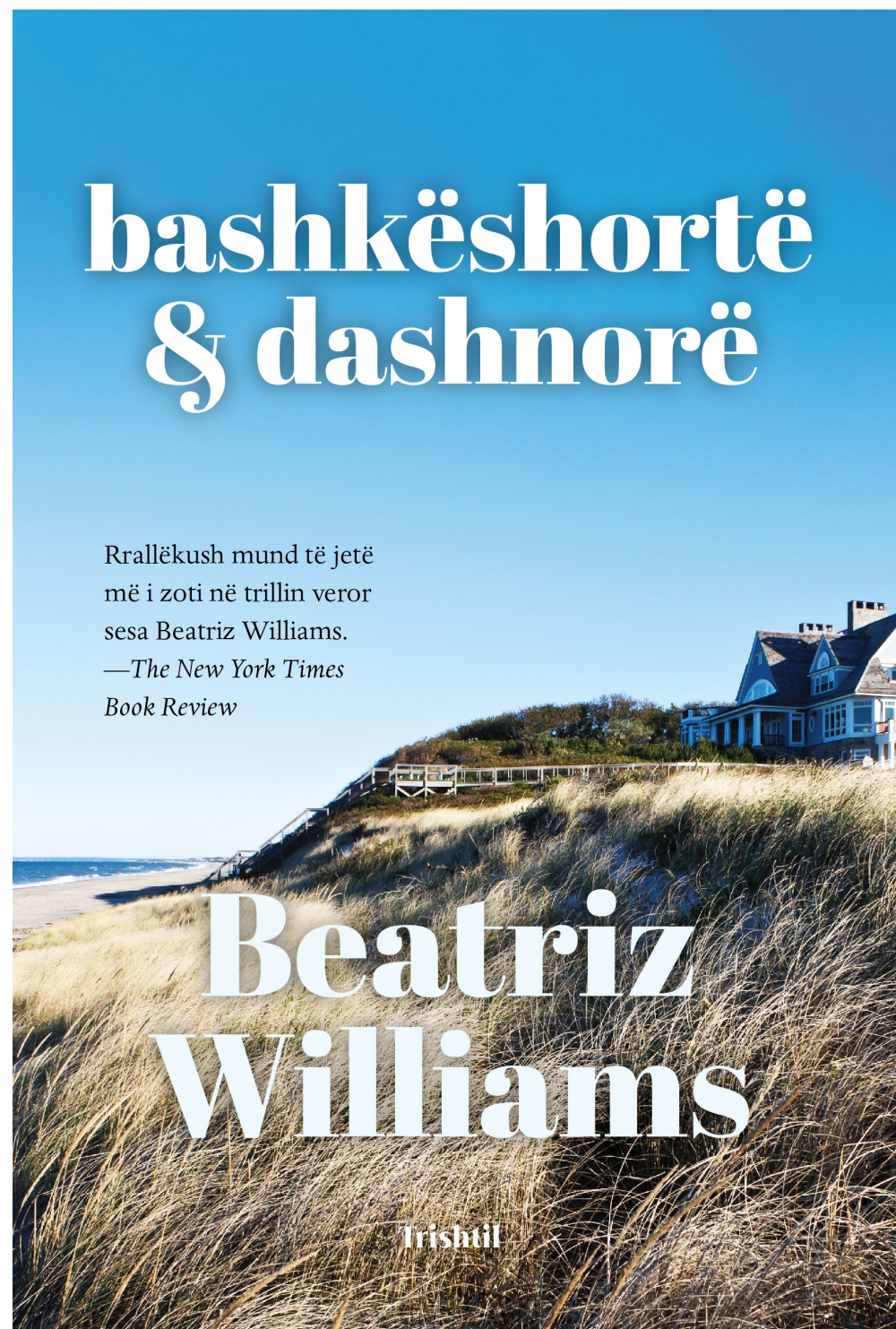
Nga Michelle Ruiz/NYT

kthimet pas në kohë në atë verë fatale, është e qartë pse Monk, një WASP (i Bardhë Anglo-Sakson Protestant) me zemër të artë, bie në dashuri me Mallory-n, një studente arti guximtare, por është më pak e dukshme se çfarë sheh ajo tek ai. Përveç një përmendjeje të vetme të letrave me vlerë të mbështetura nga hipotekat, marrëdhënia nuk ndihet e vendosur në vitin 2008. Fansat e hershëm të Monk-ut ende kërkojnë autografe dhe dialogu lexohet si i vjetëruar, me Mallory-n që vazhdimisht thotë “medet” dhe Monk-un që pretendon se “thjesht i ikën truri” për të. Pavarësisht se është një studente ambicioze kolegji, Mallory nuk duket se i peshon mundësitë e saj kur mbetet shtatzënë.

Në “Bashkëshortë dhe Dashnorë”, lidhja e brishtë mes së shkuarës dhe së

tashmes është një byzylyk me rubinë, në formë kobre, i cili i është dhënë Hannah-s dhe më vonë i trashëguar nga Mallory prej nënës së saj të ndjerë. “Por cila nënë?” pyet Williams.

Prania e kësaj trashëgimie familjare më bëri të dëshiroja më shumë ind lidhës mes aferave të Hannah-s në Kajro dhe sagës në Ishullin Winthrop; një temë e lirshme rreth baballarëve dhe bijve dhe rrugëtimi i ADN-së së motrës së Mallory-t, Paige, nuk ishte tamam i mjaftueshëm. Por, pikërisht kur fillova të shqetësohesha se Williams po i lidhte cepat e lëshuar në fjongo të bukura, ajo ofroi një mbyllje të denjë për telenovela që më kapi në befasi.

Rrallëkush mund të jetë
më i zoti në trillin veror
sesa Beatriz Williams.
—The New York Times
Book Review

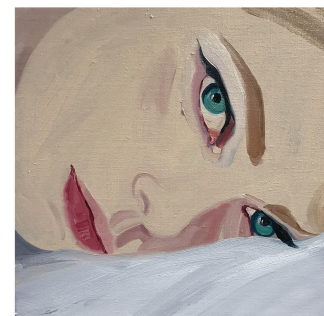
Beatriz Williams

Trishtil

LEXIME VERE

COCO MELLORS

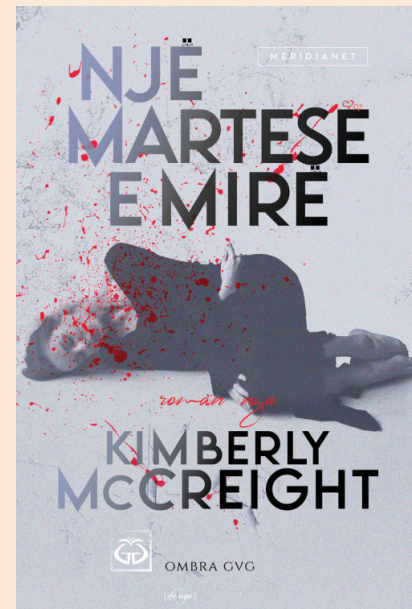
**Kleopatra dhe
Frankenshtajni**

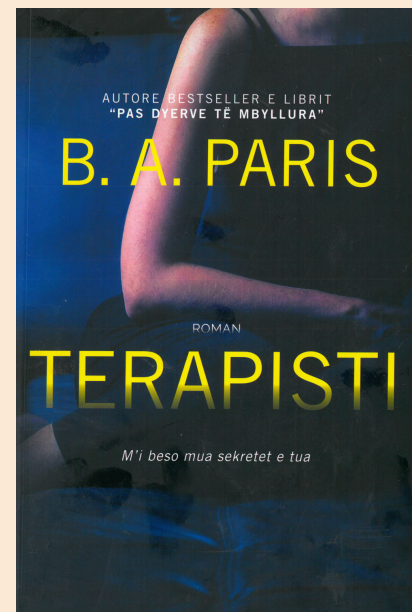
Roman

Trishtil

KLEOPATRA DHE
FRANKENSHTAJNI
nga Coco Mellors
Trishtil

NJË MARTESE E MIRË
nga Kimberly McCreight
Ombra GVG
Përkthyes Artan Meçi

THERAPISTI
nga B A Paris
Living
Përkthyes Danina Hoxha Vaso

“Çfarë po kërkon, e gjen në bibliotekë”, një roman mbi rëndësinë e bibliotekave, leximit dhe sugjerimeve të librave që mund të të ndryshojnë jetën

TË REKOMANDUARIT E LIBRAVE ME NJË URTI TË PAZAKONSHME DHE PËRKUJDES TEJET TË NDJESHËM

Nga Robin Sloan/NYT

“Çfarë po kërkon, e gjen në bibliotekë” është i pari nga romanet e shumtë të Michiko Aoyama-s, i shkruar fillimisht në japonisht, që botohet në Shtetet e Bashkuara [në shqip, botuar nga “Trishtil” me përkthim nga Andreas Dushi]. Pesë rrëfimtari të tij, burra e gra, variojnë nga të saporrurit deri te të sapopensionuarit. Lidhjet mes jetëve të tyre janë të holla, por të forta, dhe rrjeta që del në pah mes tyre, në lagjen e imagjinuar Hatori të Tokios nga Aoyama, dridhet nga rastësia dhe ndërvarësia e jetës urbane.

“Ishte një tronditje,” raporton Masao 65-vjeçar, “kur erdhi Vitin i Ri pasi dola në pension, dhe nuk mora asnjë nga kartolinat e zakonshme apo dhuratat e fundvitit. U trondita kur kuptova se të gjitha marrëdhëniet e mia kishin qenë të punës, dhe se në fund të fundit nuk kisha miq të vërtetë, madje as dikë me të cilin të pija çaj.”

Çdo personazh ka radhën e tij me zonjën Komaçi, bibliotekaren enigmatike të Shtëpisë Komunitare Hatori, rekomandimet e së cilës për libra i shtynjë jetët e tyre në drejtime të papritura. Edhe pse ajo del në skenë si një personazh i stërmadh i Studio Ghibli-t — “Kjaah!” thërret Hiroja 30-vjeçar, “Pamja e një gruaje gjigante e të frikshme, të ngjeshur pas banakut, gati sa ma ndal zemrën” — zhvillimi i saj i saktë përgjatë pesë pjesëve të librit është një triumf i menaxhimit të informacionit romanesk.

Duke lexuar “Çfarë po kërkon, e gjen në bibliotekë”, u ndjeva në mënyrë parandaluese mbrojtës, sepse është lloji i historisë që shpesh hidhet poshtë si “e lezetshme” ose “e lehtë”. Këto etiketa nuk e kapin dot muskulaturën e asaj që po ndodh këtu, as nuk e kapin rrezikun: Sigurisht, mirësia mund të bëhet e mërzitshme. Fati

i mirë mund të jetë për të rrotulluar sytë.

J.R.R. Tolkien shpiku një term, eucatastrophe, për “gëzimin e fundit të lumtur: ose më saktë të katastrofës së mirë, ‘kthesa’ e papritur dhe e gëzueshme.” Duhet aftësi e vërtetë romaneske për të ndërtuar një kthesë të tillë — një që emocionon dhe magnetizon në të njëjtën masë si një kthesë e ndërlikuar ose si një tërheqje tronditëse e tapetit.

Po ashtu, në një artikull të vitit 2015 për New York Times, shkrimtarja Alice Gregory argumentoi se “një romancier vërtet radikal i shekullit të 21-të” do të “na kërkonte të shihnim përpjekjen e mundimshme dhe shpesh akrobatike që bëhet për të jetuar një jetë me mirësjellje të zakonshme.” Për më tepër, “ata do të na detyronin të besonim se virtyti është interesant dhe argëtues për t’u menduar dhe shumë më verbues për t’u hasur sesa keqdashja.”

Vazhdimisht, Aoyama demonstroi se si bëhet kjo. Në lagjen e saj Hatori, fati i mirë nuk është arbitrar apo i pamërituar; ai nuk është kurrë një dhuratë e tejdukshme nga universi. Ai lind në vend të kësaj nga veprimi, përvoja dhe urtësia. Personazhet e saj e vlerësojnë njëri-tjetrin; i janë mirënjohës njëri-tjetrit; ata njohin tek njëri-tjetri cilësinë dhe potencialin. (Vendosini këta njerëz në një pjatë laboratorit *me dramatis personae-t* e një seriali cinik të HBO-së dhe ata do të asgjësonin njëri-tjetrin, materie dhe antimaterie.)

Ka më shumë në romanin e Aoyama-s sesa mirësi. Ka një fije delikate, provokuese për kujtesën e gabuar; një paradë punësh interesante; dhe një sërë marrëdhëniesh të pjekura e bashkëpunuese.

Gjithashtu, për një lexues amerikan, ekziston spektakli i një shoqërie në të cilën gjëja më e keqe që mund të të ndodhë... thjesht nuk është aq e keqe. Igjithë komploti i këtij romani varet nga infrastruktura qytetare e aksesueshme! Sfidat e jetës në lagjen Hatori nuk janë ekzistenciale — një fakt që është në heshtje, por fuqimisht politik.

Dhe ka, sigurisht, bibliotekën.

Duhet të kesh kujdes me romanet për bibliotekat dhe libraritë. Akoma më shumë me romanet që përfshijnë “bibliotekë” ose “librari” në titull. Mbi të gjitha me romanet që, shtesë, paraqesin një mace në kopertinë.

Rreziku, në të gjitha këto raste, është lajkatimi. Ndiheh mirë kur të sigurojnë se vendet që ti i quan tërheqëse janë, në fakt, të mrekullueshme. Gjithashtu është e mërzitshme. Prandaj, standardi për romane të tilla është që ato të zbulojnë diçka interesante dhe të vërtetë për këto mjedise.

Aoyama e kalon testin. Biblioteka e saj nuk është një domen i magjepsur i parfumuar me aromën e librave (e cila, duhet t’ju kujtoj, është kryesisht aromë ngjitesë). Është një hapësirë e vogël në një qendër komunitare lagjeje, në fund të korridorit nga dhoma ku studentët e rritur mësojnë se si të përdorin Microsoft Excel.

“Rreshta e rreshta raftesh librash mbushin një zonë sa madhësia e një klase,” joromantike dhe e zakonshme — përveç transformimeve që ajo katalizon në jetët e këtyre personazheve, të cilat arrijnë, në të pesë rastet, në një rishqyrtim madhështor të opsioneve të tyre.

E zbulova se gjithçka shkon mirë në “Çfarë po kërkon, e gjen në bibliotekë.” Ky nuk është *spoiler*. Është e qartë që në faqen e parë, nga butësia me të cilën shkrimtarja i trajton personazhet e saj. Megjithatë, romani është një libër që të rrëmben padyshim, mekanizmi i tij energjizohet nga një pyetje e thjeshtë, e bërë pa pushim nga bibliotekarja e pazakontë, zonja Komaçi.

Pyetja i sjell personazhet e Michiko Aoyama-s shpesh në prag të lotëve; dhe jo vetëm personazhet e saj, por edhe këtë lexues. Është pyetja e madhe e bibliotekës, dhe e librarisë, dhe ndoshta e jetës:

Çfarë po kërkon?

LEXIME VERE

SALLY
ROONEY

INTERMEXO

Përktheu: Durim Taçi

Onufri

INTERMEXO

nga Sally Rooney

Onufri

Përkthyes: Durim Taçi

PAULLINA SIMONS

FËMIJËT
e lirisë

roman

Përktheu: Desara Bregu

TOENA

BOTIMET
TOENA

FËMIJËT E LIRISË

nga Paullina Simons

Toena

Përkthyes Desara Bregu

Soraya
LANE
BIJA
KUBANE

BIJA KUBANE

nga Soraya Lane

Dituria

Përkthyes Albana Nexhipi Lekaj

Karikaturë nga Arben Mexsi

